

**euskal
literaturaren
historia
laburra**

enrike zabala - lazkao

1977ko ekaina

EUSKAL LITERATURAREN
HISTORIA LABURRA

Egilea: Enrike Zabala

LAZKAO, 1977ko Ekaina

Loria beroena:

- . Enrike Zabalarri. Bera izan baita da, Goiherren euskal irakasle andanada bat moldatzekotan, 1975-1976 eta 1976-1977 ikasturte biotan, arratse -tan egin diren ikasordu isiletarako apunte hauk bildu eta taxutu dituen.
- . Joxetxo Iturriotzi. Bera izan bait da, egunean bulego lan aspergarrian 8/9 ordu eman ondoren, eta lagunarteko hamaika ordu goxori uko eginez, apunteon kopiaketa lan aspergaitzagoa burutu duena.
- . Aipatu ikasorduetan, eguna joan eguna etorri, iraunkor izan diren Goiheritar euskal ikasleei. Beren iraunkortasunez, beroriek egin bait dute bidea apunteok bil, molda eta eguna ikus dezaten.

Lazkao, 1977ko Ekainak 28

Dionisio Amundarain

EUSKAL LITERATURGINTZAREN IKUSPEGI OROKORRA

LEHEN ZATIA: SARRERA GISA

1.- Gure artean egin diren literatura historien aipamen eta azterketa.

Orixe, Mitxelena, Villasante, Sarasola, Onaindia, Auñamendi.

2.- Euskara eta literaturgintza

-Ezberdinak dira hizkuntza historia eta literatur historia.

-Euskal kulturgintzan argi nabarmen dira honako eragin hauek:

-Apologisten eragina

-Garbizaleen eragina

-Linguisten eragina.

-Nahiko ezaguna izan da batasun literarioaren beharra.

3.- Ahozko literatura eta literatur idatziaren arteko berezketa.

La literatura popular vasca, esencialmente oral, es probablemente tan rica y tan variada como la de cualquier otro pueblo.

-Berezi behar ditugu ahozko eta idatziriko literaturak.

-Bien artean, ahozkoa da autonomoena. Zergatik?

-Bertsolaritzaren inprobisatzeak sortzen duen kosziante eta subkosziantearen arteko joko orekatsu eta independentea.

-Bertsolariak sekularrak dira. Ezin dugu inolaz ere erlijioaren eraginik uka, baina eragin hori ez da literatur idatzian bezain nabarmena.

4.- Gure literaturgintza marjinala da.

-Kronologiko desfasea nabarmena da gure literaturgintzan.

-Eta bi eratan nabarmentzen dugu marjinaltasuna:

-Europako korrontetatik.

-Literatura eta bizitzaren arteko harreman faltak ageri du, baita ere, marjinaltasuna.

5.- Gure literaturgintza ahula.

-Jende gutti gara.

-Jende guttik hitzegiten du euskaraz.

-Herri marjinatu gara. Kultural maila eskasa dugu.

6.- Euskaldunon indiferentzia.

-Euskararekiko izan dugun joera ezaguna.

-Kultur erakunde egokien falta.

7.- Euskara-euskalkiak

- Lapurtar klasikoa literatur mailara: Sarako eskolaren inguruan sortua. Maisu handi bat: Axular.
- Gipuzkera: Ez da homogeenoa. Axular bezalako itzala falta zaio euskalki literario honi.
- Bizkaiera: Mogelek jaso zuen literatur mailara.

8.- Latina eta euskara.

- Latinaren eragina
- Kultismoaren joera: Leizarraga.

9.- Apaizak euskararen eragile.

- Klerikal joerak
- Euskaldun:Fededun

10.-Literario baloreak:

- Estetikoak
- Ideologikoak
- Moralak
- Teknikoak...

11.-Euskal literaturgintzako helburu extraliterarioak:

- Helburu erlijiosoa.
- Euskara goraltzearen helburua.
- Helburu moralizanteak.
- Azter daitezke gaur egungo helburu politikoak ere.

12.-Euskal antzerkiaren hastapenak:

- Barrutia

13.-Euskal prosagintza laikoaren hastapenak:

- Mogel

14.-Tesia eta literaturgintza.

Tesi txarrak, gehienetan, obra deusezten du.
Mogelen obra, hala ere, tesiaren gaindi dago.

15.-Lan literarioen kriterioak:

- Intrinsekoak
 - Lan fiktizioa:Jenero tradizionalak
 - Fikziorik gabeak:Entsegu, oroipen, biografia...
- Extrinsekoak: Antzerkian, zinean, irratian eta abarretan ere beti dago inharritzko testu literario bat.

16.- Literaturgintzaren bi hautamen:

- Irekitasuna
- Inflexibletasuna

17.-Argumentoa eta literaturgintza

- Argumentoaren garrantzia.
- Argumento soila edo sakona.

EUSKAL LITERATURGINTZAREN IKUSPEGI OROKORRAIDAZLEAK-URTEMUGAK

XVI-XVII mendeak:

DETXEPARE

-Lehen Poeta

-Erdi Aro eta Modernoaren arteko zubi.

LEIZARRAGA

-Kultista bidearen eragile bakarra

-Humanismoa.

-Leizarraga ezin daiteke Axularrekin konpara.

SARAKO ESKOLA

-Idazleak: Osaketa

-Jakinduri handiko taldea

-Lapurtera osotua

-Homogeinitatea

-Obren merito ezberdinak

TRENTOKO KONTZILIOAREN ERAGINA

-Etxepare bat ez da posible

-Intransijentzi giroa

-Euskaldun:Fededun

-Trentoko giroa are gogortzen da jansenismoarekin.

AXULAR

-Aspalditasuna;denboraren iraganak ez dio obrari kalterik egiten.

-Orijinaltasuna

-Mamiak baliotsu behar du izan

-Forma lirain, estilo heldu

-Hizkuntza maisuki erabili

ZIBURUKO JOANNES ETXEBERRI

-Poesia ahozko literaturarekin nahasten deneko joeraren hasera.

XVIII mendea

UTRECHT

-Utrecht-eko tratatuak ekonomi beherakadarekin batera kulturgintzaren beherakada ere ekarri zuenez, Ifar Euskal Herriko literaturgintza ahulduko da eta piskanaka,Hego aldekoa indartzen joango.

-Arrazoin historiko hori gutti ez delarik, 1789ko Iraultzak ere lur jota utziko du bai ekonomia,bai herria,bai kulturgintza.

-Bestez, Gipuzkoan "Compañía de Caracas" osatzen denean, gorakada handia izango du hemengo kulturgintzak.

-Inguru honetan sortzen da LARRAMENDI

-KARDABERAZ eta MENDIBURU ez dira Larramendiren jarraitzaile praktikoak. Beren bideak Larramendik proposatutakoak baino herrikoia goak dira.

-Haien eraginez, gipuzkera literario mailara jasotzen da.

-BARRUTIA

- Euskal antzerkiaren hasera.
- Estruktura berria eta zati poetiko ugariak.
- Obra flexiblea:
 - Pertsonajeak, gaiaren pertsonak eta, alditan, baita herri-ko gizon ere.
 - Eszenarioa alditan Belen da, eta alditan Arrasate.
- APOLOGISMOAREN hastapenak, Larramendiren obrekin.
- LINGUISTIKAREN hastapenak; "El imposible vencido".
- IRAKASKINTZAREN hastapenak, Sarako Etcheberrirekin.

XIX mendea

Bonaparte printzea

MOGEL: "Peru Abarca"

- Tesiak ez du obra literarioa deusezten.
- Baserria: Euskararen eta usadio jatorren gordailu.
- Ironia euskal letretan
- Literatura ez erlijiosa:
 - Ipuinlariak: Vicenta Mogel, Iturriaga...
- Erromantizismoaren eragina:
 - Lore jokoak
 - Lehen kanta bildumak
 - Lehen ipuin bildumak

XX mendea

ARANA, AZKUE, URKIJ0; Egoera kultural ruralista baten aurrean
Tx. AGIRRE:

- Industrializatzearen aurrean.
- Pertsonaia idealista.
- Nobela hertsia

LIZARDI

- Poesia eta bertsoaren arteko berezketa
- Kanpoko literaturen influentzia
 - Espainian: Modernismoa
 - Frantzian: Sinbolismoa

ORIXE

- Formazio klasikoa Europa modernoan
- Gerra ondorengo maisu bakar
- Moralismo joera.

GERRA ONDORENAK

- Narratibagintza, poemagintza, kulturgintza.

EUSKAL NOBELAGINTZA

K.Otegiren "PERTSONAIA EUSKAL
NOBELAGINTZAN" liburutik.

1.- Autore eta idazlanez gainbegiratu bat

Ian honetan euskal nobela diogunean, euskaraz idatzirikoa dugu gogoan soil-soilik.

Gure bilaketa honetan, berrogeita hamar inguru nobela topatu dugu, euskaraz idatzirik. Halere, Baquero Goyanes-ek irizten duenez, nobela nolarebait zaku nahasia dela onhartuz gero, hau da, beste literatur mota batzuk ere bere baitaratzen dituela alegia, orduan kopurua handiagoa litzateke. Eleberri motan bidei kontaktak, gogaketak, abenturak..., autoreak bizi eta nobela tankeran emaniko esperientziak sar daitezkeela, eta, alabeharrez, nobelaren bat ere ahantzirik utzi dugula emanez gero, uste dugu, euskarazko nobelak hirurogeiren bat liratekela.

Kronologiaz, mota honetako lehen alea, zabal-zabal harturik, "Peru Abarca" liburua da. Berez, liburu hori elkarritzeta bat da, laborari "eskolatu" (Peru) baten eta barbero "eskolagabe" (Maisu Juan) baten artekoa. Koldo Mitxelenak honela bereizten du idazlan hau:

Nolarebait, elkarritzeta moduan, euskarazko nobelagintzaren lehen entseiua da.

Euskal literaturako berarizko lehen nobelatzat, J.B. Dasko-nagerreren "Atheke gaitzeko oihartzunak" liburua eman ohi da. Esan behar da, haatik, "Les echos du pas de Roland" tituluaz, lehenik frantsesez agertu zela 1.867an. Euskaraz, lau urte berantago agertu zen.

Urte haietatik 36ko gerrate arte, eta nolabaiteko banakuntzaren bat egitekotan, ez literarioa baina kronologikoa soilki, hona autorerik ezagunenak.

J.B. Elissamburu: "Piarres Adame" (1.889). Pertsonaia juglar antzekoa du, bidez eta herriz herri dabilena, ixtorio laburrak kontatuz.

Txomin Agirre. Idazlanon egilea: Añamendiko Lorea (1.889), Kresala (1.906) eta Garoa (1.912) nobela ezagunak. Itsasoaz Kresala, baserriaz Garoa.

Joan Manuel Etxeita. Josecho (1.909) eta Jayoterri maitia (1.910) utzi dizkigu; euskal lurrarekiko mina eta maitasunaren lekuko.

Jean Barbier. Piarres (1.926). Ifar Euskal Herriko naturaren abeslari.

Agustin Anabitarte. Usauri (1.931) eta Donostia! (1.932). Ordurartekoak baino eleberri zailuagoak idatzi nahiz ihardun zen.

Unada horretan, besteok ere idatzi dute eleberririk: Azkuek, Lhandek, Joan Manuel Lertxundik eta Roma Agirre "Barrensorok".

Gerratea amaitzean, nobelagintza mugimendu koxkor bat ageri da berriro. Aurreko unan, hirurogei urtez edo, hogeititulutara ez dira heldu argitara emanak; bigarren honetan, berrogeiraino heldu dira, gaurkoz. Eta 1.967z geroz, urteoro, nobelaren bat agertu da; emankorrena, hamar liburu berriz, 1973.a delarik.

Bigarren unada kronologiko honetan, ezagutzen dugun lehen eleberria, Joan Antonio Irazustaren JOANIZIO da; Buenos Aires-en, 1.946.ean publikatua. Eta 1.950ean bere bigarren nobela, "Bizia garratza da", publikatzen du.

Haro honetako nobelagilerik ezagunenak bezala, ondo hauek eman ditzakegu:

Jon Etxaide. Bi eleberrion egilea: Joanak-joan (1.955) eta Gorrotoa lege (1.964); orobat, nobela tankeran emaniko leienda ere: Alos-Torrea (1.950).

Jose Luis Alvarez Enparantza (Txillardegi). Hau eman dateke, nola gai aldetik hala espresioarenetik, euskal nobelaren lehen berritzailatzat. Leturiaren egunkari ezkutua (1957), Peru Learatzako (1960, Elsa Scheelen (1969).

Txomin Peillen, Gauaz ibiltzen dana (1967), Itzal gorria (1973), Gatu Beltza (1973).

Xabier Gereño. Gizarte edo sozial eitezko gaiak ukitzen ditu. Arantza artean (1969), Argi bat iluntasunean (1970, Nora naramazue (1972).

Anjel Lertxundi. Hitz lauean estilista, eta irudimen balioz hornitua. "Ajea du Urturik" (1971), "Goiko Kale" (1973).

Beste zenbait gure nobelagintza berrian, espresio balioz eta gaiz nabarmengarri, hauek dira: Saizarbitoriaren "Egunero hasten delako", Miranderen "Haur besoetakoa", Haranbururen "Itsasoak ez du esperantzarik", Martin Ugalderen "Itsasoa ur-bazter luzea da", Zarateren "Haurgintza minetan", Larraunen "Hil ala bizi".

2.- Euskal nobelagintzan landu izan diren motak

Kostunbrismoa: Kresala, Garoa, Piarres, Donostia!, Josecho, Jayoterri maitia.

Errealismo berri bat, esistentzialismoa: Leturia eta Peru.

Errealismo soziala: Gereñoren obrak. Elsa Scheelen, aurrekoaren eta honako honen uztartze litzateke.

Alegorikoa, sinbolikoa: Ajea du Urturik, Haurgintza minetan, Gatu beltza.

Autobiografikoak: Salaberriaren "Neronek tirako nizkin", Irizar-en "Txingo".

Zientzi-fikzio: Xabier Kintamaren "Beste izakia".

Nobelaturiko leienda: Etxaideren "Alos-torrea", Lhanderen "Yolanda".

Poetiko eta psikologiko: Goiko kale

Andu Lertxundi

SARRERA

Zer da literatura? Etimologiari begiratu, hitzari berari alegia, idatziz (letraz) agertzen den pentsamendu oro da. Sentidu zabalean, hitzaren bidez egiten diren adierazpen guztiak sartzen dira literaturam. Baina, sentidu zehatzean, halburutza arte edertasuna duema da literatura. Guk, literatura, bere zabalero osoan hartuko dugu. Bere garrantzia izan duen edozein idazlari emango diogu gain-ikusi bat.

Euskarak badu bere literatura. Ahozko literatura, beste edozein herrietakoa bezain aberatsa. Literatura landua, idatzia herriz, berandukoa, urria, eta, oro har, ez goi-goiko kalitatekoa. Halere, baditugu beste herrietakoen aurrean batere lotsabiderik ez duten literatur obra ale eder batzuk.

AINTZIN HAROA ETA ERDI HAROA

Euskararen aintzinatea oso gutxi ezagutua da. Erromatarren garaiko inskripzioetan toki-izen eta pertson-izen batzuk: Ilumberrixo (Jainko izena), andere, nescato, sembe, cison (andre, maskato, seme, gizon). Euskal aztarrenak aurkitzen ditugun inskripzio horiek, bat ez gainerako guztiak, gaur-eguneko Euskal Herritik kampa daude; aitzinako Euskal Herria zabalagoa zen lurrez, izan ere.

Erdi Haroan dokumenturik asko bada, baina literatur aldetik balio haundirik ez duema: pertson eta toki-izen batzuk. Ezagunenak, Donemiliaga-ko glosetan aurkitzen diren bi fraseak: "Izioqui dugu", "guek ajutu ez dugu", eta frantses errones batek XII. mendean idatzirik hitz batzuk: Urzia, Andrea Maria, ogi, ardum, e.a.

Aitzinako kantuak: erdaraz "cantares" deitzen direnak, epikoak: gertakizun bat kontatzen digute. Erdi Haroko Ahaide Nagusien arteko borroka giroa dute beren sorburua. Tragikoak dira: gudua, mina, heriotzea beren gaia. Gutxi ezagutzen ditugu, eta ezagutzen ditugunak ez daude osorik:

-Urrexolako borroka XIV. mendearen erdi aldera;

-Pedro Abendaino aramaiorrek porrokatu zutenekoa, 1443;

-Mondragoa, Arrasate, erre zutenekoa, 1448.

Denen artean ezagunena eta ederrena, zubereroez dago egina:

Bereterretxen kantoria.

Hauek, denak, poesia epikoak dira. Errealismo haundi bat ikusten dugu horietan.

Bereterretxen kantoria

Agramontetarren eta beamontetarren arteko etsaigoa eta borrokak, ezagunak izan ziren Naparroan Erdi Haroan. Horien arteko gertakari bat kontatzen digu ondoko kantu honek. Bereterretxe Zuberoko galdun bat zen, agramontetarra. Luis Beaumont Leringo konteak, beamontetarren buruak, etxetik aterazten du eta hiltzen.

Hamabost estrofa ditu. Estrofa bakoitzak hiru bertso: bi motz, zazpi edo zortzi silabakoak, eta bat luzea, hamazazpi edo hemezortzikoa. Beraz, neurri zehatzik ez. Bertso guztiek rimatzen dute, batzuetan rima asonantez.

Apaindura haundirik gabe dago, eta honek berak sentikortasun bereizi bat ematen dio. Haseran, lehenengo estrofan, ondorengoarekin zerikusi logikorik ez daukatela emanez, bi gompazazio ditu. Baina badago logika sentimental bat. Naturaren irudietan oinarrituz, moraleja bat ateratzen du. Bigarren estrofan ere berdintsu gertatzen da. Egitura zinematografikoa.

1) Altzak eztu bihotzik,
ez gaztanberak ezurrik...
Enñan uste erraiten ziela
aitunen semek gezurrik.

2) Andozeko ibarra,
ala zer ibar luzea!
Hiruretan ebaki zaitan
armarik gabe bihotza.

3) Bereterretxek oheti
meskatuari eztiki:
Abil, eta so egin ezan
gizomik denez ageri!

4) Neskatuak berhala,
ikusi zian bezala:
hirur dozena bazabiltzala
leio bateti besteala.

5) Bereterretxek leioti
jaun kumtiari goraintzi:
ehun behi bazereitzela
beren zezena ondoti.

6) Jaun kumtiak berhala,
traidore batek bezala:
Bereterretx, aigü bortala;
ütziliren hiz berhala.

7) Ama, indazüt atorra,
menturaz sekulakua!
Bizi denak orit ukenen du
Bazko-gaiherdi ondua.

<p>8) Mari-Santz-en lasterra
Bost mendietan behera!
Bi belainez errestan sartu
Lakarri-Buztanobira.</p>	<p>12) Hik bahiena semezik
Bereterretxez besterik?
Ezpeldoik altian dūn hilik;
abil, oraikan bizirik!</p>
<p>9) Buztanobi gaztia,
ene amaie maitia:
mitzaz hunik ezpalin bada,
ene semia juan da.</p>	<p>13) Ezpeldoiko jentia,
ala sendimendu gabiak!
Hila ain huilan uken
eta deusere etzakienak!</p>
<p>10) Arreba, ago ixilik!
Ez, otoi, egin nigarrik!
Hire semia bizi bada,
Mauliala dūn juanik.</p>	<p>14) Ezpeldoiko alaba,
Margarita deitzen dena,
Bereterretxen odoletik
ahūrkaz biltzen ari da.</p>
<p>11) Mari Santz-en lasterra
jaun kuntiaren bortala!
"Ai! ei! eta, jauna,
mun duzie ene seme galanta"?</p>	<p>15) Ezpeldoiko bukata,
ala bukata ederra!
Bereterretxen atorretarik
hirur dozema ūmem da.</p>

BERBIZKUNDE EDO ERRENAZIMENDU GARAIA

Berbizkundera, Italian XIV. mendean hasi eta indar hartu zuen kultur mugimendua da. Hamaseigarren mendean Europa guztian zabalduarik zegoen. Kultura klasikoa, aitzinako griego eta erromatarrena, hartzen du iturburutzat. Kultur zabalkunde haundi bat nabaritzen da. Inpremategiak, zabalkunde honetan, asko lagundu zuen.

Mugimendu honekin batera, gizarte giroa ere aldatuz doa: feudalismoa atzeratuz eta burgesia indartuz. Merkatariek indar handia hartzen dute. Amerika aurkitu ondoren, Bizkai, Gipuzkoa eta Lapurdiko merkatalgoa sendotuz doa. Horrekin batera, literatura ere indar berritze bat sortu zen (1). Baina, joera ezberdinak dira Ipar eta Hego Euskal Herrian. Han euskarara jotzen dute, euskal literaturan mugimendu bortitza bat sortuz; hemen, berriz, gaztelaniaz jarraituko da.

Bestalde, European erligio aldetik krisi gogor bat sortzen da protestanteen erreforma eta, ondorioz, katoliken kontra erreforma. Honek ere euskal literaturan zerikusirik izan zuen. Orduantxe ekin zitzaion Biblia euskaratzeari protestanteen eraginez (Leizarraga). Bestalde, katolikoak kristau dotrinak edo katiximak euskaraz moldatzen hasi ziren. Erligiozko euskal liburuak ugalduko dira hemendik aurrera. Baina, zoritxarrez, ia

dema horretara bakarrik mugatuko da, orduan sortu zen izpiritu
herstuaren ondorioz.

(1) Feudalismoaren indarra galtzean Ahaide Nagusia ere behera joan zen, eta azken hauen giroan sortutako poesia epikoa ere izkutatu egin zen. Lirikak, berriz, aurrera egin zuen.

& & & & & & & & & &

BERNAT ETXEPARE

Bizitza. Ezer gutxi dakigu honen bizitzaz. Dakigun apurra bera-
ren liburutik dakigu. Behe Naparroako Eiheralarre herri ttipiko
erretore izan zen. Preso ere egon zen. Honi buruz olerki bat
egin zuen: "Mossen Bernat Etxepareren Kantuya". Dirudienoz,
arrazoi politikoengatik egon zen zen gartzelan: Etxepare Gazte-
lako errege Fernandoren alde atera zen nonbait.

Idazlana: "Linguae Vasconum Primitiae". Bordelen 1545. urtean argitaratua. Euskaraz ezagutzen dugun lehen lan imprimatua,

Liburuak sarrera bakarrik du prosan. Beste guztia poesia da. Beraz, poesi liburua da. Denetara hamasei olerki: lehenengo hiruak erligioa dute gai; hurrengo hamarrek maiteminduen atseka-be eta atseginak dakazte; ondoren gartzelan egon zenekoaz ari da; azkeneko biak, berriz, euskararen omenez eqinak dira.

Iritzi kritikoa. Denak ez datoz bat. Baina, Etxepareren balioa gero eta gehiago onhartzten da. Julio Urkixok ez dio berotasun haundirik aurkitzen: "Todos convienen en que Etxepare no fue un gran poeta, aun cuando no falta belleza en alguno de sus versos". Lafittek ere behe samarrean uzten du, zati eder batzuk badauzkala aitortzen badu ere. Mitxelenak, Gil Reicher-ek, Lafon-ek, Leizaolak, I. Sarasolak, e.a. oso ontzat hartzen dute; horietako zenbaitek, gainera, gailenetakotzat dauka; Leizaolak dio: "...no sin hacer constar que considero a Etxepare como uno de nuestros más grandes poetas y a "Judizio Jenerala" como una de las cinco o seis más notables poesías producidas en lengua vasca".

Etxeparek, nahiz Berbizkunde garaian bizi, Ezdi Harako autore bat dirudi. Etxepare, batez ere, errealista da, eta ez dabil edertasun ideal batzuen atzetik. Deskripzio laburrak baina aberatsak dauzka. Etxeparek egin zuen lana, hurrengo mendeko apaizetan, pentsatu ere ezin pentsa zitekeen. Euskal literaturan, herri poesian bestetan ez dugu horrelako izpiriturik aurkitzen. Alde batetik fede sendoko apaiza, jakintsua, Andra Mariaganako eraspen haundikoa; bestetik, giza errealitateak beren gordintasunean agertzeko egizaletasun biluzia agertzen du.

Etxepareren lana herri poesiari oso lotua dago, bai izpiritu bai hizkeraz, eta bai bertsoak egiteko eran. Bere zahar itxuragatik (arkaismoz betea dago), borobiltasun ezagatik (ez du bertsoetan neurri zehatzik erabiltzen) eta herrikoitasunagatik, atsegina gertatzen da. Euskaraganako sentitzen zuen garra ere aipatzekoa da (azkeneko bi poesietan).

Baina ez diogu euskaldunok esker onik agertu izan: haren lana oso gutxi zabaldu zen. Ia aipatu ere ez da egiten azken mendera arte.

Ezaugarri batzuk: arkaismos betea (hitz zaharrez betea); bere bertsoetan ez du neurri zehatzik erabiltzen; herri hizkeraz idatzi zuen; Etxeparerekin euskal literatura berbizkundean sartzen da; emakumeen aldeko defentsa egiten du.

Textu batzuk

Neurri zehatzik ez dute Etxepareren bertsoek. Baina, gehienetan 15 silabakoak dira; bat edo beste 11koa. Estrofa bakoitzak gehienetan 4 bertso ditu; baina badaude 5 eta 6koak ere. Denak rima batekoak. Ez du neurri ugaritasunik.

Iudizio Jenerala

Arma, arma! Mundu oro iudizio handira
Zeru eta lur ororen kreadore handia
Munduaren iuiatzera rigoroski heldu da;
Nola gauden aphaindurik batbederak begira.

Manamendu igortzen du mundu guzietarik,
Jende oro bat dakion Iosafaten bildurik
Ehon ere ehor ere eskapatu gabarik
Zeru eta lur guzia daude ikharaturik.

Errioe manatzen du ezain falta gabarik
 Hilak oro dekatzela aitzinera bizirik,
 Hantik harat eztukela bothererik iagoitik
 Mundu oro iarriren da bilekutan hertsirik:
 Glorian ezpa ifernuyan; ezta eskapatzerik

Non dirate egun hartan hobengo iaun erregiak,
 Duke, konde, markos zaldun eta bertze iaun nobliak
 Eta haien armadako gizon sendoen balentiak?
 Ordu hartan baliako guti haien potentziak

Iuje iauna iraturik egonen da gainetik,
 Irestera aphaindurik ifernuya azpitik,
 Etsai gaitza akusatzen ezkerreko aldetik,
 Bekhatuyak eskuinetik mintzaturen publikiki:
 "Hire kontra heben gituk ihaurrok eginik".
 Gaizkienik kontra date kontzientzia barnetik

Aita Saindu, kardinale, aphez eta prelatuyak
 Berez eta ardi oroz eman behar han konduya.
 Egun hartan handiena izanen da erratuya,
 Eta bardin iujaturen handia eta txipia.

&&&&&&

Amorosen disputa

Uztazu hurrantzera, amore maite;
 Orai partitzeko damu ginate.

Amoriak:-Othoi, parti gitezen	-Nihaurk ere gertuz maite bazit
Jendiak diradela hasi bekahaitzen.	Onerizte gabez uzten etzitut.
Laidok hartu gabe parti gitezen,	Bana leinkoaren nuzu baldarku;
Jendek irrigarri gerta ezkiten	Sobera digi i egin bekhatu.

-Elas, amoria, ene galduya!	-Orano, amore, gazte gituzu;
Iamas zurekila naide enoya	Ienkuaz orhitzeko lekhu diguzu
Bizirik partitzia, pena handia.	Are elgarreki behar diguzu;
Honein sarri utzi nahi nuzuya?	Orai partitzeko damu gituzu.

&&&&&&

Kontrapas

Euskara, ialgi adi kanpora!

Garaziko herria
 benedika dadila;
 Heuskarari eman dio
 Behar duyen tornuya

Bertze jendek uste zuten
 Ezin skriba zateyen;
 Orai dute phorogatu
 Engamatu zirela.

Heuskara,
 Ialgi adi plazara!

Heuskara,
 Ialgi adi mundura!

Lengoaia eta ohi intxan
 Estimatzte gutitan;
 Orai aldiz hik behar duk
 Ohoria orotan.

Heuskara,
 Habil mundu guzira!

Bertzeak oro izan dira
 Bere gohien gradora;
 Orai hura iganen da
 Bertze ororen gainera

Heuskara!

Baskoak oro preziatzen,
 Heuskara ez iakin arren;
 Orok ikasiren dute
 Orai zer den heuskara.

Heuskara!

~~~~~

Argitaraldi eskurakoienak

N. Alzola Gerediaga-L. Akesolo, El primer libro impreso en euskera: La Gran Enciclopedia Vasca. Edición facsimil. Bilbao 1966.

Bernat Dechepare, Olerkiak, Ediciones Edili, San Sebastian 1968

~~~~~

Oraidan egin behar
 Inprimitu gabarik
 Hi engoitik eabiliren
 Mundu guzietarik.

Heuskara!

Ezein ere lengoaierik,
 Ez frantzesaz ez bertzerik,
 Orai ezta erideiten
 Heuskararen parerik.

Heuskara,
 Ialgi adi dantzara!

JOANNES LEI ZARRAGA.

erreformak garrantziko eragina izan zuen euskal literaturan. Leizarraga dugu lekuko.

Leizarragaren bizitzari buruz ezer gutxi dakigu. Beraskoitze-n jaio zen, Lapurdin. Nahiz Beraskoitze Lapurdin egon, bertako euskalkia Behe Nafarroakoa da. Apaiz katoliko izan zen seguraski protestante egin aurretik. Albreteko Joana, Nafarroako erregina, protestantismoa Euskal Herrian sartu nahian zebilen. Hortarako beharrezkoak ziren textuak euskaratzeko, Leizarraga izendatu zuen Biarnoko protestanteen sinodoak (batzarreak), 1564ean. Leizarragaren lana, beste lau artzai protestante euskaldunek aztertu zuen gero.

1567an Bastida-ko artzai ageri da. 1600. urte aldera hil zen.

Idazlana. Dena itzulpena du. Hiru liburu ezagutzen ditugu:

1) Iesus Christ Gure Iaunaren Testamentu Berria, inportanteen eta ezagunena berau; 2) Kalendrera; 3) Abc edo Christinoen Instructionea. Hirurak Rochelan 1571an publikatuak.

Iritzi kritikoa

Ahalik euskara zabalenean saiatu zen bere lana egiten. Neurri batetan euskara batzen saiatu zen, beraz. Ez da oraingo arazoa euskararen batasun beharra.

Latinezko hitz asko darabil euskarari. Leizarragak "Cena", "peskadore", "fluvio", "sabbathoa" hitzak erabiltzen ditu, afaria, arrantzale, hibai, larunbat hitzak ondo ezagutu arren. Itzulpenean latineko textuari lotuegia, makurtuegia agertzen da. Latin kutsua dario haren euskarari. Horretarako arrazoi bat bazuen: Bibliako pentsamentua ahalik eta zuzenen ematea. Orduko protestante kalbinistak gai horri buruz oso arduratsu ziren. Gainera, bere garaia baimo lehentxoago European izan zen kultista joera du Leizarragak: beste hizkuntza kultoetatik hitzak barra-barra hartzeko ez du beldurrik.

Leizarragaren euskara gogor samarra, eguneroko hizkeratik urrun samar dagoena eta arkaikoa da (arkaikoa: hitz eta forma zaharrak, orain erabiltzen edo ezagutzen ez direnak darabiltza). Arkaismo hori, batez ere, aditzean nabari da.

Dena dela, Leizarragaren textuak nahiko konprenigarriak dira. Euskaldun huts eta jatorra dela ikusten da. Euskara ondo daki-ena. Bere aditzean aberastasun handia azaltzen digu. Aitzimako euskara ezagutzeko, paregabea dugu Leizarraga.

Baina, Protestantismoarekin batera, Leizarragaren lana ere Euskal Herrietik baztertua izan zen. Ez zuen ondorenik eta eskolarik sortu. Honen tokia, herriko hizkeran oinarrituago zegoen beste eskola batek hartu zuen: Sara-koak.

Literatur textuak

Mt 8, 13 hurr.: "Eta erran cieçón Iefufec Centenerari, Ohá eta finhetfi duán beçala eguin bequic. Eta fenda cedin haren muthilla ordu hartan berean. Eta Iefufec Pierrifen etchera ethorriric, ikus ceçan haren ama-guinharreba ohean cetzala, eta helgaitzac, çaducala. Eta/hunqui ceçan haren efcua, eta utzi ceçan helgaitzac, eta iaiqui cedin, eta cerbitza citzan.

Mt 4,1: "Orduan Iefus erama cedin Spirituaz defertura, dea-bruaz teta ledinçát. Eta barurtu cituenean berroquey egun eta berroquey gau, finean goffe cedin.

Mt 5,40: "Eta hiri auci eguin nahi drauanari, eta eure iaccá edequi, utzi ieçoc mantoa-ere. Eta morc-ere nahi ukané bai hau bortchatu lecoa baten equitera, albeitindoa harequin biga".

Mt 6,1-4: "Beguirauçue çuen elemofyná eztaguiçuen guiçonén aitzinean heçaz ikus çaitetzecát: ezpere fariric eztuçue ukanen çuen Aita cerueta dena baithan. Bada elemofyna eguiten duanean, ezteçála trompettea io eraci eure aitzinean, hypocritéc eguiten duten beçala fynagoguetan eta carriquetan, guiçonez eftima di-tecēçát: eguiaz diotfuet recebitzen dutela bere faria. Baina hic elemofyna eguiten eguiten duanean, ezalbeilequi hire ez-querrac, cer eguiten duen hire efcuinac. Hire elemofyná fecre-tuā deçát: eta eure Aita fecretuā dacuffanac, rēdaturen drauc aguerrian."

Mt 6,9-13 (Gure Aita): "Gure Aita ceruēta aicena, fanctifica bedi hire icema: Ethor bedi hire refumá. Eguin bedi hire voron-datea cerüām beçala lurrean-ere./ Gure eguneco oguia iguç egun. Eta quitta ietzaquç gure çorrac, mola guc-ere gure çordunçy quittatzen baitrauegu. Eta ez gaitzála far eraci tentationetan, baina deliura gaitzac gaichtotic."

Jm 1,5 hurr.: "Eta Argui hunec ilhumbean arguitzen du: eta ilhumbeac hura eztu comprehenditu. Içan da guiçon-bat Iaincoaz igorria, Joannes deitzen cenic. Haur ethor cedin teftimoniage ekartera Arguiaz teftifica leçançat, guciéc harçaz finhets le-çatençat. Etzán hura Arguia, baina igorri cen Arguiaz teftifi-ca leçançát."

Leizarragak, Iohannaldi hurbutu beazala erabiltzen du gaur sub-
juntibu iraganeko erabiltzen duguma: senda zedin, ikus zezan,
 e.a., sendatu zuen, ikusi zuen adierazteko erabiltzen du. Sub-
juntibuan, berriz, deabruaz tenta ledinzat, gizonez estima
ditezenzat, Argiaz testifika lezanat erabiltzen ditu deabruak
tentatua zedin, gizonek estima ditzaten, Argiak testifika ze-
zan esateko. Inperatibu forma bereizi bat ere erabiltzen du,
albei edo albeit aurretik duela: albeileki, ezalbeileki, al-
beitindoa esaten du, jakin beza, ez beza jakin, bihoa adieraz-
teko.

Bibliografia

- Joannes Leizarraga. Euskal protestantismoa zer zen. Gabriel Arestik prestatua. Lur editoriala, Hastapenak 4, Zarautz 1970
- G.Aresti, Léxico empleado por Leizarraga: Fontes Linguae Vasconum 1973, 61-128 orr.
- Idem., Flexiones verbales empleadas por Leizarraga de Briscous en sus traducciones vascas: Fontes Linguae Vasconum, 1972, 157-194 orr.
- Lino Akesolo, Joannes Leizarraga Testamentu Berriaren leenengo euskeratzaillea: Jaunaren Deia, 1970, 271-285

HEGO EUSKAL HERRIA

Ipar Euskal Herrian, XVI. eta XVII. mendeetan, euskal idazle mordoxka eder bat badugu: Etxepare, Leizarraga, Axular, Etxeberri (Ziburukoa), Gazteluzar, Tartas, e.a.

Hego Euskal Herrian, berriz, benetan euskal idazle izena eman diezaiokgunik ez dugu aurkitzen. Hemen askoz ere beranduago hasi gara. Hemen, garai honetan, Errefrau bilduma eta Doctrina liburuxka batzuk besterik ez dugu.

ESTEBAN DE GARIBAI (1533-1599)

Gipuzkoako Arrasaten jaio eta hil zen. Bere ikasketak leku hauetan egin zituen: Oinatiko Unibertsitatean, Gasteizen, Ozkabarte-n (Santo Domingo de la Calzada-n).

Bere lanek, ia denak, erdaraz eginak ditu. Historigile garen, eta histori lan horik, denak, erdaraz eginak daude. Hala ere, aipamen bat merezi du Euskal literaturan: Erdi Haroko kantuzaharren zati asko honen liburuetatik ezagutzen dugu. Gainera, interesgarria da haren lana Euskal Herriko historia ezagutu nahi dutenentzat, datu eta berri asko dakartza. Baina, batez ere, beragandik ezagutzen ditugun bi errefrau sailengatik aipatzen dugu.

Errefrau hauk bizkaieraz eginak daude, nahiz eta gipuzkoar kutsua eraman batzuek. Horietako asko inguruko hizkuntzetatik euskaratuak direla dirudi. Euskara zaharra ezagutzeko oso egokiak dira. Errefrau batzuk kultistak dira, ez dute euskal jokera jatorrik; erdaratik literalegi hartuak.

1556ko errefrauak.

Urte honetan Iruinean argitaratu zen liburu batek titulu hau zeraman: Refranes y sentencias comunes en Bascuence, declaradas en Romance..... Liburuak 539 errefrau dauzka. Ez dakigu nork eginak diren.

Textu batzuk

Garibai-en errefrauetatik:

- . Goiz saltsa-otsa, berandu bazkaria.
- . Jaun Santi Laurenti, esku batean euri, bestean ilinti.
- . Usteak, alde erdia ustel.

1556koetatik:

- . Aberats izatea baino ospe ona obeago.
- . Atean uso, etxean otso: ala bizikidea gaiso.
- . Adiskide bako bizitzea auzo bako eriotzea.

Bibliografia Julio de Urkijo. El Refranero Vasco. Tomo I: Los refranes de Garibay. San Sebastian 1919

Idem., Refranero Vasco. Los refranes y sentencias de 1556: Col. Auñamendi. Bi tomo: 40 eta 55.

Leizarragaz hitzegitean, protestanteen erreformak euskal literaturan bere fruituak eman zituela esan genuen. Erlijio krisia amaitzean, XVII. mendean, Frantzian patxara eta baretasun handi bat sortu zen, Ipar Euskal Herrian ere berdin gertatzen zelarik.

Literatura eta beste kultur gaietan, Frantzian, oso aberatsa izan zen garai hau. Euskal Herriak ere, batez ere Ipar Euskal Herriak, aurrerapen handi bat ukan zuen.

XVI. mendean euskal literaturan autore bakar batzuk nor bere aldetik ikusten ditugu. XVII. mendean, autore batzuk, elkarturik talde bat egiten dute. Elkarrekin harreman hestuan, eskola sortzen dute.

Ipar Euskal Herrian bi herrialdeotan nabari zaigu literatur mugimendua:

- a) Lapurdin, Sarako eskola ezaguna, Axular buru izango duena;
- b) Zuberoak, Lapurdikoa bezain garrantzikoa ez bada ere, hizkuntzari bide berriak irekitzen jakin zuen.

Hego Euskal Herria, berriz, artean ilumpetan dago. Euskararen edertasunari buruz ariko dira, baina gaztelaniaz idatziz.

Urrats handi bat izan zen Ipar Euskal Herriko literatur mugimendu hori. Ondorengo euskal literatura, orduan urratu bideari jarraituko zitzaion luzaroan.

Autoreak apaizak dira ia denak, eta beren gai nagusia erlijio izango dute; beren helburua, kristau hezketa.

Aurreko mendean Etxeparek eta Leizarragak erabili zutena baina hizkera modernoagoa darabilate. Sara eta Donibane inguruan mintzatzen zen euskara, literario mailara altxatzen dute. Horietako batzuk kultura handiko gizonak dira: Axular, Etxeberri Ziburukoa.

Obrarik gehienak bertsoetan daude: euskaldunen bertsoetarako joeragatik idazten dutela horrela diote. Garai hortako liburuen literatur balioa oso desberdina da: batzuk deboziozko eskuliburu soil besterik ez dira, edo eta itzulpen soil. Denen gainetik Axular dago, gero Etxeberri Ziburukoa, olerkari dotorea, eta Dihemart historigilea, neurtitzetan idatzi zuena.

KEPA AXULAR (1556 - 1644)

Urdazubim (Urdax) jaio zen. Axular izena, bere jaiotetxetik datorkio. (Jaio zen etxeari Axular zeritzan; gaur egun ere ikus daiteke etxe hori). Bere izen-deiturak Kepa Dagerre Azpilkueta ditu.

1596an apaiz egin zen. 1600dik aurrera Sarako erretore izango da bere bizitzako azken urteak arte. Seguru asko Salamancan estudiatu zuen teologia.

Haren liburua ondo ikusiz gero, garbi nabarmentzen da talentu eta jakinduria handiko gizona zela. Bere liburua argitara aurretik ere ezaguna zen bere jakinduriagatik. "Gure Kantabrian izen haundiko eta oso ezaguna den Sarako erretorea", idazten du argitara aurretik liburuari eliz aprobazioa eman zionak. Herrian bertan ere haren izena zabaldua zegoen. Ipuiak ere badira haren jakinduriari buruz.

Idazlana: " Gero, bi partetan partitua eta berezia".

Bordelen(Burdeos-en) 1643an argitaratua, 633 orrialdeetako liburua.

Gaia: Luzamendutan ibiltzeak eta eginbeharrekoak gerorako uzteak egiten duen kalteaz dihardu.

Liburuaren haseran dedikatoria edo gomendio eder dauka: "Gomendiozko karta" bere zaintzaile izan zuen Bertrand d'Etxauz-i zuzendua.

Liburu hau behin baino gehiagotan argitaratua izan da:

- .Lehenengoa 1643an, Bordelen.
- .Bigarrena: XVIII. mendearen haseran "Geroko gero" izenarekin.
- .Hirugarrena: 1864ean.

Errezena eskura ditzakegun argitaraldiak:

- .Laugarrena: Euskaltzaindiarren ardurapean, Manuel Lekuonak prestatua, Zarautz 1954.
- .Boskarrena: Pedro de Axular. Gero(Después). Introducción edición y traducción de Luis Villasante. Juan Flors, Editor. Barcelona 1964.
- .Seigarrena: Pedro Axular. Gero(Después). Aita Luis Villasantek gertutua. Jakin 1976.

Iritzi kritikoa

Liburu honen orijinaltasuna zalantzan ipini dutenak izan dira. Julio de Urkijok Fray Luis de Granadarekin alderatzen du. Hori omen luke bere iturri, oinarri. Axularrek Granada ezagutzen zuela egia da, eta bi partetan bederen oso ondotik jarraitu zitzaiola ere egia da. Baina, Axular-en lana, bere neurrian, pertsonala da, bai muinez eta bai formaz. Beste batengandik materiala erakartzen badu ere, bere berezitasun bat ematen jakin zuen, eta esan daiteke, bere-berea duela liburu hori. Berak pentsaturikoa du. Euskaldun hutsaren ikuspegi aurkitzen zaio. Herri esaerak eta pentsamoldea oso ederki azaltzen dira. Beste autoreen esaera eta aipamenez betea dago, baina Axularrek, hitzez hitz euskarara itzuli beharrean, oso bere modura egiten du itzulpena. Herriko hitzegiteko modura jotzen du. Hontan Leizarragagandik bereizten da. Leizarragak, zehaztasunagatik edo, hitz kultoak, latinekoak, ugari erabilik ditu, herri esaerei kaso handirik egin gabe eta herriak dakizkien ala ez arduratu gabe. Axular-ek beste bidea hartu zuen.

Honek ez du esan nahi, ordea, latin edo ondoko hizkuntzen kutsurik GERO liburuak ez duenik. Bere hiztegiari inguruko hizkuntzetako hitz asko darabilzki, baina, herriak zerabilzkiak Joskeran bertan ere latin kutsua nabari da.

Idazkera, estilo, literatur aldetik, begiratzen badiogu, bakarra da Axular euskal literaturan. Oparoa da, hitz jario handikoa; elokuentziarako joera du; halere, adierazi behar duena zehatz adierazten du. Benetan maixu lana da; formaz eta mamiz beti balio duten horietakoa.

Ezaugarri berezienak

Oparoa eta barrokoa, sinonimo ugari erabiltzen du; bat bakarra aukeratzea aski litzateke adierazi nahi dena adierazteko.

Esaerari bere posibilitasun guztiak adierazteko okasioa ematzen dio; zorrotasunaz baliaturik, adierazpen guztiaren posibilitasunak ahitu arte.

Bere lana orijinaltasunez, lasaitasunez (hats handiz), dokumentazioz eta aipu ugariz betea du.

Lanaren mamia eta forma ekilibrio bikainean aurkitzen dira, edozein maixu lanetan bezala.

Hiztegian eta joskeran latin kutsua askotan nabari da, baina hitz horik herriak darabilzkiegak dira.

Literatur textuak (Villasanteren azken argitalpenetik)

Gomendiozko karta

(3. eta 4. orr.) Ene iaun BERTRAND DE ECHAUS, Turko Arzipizpiku, Frantziako lehenbiziko erremusinari: Ordenako aitonen seme, eta erregeren Konseillari famatuari

ZERUKO LORIA

Neure iaun maitea, ioan zatzaizkit lurretik, baiña ez gogotik, eta ez bihotzetik. Heldu nintzen. Ezterautazu iguriki. Ordea eneak dira faltak, onea da hobena. Gerotik gerora ibili naiz, eta hala dabillanari gerthatzen ohi zaikana egin zait niri ere.

Baiña guztiarekin ere, neure obligazio handiek, ontasun errezibituek, eta bethiere, ene alderakotzat, obrekin batean, erakutsi duzun borondate borondatetsuak, ezterautate utzten, ondotik bedere, zutzaz orhoitzapen egin gabe, liburutto hunen, kanporat atheratzeko, ausartziaren hartzera.

Zeren iduritzen zait ezen oraiño bizi zarela, begien aitzinean zaitudala: eta halatan, hala baitzinitut bezala, mintzatu nahi natzaitzu.

Aita prestu ohorezko bat hiltzen denean, ondotik gelditzen den seme emazurtza, anhitz lekhutan da bere aitaren amoreakgatik, ongi ethorria, eta arraiki errezibitua. Liburutto haur da emazurtza. Posthumus. Aita hillez gero sorthua. Baiña zu bezalako aitaren semea, emazurz izanagatik ere, ezin dateke gaizki. Zeren ondotik ere, zure prestutasuna, ohorea eta fama ona, baliatuko baitzaitza.

Eta zure prestutasunaz, ohoreaz, eta aitzineko eta ondoko, fama on famatuaz, nork zer erranen du?

Nor da euskal-herrian alde edo molde, zordun eta obligatu etzaitzunik? Behartu eta enplegatu etzaituemic? Eta baliatu etzaitzanik? Zure etxea, egon eta ibili zaren lekhu guztietan, bethiere izatu da, euskaldunen etxea, pausalekhua eta portua. Guztiek zuregana laster. Zuri bere arrenkurak, egitekoak, koaitak, eta ondikoak konta. Eta zuk guztiak arraiki eta alegeraki errezihi. Zuhurki kontseilla, kida, goberna eta burutan athera.

Zu izan zara, eta izanen zara, euskaldunem ohorea, habea, iabea, sostengua eta kantabres fina, naturala eta egiazkoa.

Irakurtzailleari

(13. orrian) Egun batez, konpaiñia on batean, euskaldunik baizen etzen lekhuari nengoela, ekharri zuen solhasak, izan zen perpausa, etzuela deusek ere hanbat kalte egiten arimako, eta ez gorputzeko ere, nola egitekoen geroko utzteak, egunetik egunera, biharretik biharrera luzatzeak. Eta on zatekeiela, gauza hunetzaz liburu baten, euskaraz, guztiz ere euskararik baizen etziakitenentzat, egitea: eta hartan, gero dioenak bego dioela erakustea. Konpaiñia berean galdegin zen berehala, ea nori ematen zeikan liburuaren egiteko kargua. Eta bertze guztien artean, hasi zeizkidan niri neroni aditzera emaiten, lehenbizian kheinuz eta aieruz, eta gero azkenean, klarki eta agerriz, nik behar nituela, egiteko hartan eskuak sarthu Ordea nola ezpainin tzen neure buruaz fida, desenkusatu nintzen ahal bezanbat. Baiña alferrik, zeren hain zinez eta batetan lothu zeizkidan, non ezetz erraiteko bide guztiak hertsu baitzerauzkidaten. Eta hala deliberatu nuen, buru-eragotzkarri bezala, liburutto baten, bi partetan partiturik, gero hunen gainean egitera....

Badakit halaber ezin heda naitekeiela euskarako mintzatze molde guztietara. Zeren anhitz moldez eta diferentki mintzatzen baitira euskal herrian. Nafarroa garaian Nafarroa behean, Zuberoan, Laphurdin, Bizkaian, Gipuzkoan, Alaba-herrian, eta bertze anhitz lekhan. Batak erraiten du behatzea, eta bertzeak so egitea. Batak haserretzea eta bertzeak samurtzea..... Finean bat bederak bere gisara, antzura eta moldera. Eztituzte euskaldun guztiek legeak eta azturak bat, eta ez euskarazko mintzatzea ere, zeren erresumak baitituzte diferent.

Alferra eta alferkeria

(33. Orrian) Zeren hain da gauza galdua eta galgarria alferkeria, non naturalezaren beraren ere kontra baita. Homo nascitur ad laborem et avis ad volatum (dio Iobek) (Job.5). Gizona sortzen da traillaiko, eta hegaztina aireko. Nola hegaztinari emaiten baitzaitza hegalak, airatzeko, eta hegaldatzeko: hala gizonari ere emaiten zaitza eskuak traillaitzeko.

Munduko gauza guztiek kondenatzen dute alferra. Zeren hartaz bertze guztiek enplegatzen baitute bere denbora, zertako eginak baitira hartan. Iguzkiak arrazoiñekin erran ahal diazaid beranduraino ohean datzanari: zerk aratza hor alfer-nagia? Nik atzo, hik baiño bide gehiago iragan nian, inguratu bainuen mundu guztia, eta orai ere, hi baiño goizago iaiki nauk.

Bibliografia: ugaria da; eskurakoiak, hauk dira:

-Fontes Linguae Vasconum, 16. zenbaki osoa

-Aresti G., Flexiones verbales empleadas por Pedro de Axular en su obra Gero: Fontes Linguae Vasconum 1971, 197

Villasante L., Axular "Mendea Gizona Liburua" Jakin, Arantzazu 1971 id., Axular-en Hiztegia. Jakin, Arantzazu 1973.

(Gogoan hartzekoak dira "GERO"ren lehen orri hauek. "Hain dira txairo, lirain, jator eta estilo paregabeen idatziak"(Villa-sante, Axular.Mendea, Gizona, Liburua, 52 or.). Bai Gomendiozko Karta eta bai Irakurtzailleari zuzentzen dion sarrera, prosa onaren eredu dira.

Autoreak lehenengo momentutik erakartzen du irakurlea obra de-dikatzen dion goi pertsonaiarekin egiten duen elkarriketa bizi, bero eta sarkorrarekin. Pertsonaia hori Bertrand d'Etxauz da, Tours-eko artzapezpikua(lehen Baionako apezpiku izana), Axularre-ongi ezagutzen zuena. Bada honen karta bat euskaraz idatzia.

Nahiz berandu ibili liburu hau argitaratzean, nila baita da-goeneke hitz hauk zuzentzen dizkiona, ezin dezake ahazturik utz. Eta bizi balitz bezala idazten dio).

1. "Ene iaun BERTRAND DE ECHAUS, Tursko Arzipizpiku, Frantzia-ko lehenbiziko erremusinari(1): Ordenako aitonen seme(2), eta erregeren Konseillari famatuari

ZERUKO LORIA

Neure iaun maitea, ioan zatzaizkit lurretik, baiña ez gogotik, eta ez bihotzetik. Heldu nintzen. Ezterautazu iguriki(3). Ordea eneak dira faltak, enea da hobena(4). Gerotik gerora ibili naiz, eta hala dabillanari gerthatzen ohi zaikana egin zait niri era(5).

Baiña guztiarekin ere, neure obligazio handiek, ontasun erre-zibituek, eta bethiere, ene alderakotzat(6), obrekin batean, era kutsi duzun borondate borondatetsuak(7), ezterautate utzten, on-dotik bedere, zutzaz orhoitzapen egin gabe, liburutto hunen, kanporat atheratzeko, ausartziaren hartzera.

Zeren iduritzen zait ezen(8) oraiño bizi zarela, begien aitzinean(9) zaitudala: eta halatan, hala baitzinitut bezala, mintzatu nahi natzaitzu."

Oharrak: (1) erremusinari: limosnero, capellán. (2) aitonen seme: zalduna, gentilhomme. (3) Ezterautazu iguriki: ez didazu itxaron Nor-nori-nork erabiltzean forma hau darabil. (4) hobena: culpa. (5) liburuaren argumentua bere buruari aplikatzen dio: gerotik gerora luzamendutan dabilanari gertatzen zaiona gertatu zaio Axularri ere: behar den garairako preparaturik ez egotea. (6) ene alderakotzat: para conmigo, respecto a mí. (7) borondate borondatetsuak: borondate ona. Hitz joku bat da. Gehiagotan ere erabiltzen ditu antzekoak. (8) Zeren...ezen: Axularrek askotan erabiltzen ditu. Zeren=porque. Ezen=que: conjunción de subordi-nación. (9) aitzinean: aurrean.

2. (Bertrand de Etxausen babesean ipintzen du bere liburua. Jaun horren famak baliatuko dion ustetan. Fama hori euskaldunen laguntzaile fin izanez lortu zuen honek. Honen babes eta laguntz hori gogoratzeko zenbait hitz eta espresio eder darabil).

"Aita prestu ohorezko bat hiltzen denean, ondolik gelditzen den seme emazurtza,]anhitz lekhitu da bere aitaren amoreakga-tik(2), ongi ethorria, eta arraiki erre-zibitua(3). Liburutto

haur da emazurtza. Posthumus. Aita hillez gero sorthua. Baiña zu bezalako aitaren semea, emazurz izanagatik ere, ezin dateke(4) gaizki. Zeren ondotik ere, zure prestutasuna, ohorea eta fama ona, baliatuko baitzaitza(5).

Eta zure prestutasunaz, ohoreaz, eta aitzineko eta ondoko, fama on famatuaz(6), nork zer erranen du?

Nor da euskal-herrian alde edo molde(7), zordun eta obligatu etzaitzunik? Behartu eta enplegatu etzaituenik? Eta baliatu etzaitzanik?(8) Zure etxea, egon eta ibili zaren lekhu guztietan, bethiere izatu(9) da, euskaldunen etxea, pausalekhua eta portua (10). Guztiek zuregana laster. Zuri bere arrenkurak, egitekoak, koaitak, eta ondikoak(11) konta. Eta zuk guztiak arraiki eta alegeraki errezibi. Zuhurki konseilla, kida, goberna eta burutan athera(12).

Zu izan zara, eta izanen zara, euskaldunen ohorea, habea, iabea, sostengua(13) eta kantabres fina, naturala eta egiazkoa.

Oharrak: (1) emazurtza: umezurtza, huérfano. (2) aitaren amorekagatik: a causa de, en consideración a su padre. (3) arraiki errezibitua: gozosamente recibido. (4) dateke: indikatibozko geroaldi arkaikoa. Aditz joko hau ia ahaztua dago Zuberoan eta Behenafarroan ezik. Idazle berriak berriro sartzen hasi dira. No puede ser mal recibido, seguramente no será... (5) baitzaitza: baitzaizkio. (6) fama on famatuaz: hitz jokua, fama hori oso ezaguna dela azpimarratzeko. (7) alde edo molde: esaera. Modu batetara edo bestera. (8) etzaitzunik: ez zaizunik. etzaitzanik: ez zatzaizkionik. (9) izatu: izandu: izan. (10) pausalekhua: lugar de descanso. Antzeko hitzak askotan erabiltzen ditu gauza bati inportantzia ematerakoan. Hemen euskaldunen laguntzaile eta babesa izan dela adierazi nahi du. (11) arrenkurak: quejas; koaita: cuita, ansia; ondikoak: infortunios. (12) burutan athera: aurrera atara.

3. (Pasarte honetan Etxaus familia ohoratzen ari da. Horko bizkonteak beti izan dira erregek estimatuak eta Eliza Katolikoaren defendatzaileak. Eta bere aitak protestanteen kontra hartu zuen jokabidea gogoratzen digu).

"Zu izan zara Echaus, mendi Pirinioetan, Alduideko hegaletan (1), bethiere zentinela, eta begiraille(2) bezala, iratzarrik dagoen iauregi eta gaztelu handi, eder, noble hartako seme. Hango Bizkondeak eta seme guztiak izatu dira bethiere, egundaiñoz gero(3), erregez enplegatuak, estimatuak, fin eta leial frogatuak. Eta bai egiazko fedearen eta legearen defendatzaile, eta aitzinatzaile buruzagiak ere. Nafarroa beheko parte hetan, bertze anhitz lekhutan bezala, lege katolika saindua, iduriz flakatzera, kordokatzera(4) eta erortzera zihoanean, badaki mundaak nola zure aita iauna, bere etxeaz, onez eta biziaz ere kontu guti eginik, ioan zen Donapalaiaora, non baitzen orduan Nafarroako Parlamenta. Eta han ausartzia handi batekin, bere bihotz giristino noblearekin, hasi zen, ezpata biluzia(5) eskuan harturik, oihuz, Matatias bat bere denboran bezala, erraiten zuela: Omnis qui habet zelum legis, statuens testamentum exeat post me (2 Mach 2). "Ea giristinoak, giristino izenarekin, izana duzenak,

bertze egiteko guztiak utzirik hurbil zakizkidate, iarraiki zakizkidate eta egiazko legearen eta fedearen mantenatzen eta sostengatzen, lagun zakizkidate". Eta hanbat egin zuen, non bere herria eta inguruneak ere, hetan sartzera zihoan eritasunetik begiratu(6) baitzituen. Eta gero handik hartako herraz eta mendekuz(7) bere iauregi ederra erre zioten. Hunelakoak ziren zure aita Iauna eta bai bertze aitzinekoak ere."

Oharrak: (1) hegaletan: en las faldas. (2) begiraille: zaitzaile. (3) egundaiñoz gero: desde siempre. (4) flakatzera, kordokatzera: debilitar, tambalear. (5) ezpata biluzia: espada desenvainada. (6) eritasunetik begiratu: proteger, preservar del mal. (7) handik hartako herraz eta mendekuz: handik horren gorrotoz eta bengtantzaz.

4. (Bertrand ere ez da fama horretatik atzera gelditu. Aurrekoen etsenpluari jarraitu zaio. Baionan apezpiku zela elizatik kanpo bizi ziren protestanteak elizan enterratzea galeraztea lortu zuen).

"Bada eztuzu zuk ere zeure arrazaz ukhatu, etzara zeure leiñutik eta ethorkitik hastandu(1), berezi eta ez aldaratu. Zeren zuk ere Baionako Ipizpiku(2) zinenean, eta bisitan zenenbiltzanean ikhusirik ezen, elizatik kanpoan zebiltzan iende batzuek, nahi zituztela, bere azken finean, gorputza elizan sarthu eta ehortzi(3); zeure bisita hautsirik, Nafarroako hirur estatuak bildurik, ioan zinen Gorthera: eta han anhitz trabailu iraganik, kontrakarra izanik(4), ekharri zenduen, gero ere, behar zen erremedioa, eta handik harat(5), halako desordenuen debekatzeko ordenantza eta manamendua. Beraz etzara zu ere, zeure aitzinekoen giristinotasunaren gibelatzaile izatu(6).

Bada ez eta ohorearen iraungitzaile ere(7). Aitzitik badirudi ezen zuk xedea aitzinatu duzula, marra iragan duzula(8), eta Echausko etxearen arropa gorriaz(9) bestitzeko bidetan izan zarelara. Zeren ezta eztakienik, ezen erregek hartarakotzat hautatu eta izendatu zinituela. Eta kolpea huts egin bada ere, eztela zure faltaz edo zu hartako ez gai izanez, huts egin, zermutziarik alde batetara zure merezimendu handiak: eta elizari, erregeri eta komun guztiari(10), anhitz okhasinotan egin derauztetzun (dizkiezun) zerbitzuak eta endrezuak(favores), naturalezak berak ere anhitz donu, dohain, eta abantail suertez dotatu, hornitu eta konplitu baitzaitu. Adimendu eder bat, memoria handi bat, eta borondate onera, ohorera, eta prestutasunera erori bat, isuri bat, eta eman bat(11) eman baiteratzu."

Oharrak. (1) leiñutik eta ethorkitik hastandu: no te has desviado de tu linaje y prosapia. (2) Ipizpiku: Apezpiku. (3) ehortzi: enterrar. (4) kontrakarra izanik: padeciendo oposición. (5) handik harat: handik aurrera. (6) gibelatzaile: el que retrocede, el que degenera. No has degenerado del cristianismo de tus mayores. (7) iraungi: apagar. (8) xedea aitzinatu: llevar el límite más adelante; marra iragan: pasar la raya. (9) arropa gorriaz:

kardenalen arropa. Erregoak kardenal izateko izendatua zeukan, baina ez zen izan. (10) komun guztiari: herri guztiari, jende guztiari. (11) erori bat, isuri bat, eman bat: una inclinación, una propensión a ...

5. (Baina haren laudoriotan aurrera jarraitu beharrik ez dago. Hutsegin lezake eta gainera bera aski da bestek goraipatu gabe. Euskaraz idazten den oro honi zor zaio eta honi aurkeztu behar zaio. Liburu hau ere berari eskaintzen dio, honek hobekien ba bestuko duelako, honen itzalean burua goian ibil lezake.

Baina jaun hori joan da lur hontatik. Hau kaltegarri zaio alde batetik Axularri; eta bestalde atsegingarri, orain zerutik asko lagunduko dion esperantza du).

"Baifia zertako sartzen naiz ni itsas hondar(1) gabe hunetan? Ezin athera naitekeien oihanean? Zure laudorioen aiphamenean? Berak dira bere buruz asko gora mintzo: berak dira bere baithan asko klar eta ozen(2). Utz ditzadan beraz nik hek, hutsik eztagidan. Eta iragaiten naizela(3) aitzina, derradan(4) hutsik egin gabe. Zer ere eskiribatuko baita euskaraz, hura guztia, euskaldunen buruzagi bezala, zuri dagotzula, zuri zor zaitzula, eta arrazoiñez orai ere zuri presentatu behar zaitzula. Eta guztiz ere zure zerbitzari ttipi hunen travaillu aphur haur, gerotik gerora egitekoen luzatzeak, zenbat kalte dakharkeien, zuk hain ongi dakizun puntu haur, nori egonen zaika zuri ezpadagotzu? Nork kidatuko, nork ostatuko du(5), zuk ezpadezazu?

Zure gerizan doha: zure itzalaren azpian benturatzen da, errezihi ezazu bada, defenda ezazu, alde zakitza(6), egiozu begitarte(7). Ediren bedi(8) liburutto hunetan, Echaus eta Echausen omena eta izena. Zeren halatan eta harekin batean, ibiliko den lekhu guztietan, burua gora ekharriko du, burupe izanen du(9) eta nehoren(10) guti beldurrik, iendartera, bere begitarte, ausartki atherako du.

Bai ordea ioan zara: lekhuz aldatu zara: hemengo aldia egin duzu.

Egia da, hala da. Eta aldezu damu dut, eta aldezu atsegin. Damu, zeren ezpaitzaika nehori ere handik, niri bezanbat kalte ethorri.

Atsegin. Zeren nola ezpaikara bi mendetako eta zuk zeurea, hain ongi, hain ohorezki eta dohatsuki iragan baituzu, esperantza baitut zeruko lorian, Iainkoaren konpafiñian, kredit handiarekin zaudela: eta hortik helduko zatzaizkidala, eskua emanen derautazula: eta arranoak, airean dohanean, bere umetara bezala, zuk ere enegana begia edukiko duzula. Eta gero nik ere (hemengo aldia egin hurran baitut), Iainkoaren garaziarekin eta zure arartekotasunarekin(11) batean, zure zorthe ona erdietsiko dudala(12): eta orduan guztiez eskerrak errendatuko derauzkitzudala. Iainkoak hala nahi duela.

Zure zerbitzari ttipiena, eta obligatuena.

P. DE AXULAR

Oharra. (1) hondar: hondo, fondo. (2) ozen: hots handiko, sonoro.

(3) iragaiten naizela: iragan aditza: igaro, pasatu. (4) derra-
dan: esan dezadan. (5) ostatuko du: acoger. (6) alde zakitza:
alde zakizkio. (7) egiozu begitarte: begitarte: aurpegia; egiozu
begitarte: arrera ona egiozu. (8) Ediren: aurkitu. (9) burupe
izanen: tendrá autoridad, crédito. (10) nehoren: ihoren. (11) a-
rartekotasuna: bitartekotasuna. (12) erdietsi: lograr, conseguir.

IRAKURTZAILLEARI

6. (Liburua nola sortu zen kontatzen digu. Konpainia on
batetan: Sarako eskola osatzen zutenena izango zen. Lagun hauek
emango zioten liburua egiteko lana Axularri.

Axularrek bere lana bi partetan egiteko asmoa hartu zuen. Bat
argitaratuko zuen lehenik, eta honi egiten zitzaien harreraz
ikusiko zuen bigarren partea publikatu ala ez. Orain bi zati
hauei buruz eritzi bat baino gehiago dago. Batzuk (Intxauspe,
Lafitte): publikatua dagoen Axularren liburu honetan bi parteak
daudela nahasturik, nahiz eta hitzaurre honetan besterik esan.
Beste batzuk: hitzaurrean esaten denari jarraitzen zaizkio;
baina orduan bigarren zatiaekin zer gertatu da? Idatzi ote zen?
Idatzi bazen, non da?).

"Egun batez, konpainia on batean, euskaldunik baizen etzen
lekhuan nengoela, ekharri zuen solhasak, izan zen perpausa(1),
etzuela deusek ere hanbat kalte egiten arimako, eta ez gorputze-
ko ere, nola egitekoen geroko utzteak, egunetik egunera, biharre-
tik biharrera luzatzeak. Eta on zatekeiela, gauza hunetzaz libu-
ru baten, euskaraz, guztiz ere euskararik baizen etziakitenen-
tzat, egitea: eta hartan, gero dioenak bego dioela erakustea(2).
Konpainia berean galdogin zen berehala, ea nori emanen zeikan
liburuaren egiteko argua. Eta bertze guztien artetik, hasi
zeizkidan niri neroni aditzera emaiten, lehenbizian kheinuz eta
aieruz(3), eta gero azkonean, klarki eta agerriz, nik behar
nituela, egiteko hartan eskuak sarthu. Ordea nola ezpainintzen
neure buruaz fida, desenkusatu(4) nintzen ahal bezanbat. Baiña
alferrik, zeren hain zinez eta batetan lothu zeizkidan, non ezetz
erraiteko bide guztiak herusi baitzerauzkidaten(5). Eta hala
deliberatu nuen, buru-eragotzkarri bezala(6), liburutto baten,
bi partetan partiturik, gero hunen gaillean egitera.

Eta nahi nituzkeien bi parteak elkharrekin, eta batetan athe-
ra. Baiña ikhusirik zein gauza guti edireiten den euskaraz eski-
ribaturik, gogan behartu naiz(7) eta beldurtu, etziren bideak
asko segur eta garbi, baden bitartean zenbait trabu edo behaz-
topa-harri. Eta halatan hartu dut gogo, lehenbiziko parte hunen,
lehenik benturatzeko, eta berri iakitera bezala aitzinerat igor-
tzeko(8). Hunek zer iragaiten den, zer begitarte izaiten duen,
eta nor nola mintzo den, abisu eman diazadan. Gero abisu haren
arauaz(9) ethorkizunerat gobernatzeko: eta bigarren partearen
kanporat atheratzeko, edo barrenean gelditzeko eta estaltzeko".

Oharrak. (1) solhas: palabra, conversación, charla, dicho; per-
pausa: conversación. (2) gero dioenak bego dioela: liburuaren
argumentua hemen dago; el que dice "después dice jamás".

(3) aieruz: keinuz.(4)desenkusa: excusar. (5) hertsu baitzerauzkidaten: itxi baitzizkidaten. (6) buru-eragotzkarri bezala: a modo de descargo. (7) gogan behartu naiz: he sospechado. (8) igortzeko: igorri aditza: bidali. (9)arauaz: de acuerdo con, en conformidad con...

7. (Lan hau berak baino hobeki egin zezakeenik frango izanik ere, inor ez da ausartu horretara. Hori bera arrazoi litzateke atzera egiteko. Baina arrazoi honek berak, atzera eginarazi beharrean, bihotz ematen dio lanean hasteko, zeren lehen saiakera bezala, lehenbizikoa delako, bere akats eta guzti barkakizun baitzaio, eta hutsegite horiei ez-ikusia egiten baitie).

"Badakit anhitzek miretsiko duela eta edirenen arrotz eta estraiño, ni lan huni lotzea. Zeren anhitz izan baita orainokoan, eta baita orai ere, ni ez bezalakorik, ni baiño hunetako gaiagorik, eta anzatsuagorik, ezpaitute guztiarekin ere, orainokoan, hunelako materiata, hunela ausartziarik eta eskudantziarik hartu. Baitirudi ezen asko behar lizatekeiela arrazoin haur ene gibelatzeko eta geldi arazitzeko ere. Baiña ene kontra dela dirudien arrazoin hunek beronek, ni esportzatzen eta aitzinatzen nau, hunek bihotz emaiten deraut, haur edireiten dut nik neure alde eta fabore, zeren enseiukarrean bezala egiten diren lehenbiziko obrek eta enseiuek, zenbait huts eta falta izanagatik ere, badirudi ezen, zeren lehenak diren, barkhakizun direla, eta bat bedetak disimulatzeke, ez ikhusi iduri egiteko, eta are desenkusatzeko dituela."

8. (Euskaraz mintzatzeko modu desberdinak gogoratzen dizkigu. Euskalki askotan zatitua dago euskara. Euskaldunok lege, ohitura eta hizketa molde diferenteak dauzkagu).

"Badakit halaber ezin heda naitekeiela(1) euskarako minzatze molde guztietara. Zeren anhitz moldez eta diferentki minzatzen baitira euskal herrian. Nafarroa garaian, Nafarroa behean, Zuberoan, Laphurdin, Bizkaian, Gipuzkoan, Alaba-herrian, eta bertze anhitz lekhan. Batak erraiten du behatzea, eta bertzeak so egitea(begiratzea). Batak haserretzea eta bertzeak samurtzea. Batak ilkitzea, bertzeak ialgitea(atera). Batak athea, bertzeak bortha. Batak erraitea, bertzeak esatea. Batak irakurtzea, bertzeak leitzea. Batak liskartzea, bertzeak ahakartzea. Batak hauzoa, bertzeak barridea. Batak aitonen semea, bertzeak zalduna. Finean bat bederak(2) bere gisara, anzura(3) eta moldera. Eztituzte euskaldun guztiek legeak eta azturak bat(4), eta ez euskarazko minzatzea ere, zeren erresumak(5) baitituzte diferent."

Oharrak. (1) halaber: asimismo. hedatu: extender, zabaldu.

(2) bat bederak: cada uno. (3) anzura: modo, manera. (4) azturak: ohitura. (5) erresuma: reino.

9. (.....)

10. (Bakoitzari norberaren idazkera eta mintzaera dela hoberena iruditzen zaio. Axularrek berea hartu du. Beste idazkera bat norbaiti gehiago gustatzen bazaio, ez bedi hori liburu hau baztertzeko motibo izan. Kontentu ez dagoena, liburu honek, beste hobe bat egitera bultzatu behar luke, eta horregatik egin du liburua hain zuzen. Horrela euskara irabazian aterako litzateke. Orain euskara beldurri, eskas agertzen zaigu besteen artean. Beste hizkuntzetan adina idatzi izan balitz, ez zen horrela gertatuko: euskaldunek berek dute errua eta ez euskarak).

"Baiña zeren komunzki, hala eskiribatzea, nola mintzatzea, nori berea iduritzen baitzaika hoberenik eta ederrenik: eta ene haur ezpaita zurea bezala, ez, othoi(1), hargatik arbuia eta ez gaitz erran(2). Hunetzaz kontent ezpazara, egizu zuk zeure moldera, eta zure herrian usatzen eta segitzen den bezala. Zeren ez naiz ni hargatik bekhaiztuko(3), eta ez mutturturik gaitzez iarriko. Aitzitik(4) haur da nik nahi nukeien gauzetarik bat, ene enseiu aphur hunek kilika zinitzan eta gutizia(5), enseiu hobeago baten egitera eta ene hemengo falten ere erremediatzera. Zeren halatan, ez lizateke euskara hain labur, eskas eta ez her-tsi, nola munduak uste baitu, eta baitaduka, dela.

Orai badirudi euskarak ahalke dela(6), arrotz dela, eztela iendartean ausart, entregu, bithore(7) eta ez trebe. Zeren are(8) bere herrikoen artean ere, ezpaitakite batzuek, nola eskiriba, eta ez nola irakur.

Baldin egin baliz euskaraz hanbat liburu, nola egin baita latinez, franzeses, edo bertze erdaraz eta hitzkuntzaz, hek bezain aberats eta konplitu izanen zen euskara ere, eta baldin hala ezpada, euskaldunek berèk dute falta eta ez euskarak".

Oharra. (1) othoi: por favor, arren. (2) arbuiatu: rechazar; gaitz erran: hablar mal, criticar. (3) bekhaiztu: resentir, molestarse. (4) Aitzitik: por el contrario, al contrario. (5) kilika: hacer cosquillas, incitar; gutiziatu: codiciar, desear, ansiar. (6) ahalke dela: lotsa duela, lotsatuta dagoela. (7) entregu: diestro; bithore: versado, capaz. (8) are...ere: aún, incluso.

11. (Norentzat egina den. Eskritura Sainduko eta besteren esanak nola euskaratu dituen. Mintzatzeko eta idazteko diferentziak eta arazoak alde batera utzirik, hori azala besterik ez baita, liburuaren barreneko mamia hartzeko esaten du, geure lana balitz bezala. Eta zerbait onik aurkitzen badiogu, Jainkoari eskerrak eman, on guztia Harengandik bait dator).

"Eztut liburutto haur letratu handientzat egiten. Eta ez xoil, deus eztakitenentzat ere.

Ez eta, eztitut bethiere, eskritura saindua eta doktoren erranak ere, hitzez hitz euskarara bihurtzen. Zeren euskara eta bertze hitzkuntzak diferent baitira. Ordea ezta ez handik segitzen gaixtoago dela euskara. Aitzitik badirudi ezen bertze

hitzkuntza eta lengoaia komun guztiak bata bertzearekin nahasiak direla. Baiña euskara bere lehenbiziko hastean eta garbitasunean dagoela.

Baiña euskara eta euskararen minzatzeko eta eskiribatzeko moldeak eta diferentziak utzirik: zeren hek azala eta lorea bezala baitira: har ezazu liburutto hunen fruitua, barreneko mami: haur dasta ezazu(1), haur eskuzta ezazu(2), irakurtzen duzula, ez lehiaz(3), ez gaingiroki(4) eta ez arbuiatzeko kontuan ere(5). Baiña intenzione on batekin, zeurea, zeurk(6) egina baitzendu bezala, eta baldin halatan eta orduan, bat ere gozorik edo zaphorerik edireiten(7) badiozu, zeren hura guztia lainkoaganik heldu baitateke, eta ez eneganik faltarik baizen, hari eskerrak errenda iatzotzu, eta nitzaz ere othoitz egiteaz, arren othoi, orhoit zaitezi."

Oharrak. (1) dastatu: txastatu, gustar, probar, saborear. (2) eskuztatu: manosear, palpar, manejar. (3) lehiaz: presaka, a prisa. (4) gaingiroki: superficialmente. (5) arbuiatzeko kontuan: con ánimo de rechazar. (6) zeurk: zeuk, zerorrek. (7) ediren: aurkitu.

12. - 22. (.....)

"ZENBAT KALTE EGITEN DUEN ALFERKERIAK;
ETA NOLA HANDIK SORTZEN DEN, GEROTIK GERORA IBILTZEA"

KAP. II

23. "Eskritura Sainduak, Elizako doktorek, lehenagoko ientilek, eta are zeruko, aireko, eta lurreko gauza guztiek ere kondenatzen dute alferria, eta emaiten aditzera behar dela trabailatu, eta nor bere aldetik bere eginbidearen egitera enseiatu. Zeren nola ardurako trabailuak, lan guztiak aitzinatzen baititu, hala alferkeriak gibelatzeintu.

Galdegiten du San Krisostomok: Zein zaldi da on edo hobeago, geldirik eta alferrikeri bere plazerera dagoena, ala ibiltzen eta manaiatzeko dena? Zein untzi, kostan dagoena, ala itsasoa dabillana? Zein ur, geldia ala lasterra? Zein burdina, zokhoan datzana, ala erabiltzen dena? Segur da, guztiak erabiltzeaz manaiatzeaz eta eskuztatzeaz ontzen, argitzen eta fintzen direla, eta bai alfer eta geldi egoiteaz ere, galtzen, desegiten eta herdoiltzen. Bada haur beror gerthatzen da, alfer dagoena baithan ere.

24. Dabillan harriari etzaika goroldiorik lotzen. Ur irakinean eztu uliak pausatzen. Ardurako arropari etzaika zerrenik egiten. Zuhaitz bethakorra, eztu nehork ebakitzen. Baiña alferria, fauna, hutsa, bere sasoiñean jasaiten eztuena(jasan: producir), zertako da? Halakoak zertako trabatuko(estorbar) du lurra?

Nos numeri sumus, fruges consumere nati, dio Oratiok, alferrez mintzo dela. Gu kontu(número) gara, gurekin kontuz gehiago, baiña gaiñerakoan, ezkara deusetako, lurreko fruituen eta onen iateko baizen. Zerbitzariak alfer egoiteaz beraz, gaizkirik ez eginagatik ere, merezi du gaztigu. Zeren San Krisostomok dioen bezala:

..... Ongirik ez egitea bera, da gaizki egitea. Eta Katonen errana da: Ez deus egiteaz beraz ikhasten da gaizki egiten. Alfertasuna da ergelkerien ama, eta berthutèn ugazama(nodriza, madrasta). Eta halatan ergelkeriek, erhokeriek eta bizio suerte guztiek egiten dute laster alfertasunera, zeren ama baitute; baiña berthutèk eta obra onèk, ihes. Zeren nola baitute ugazama, baitakite, eztuketela harenganik, begitarterik(harrera) eta ez ongi ethorririk.

25.

Multam malitiam docuit otiositas, dio Spiritu Sainduak. Anhitz malizia erakutsi izatu du alferkeriak.

Ezta maliziarik eta ez pensu gaixtorik, presuna alferrean ediren(aurkitu) eztitekeienik. Asko da erraitea alferra dela, hartaz edozein gaixtakeriaren sinhesteko.

Per agrum. Iragan nintzen gizon nagia ren landatik, eta erho gobernu gabearen mahastitik(dio Spiritu Sainduak) eta guztiak ziren hasuiñez, elhorriz eta belhar gaixtoz betheak: eta hesiak(cerca), herstegiak eta harmorak(paretak) ere, eroriak eta desegiñak. Eta hek hala ikhusi nituenean, egin nuen gogoeta, hartu nuen exenplo, ikhasi nuen zer egin behar nuen, eta zentzatu nintzen bertzeren gaiñean..... Nagia ren landatik eta gobernu gabearen mahastitik iragaitea da presuna alferraren eta antsikabearen(axolakabearen) bizitzearen eta ioan-ethorrien konsideratzea, eta hetan, landa iorratu gabea bezala, anhitz hasuin eta belhar gaixto, anhitz falta, malizia eta bekhatu edireitea. Hasuiña edireiten da alfer-nagia ren landan eta alhorrean, zeren Hasuiñak signifikatzen du nagitasuna: baldin malguki(bigunki), leunki, emeki, nagiki eta balakuz(con caricias) bezala hazkatzen(tocar), ferkatzen(samurki igurtzitze) eta erabiltzen baduzu, erreko zaitu; baiña ez nabasiki eta ausartki herten eta marruskatzen(frotar fuerte) baduzu. Den lurrik hoberenak ere behar du aphaindu, garbitu eta iorratu. Zeren bertzela belhar gaixtoa izanen da bethiere iaun eta nabusi. Ezta izurririk eta ez pozoinik nagitasunak edo alferkeriak bezanbat(hainbat) kalte egiten duenik.

Badirudi hargatik eztuela nahi izatu Jainkoak dagoen behin ere itsasoa geldirik: baiña nahi du ibil dadin, higi dadin(moverse), marea dadin. Zeren bertzela usain liteke, kirats liteke(hediondo): eta are aphoz(zapoz), sugez, ieletz, eta likitskeriaz bethe liteke: lakuak, aintzirak eta bertze ur geldiak bethetzen diren bezala.

26.

27.

Eta halakoa eta halakoak, haiña eta haiñak(aquel y aquellos) maiz dira gaizki eta on-behar. Baiña aldeztira urrikalkizun(errukarri); zeren bere faltaz, travaillatu nahi gabez, eta ethorkizunera ez behatuz halakatu baitira(halakatu: llegar a ese estado). Paga bezate beraz iragan duten aisia, eta alferkeria, presenteko penaz eta travailluaz, leheneko ase eta soberania(exceso), oraiko gosez eta eskasiaz. Travaillu

onean izanen da franko eta frankia(franko: mucho; frankia:abundancia), baiña hitz anhitz den lekhuari, maiz da probetasuna eta eskasia. Alferrak xoil(solamente) dira hitztun eder, solhasturi(charlatán) handi: heken konpafiñian zarenean, ezta zure aldirik, zu baiño hek hobeki enzunak dira, hekentzat da audientzia guttia, hei(haiei) dagote mundua ahoa zabaldurik, eta beharriak ernaturik beha. Ordea gero azkenean hek eskale eta zu emaille. Haur da alferkeriatik edo nagitasunetik heldu den irabazia, probezia, errumeskeria, bataren eta bertzearen karga, eta forogu(molestia) izaita, ondore gaixtoa, kalte handia."

Bizitza.- Ezer gutxi dakigu haren bizitzaz. Ziburutar egiten du berak bere burua. Ziburun bertan erretore egona hil arte (1637 edo 1638).

Zekien guzia jesuitekin ikasi zuela esaten digu. Beraz, hauekin estudiantu zuen. Baina non?

Beti, bere izenari itsatsia, titulu hau darama: Doktor teologoa. Eta bere mendeko idazleek ere horrela deitzen dute. Beraz ikasia zen.

Idazlana.- Guk ezagutzen dugunez, hiru liburu baditu idatziak:

- 1) "Manual debozinezkoa". Bordelen 1627. Bi tomotan eta bi alditan argitaratua. Bigarrena Bordelen 1669an.
Lehenengo zatian kristauak jakin behar dituen egiak dakartzak: kristau dotrina bertsotan. Bigarrengoan, jakin behar dituen otoitzak.
- 2) "Noelak". Bordelen 1631an. Orain dela gutxi argitaratu berria da, Lino Akesolok prestaturik: "Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones", Donostia 1970.
Liburuak lau parte ditu:
 - lehena, Noeletaz edo Eguberrietako kantataz da;
 - bigarrena, Jesukristoren bizitzako misterioei buruz;
 - hirugarrena, Jainkoaren eta sailduen ohoretako kantataz;
 - laugarrena, saildu batzuen kantataz.

3) "Eliçara Erabilteko liburua". Bordelen 1636. Honek ere erligioa du gaitzat, eta beste biak bezala, bertsoz egina dago.

Iritzi kritikoa.- Ez zen goreneko mailako poeta; batez ere, hitz neurtizlari zen. Euskararen jabe zela ikusten da. Mitxelenak dioenez, damugarria da lan guztia prosaz egin izana. Oihenartek dioenez, prosa oso ederra zuen, bere gutunetan agertzen duenez. Halere, estilo arin eta garbiz, bertsoarako trebetasun handia agertzen du. Batzuetan inspirazio bikaineko pasarteak ere agertzen dira.

Dena bertsoetan zergatik idatzi zuen, Etxeberri berak esaten digu: euskaldunak bertsozaleak direlako.

Etxeberrri, egim zituen lanengatik, euskal eliz-kanten sortzaile dei dezakegu. Dudarik gabe, bere erru eta guzti, Joannes Etxeberri hamazazpigarren mendeko autorerik handienetakoa da. Aztertu duten guztiek gailen jartzen dute. Hizkera erreza du, eta irudikizun dotoreak darabiltza.

Ezaugarriak. - Idazle jakintsua da; baina, jakintza hori herri mailara erakartzen badaki. - Ideiak argi eta labur idazten ditu. - Bere hizkera, aberatsa, zehatz eta landua du. - Neurtitz dotorea eta hiperbatoni emana.

Literatur textuak.

Nola salbatzaillea sorthu zen gauean gauza guztiak boztu ziren noela

1) O Eguberri-gaua
bozkariozko gaua:
allegeratzen duzu
bihotzean kristaua	4) O gau desiratu,
zuzia duzu piztu,
zeñak mundu guztia
behar baitu argitu
2) Mundu guztia duzu
zorionez bethetzen:
zergatik baitiozu
Salbatzaillea ekhartzen	5) Argizagiak dire
bozkarioz dantzatzen,
ohi baño dutela
gehiago argitzen.
3) Gau ilhumean ezta
ageri iguzkirik:
hunetan dakusagu
mirakuluz ilkhirik	6) Aingeru onak berriz
hasi dire kantatzen,
tristeak dituztela
boztera gonbidatzen.

.....

Guizonari darraio

Guizonaren ihician gau eta egun dabilla,
Eta sosseguric eztu, non eztacussan hilla,
Ecen amaganic haurra denaz guero mundura,
Pausu gaberic darraio oñ hatcetic ardura.
Gu non gare, hura handa, guizonen nigarrera,
Den urratsic ttipiena galdu gabe tristera.
Bañan omdotic darraio hala nola itzala,
Bi ahotaco esean dakharrela nauala. (nauala=labana, kutxiloa)
(Manual devotioenezcoa, Bordelen, M.DC.LXIX, 42. or.)

Atcematen du

Sarri edo berant ditu atcematen guztia,
 Ecen itzurtceco dire bide guztia hertsia. (itzuri=aldegin)
 Mortu zarraturic ezta, mon eztezan idocqui. (mortu=portu, desertu)
 Ez aintciraric iragan, mon eztezan idequi.
 Lekhu guztietara du arthiquitcen tragaza, (tragaza=arkua)
 Eta urrutitic ere azarcatcen bihotza. (azarkatu=harrapatu)
 Harengana darauntsagu nola uhiñac costara,
 Berac erakhartcen gaitu nahi duen cozcara. (berak gidatzen gaitu
 (ibidem) nahi duen mailara)

Oharra: Noelak deritzaion liburuan poesi guztiak zortziko txi-
 kian egin zituen, -8/7 silabakoetan. Bestetan berriz
 hamabost silabakoak agertzen dira.

Hiperbatomerako joera duela esan dugu; hara exenplu batzu:

Ezen, dakusazun bezala,	Bereziki ni natzaizu
eskaldunak, <u>zaharrek</u> ,	zordun, zeren, zuretan,
kanten maitatzaille deithu	dakhidan guztia ikhasi baitut
zituzten <u>erromarrek</u> .	eskola sainduetan

"Elkarrekin joan behar zuten hemen berez erromarrek eta zaha-
rrek (erromatar zaharrek)".

Baita zure eta eskola sainduetan; bertsoa egitearren, bata
 besteagandik aldentzen ditu.

Bibliografia

Joannes Etxeberri: "Noelak". Sociedad Guipuzcoana de Edicio-
 nes y Publicaciones. Donostia, 1970.

ARNAUT OIHENARTE (1592-1667)

Bizitza. Zuberotarra. Maulen jaioa. Bordeleko unibertsitatean Ugedi lizentziatura atera zuen. Lege-gizona zen beraz. Kargu politikoak izan zituen: Zuberoan erregearen ordezkari, Zuberoako sindiko. 1627an Donapaleuko Joana Erdo-rekin ezkondu zen, alargun aberats eta noblearekin. Ezkontza honen ondoren Donapaleun bizi izan zen, aberats eta ohoretsu, Nafarroako Parlamentuko lege-gizon bezala.

Abertzale sutsua zuen. Bere herriaren eskubideak defenditzeagatik espetxean egona. Esan dezakegu, euskal literaturan lehen idazle sekularra dela.

Idazlana. 1) Kondairagile eta lege-gizon bezala, latinez eta frantsesez idatzi zuen. Lanik handiena latinez egina du: "Notitiae utriusque Vasconiae, tum ibericae tum aquitanicae" (Bi Euskal Herriko berriak, bai Iberiako bai Akitaniakoak). Euskaldunen historia da. Nafarroako herriari ematen dio lekurik handiena.

2) Euskarazko lanak: Atsotizac edo refrauac eta O-ren gastaroc neurthizetan. Parisen 1657an. Atsotitzek dute zabalerririk handiena, eta beroriena da lanaren zati inportanteena. Bigarren parte, hots, "O-ren(Oihenarteren) gastaroc neurthizetan"

Eritzi kritikoa. Kondairagile (historiagile), ikertzaile (inbestigatzaile), humanista bezala, bere garaiko gorenetakoen artean konta dezakegu. Jakinduria handiko gizona genuen. Orduko Frantzia eta Espainiako jakintsuen artean oso ezaguna. Bere histori lana, orain "xehetasun batzutan zahartu baldin bada ere, ez dago euskal histori arazoa, osorik harturik, hobeki ikusi duen autorerik; eta Oihenarteren aburuak eta ondorioak egiazak hartu behar dira gaur bertan ere" (Eugenio Goihenetxe).

Baina Oihenarteri, euskal literaturan daukan tokia ez dator-
kio historiagile izatetik. Histori lanak euskaraz egin izan ba-
litu, gaur egun lan eder bat izango genuen, baina latinez egin
zituen.

Oihenarte, euskal literaturan, bere atsotitz eta neurtitzem-
gatik aipatzen dugu. Berak edo laguntzaileek, 892 esaera utzi
dizkigute, bildurik.

Poesiaz, amodio eta erlijio gaiak erabiltzen ditu. Oihenartek,
poesi metrika teknika nahiz ondo ezagutu, ez du olerkari baten
sarkortasunik: poesia razionala du, hotza. Perfektoegia, inte-
lektuala, artifizialegia eta ez hain sakona. Ez du Etxeparerem
poesiaren indar, sarkortasun eta herrikoitasunik. Herritik oso
urrum gelditzen da: intelektual, hotzegi eta kritikoezia gerta-
tzen da. Ez zuen jarraitzailerik izan.

Oihenarte, poeta baino bertsogileago zen. Poesia egiteko
erregela edo arau batzuk eman zituen "L'art poétique" deritzaion
frantsesezko lan batetan.

Hizkera aldetik, hitz joskera zail eta harrigarriak darabil-
tza batzutan. Garbizale eta neologista agertzen da: neurthitz,
ilhartitz(epitafio) e.a. berak sortuak ditu.

Nahiz zuberotarra izan, lapurtera eta Behe nafarrera erabil-
tzen ditu. Hiztegitxo bat ere egin zuen.

Literatur textuak

Atsotitzak

- 179. Ganibet ber-batek debaka ogia eta erhia. (kutxilo berberak
ebakitzen ditu ogia eta behatza). Debaka = ebaki aditzaren
forma sintetikoa.
- 189. Geroa alferraren leloa.
- 256. Jainkoari otoi eginez, eta beharrari eginez.
- 276. Illumbeko lana eguargiz ageri.
- 297. Lan lasterra, lan alferra.
- 341. Nori berea da zuzenbidea.

Olerkiak. Neurri askotako bertsoak darabiltza: laburrenak, lau
silabatakoak; luzeenak hamarrekoak; tarteko guztiak darabiltza.
Batak eta besteak askotan konbinazio artetsutan (=hábiles) naha-
ten ditu. Poema gehienek estrofa berdinak dituzte: lau bertsoa-
tik hamarrena bitartekoak. Rimak aberatsak ditu, askotarikoak
eta zailak.

- (0.122) Haren izena Joana,
ez ote gaizki emana?
Ezi orai heldu dena
mola lizate joana.
- (0.128) Oi, zerik du sudurra!
Ez egi', ez apurra;
xorhi, begi hont-garri,
hala hala muturra
- (0.123) Haren gorputz lerdena
da nik dudari maitena;
baitare gerri hersiz
orotako lehena.
- (0.129) Ezpainak, arros orri
gorriak bezain gorri;
hortzak aitzintzen, xuriz
ezein ezne isurkorri.
- (0.122) (lizate=litzate; Joana/joana: batean emakume izena
bestean aditza).
- (0.128) (Ez egi=ez egia, ez gehiegizkoa; xorhi=kuttun, xar-
mant; Oihemart-ek xori/xorhi bereizten ditu; begi
hont-garri=begin atsegingarri; muturra=musua, aho)
- (0.129) (Ezpainak, arrosa-orri gorriak bezain gorri; hortzak
xuritasunez edozein esne isurkorri aurreratzen;
orri=pétalo; ezein=zein-en aurkaria (nor/inor, non
/inon); baiezkotan, beraz, edozein-en antzekoa.)

Bere poemarik hoberena bere emazte hilari egina:

Ezkontidearen hil-kexua. Muzeen kontra

Hark, erian nol'eheinatzan,
sendoan er' ene geinhatzen
zakien, bait'are pausu emaiten,
bihotzak zautan-kal ehaiten,
hur' ene soberaren doitzen
jarririk, ari zen noiz goitzen
ene samurreg' izanaren,
noiz ene bihotz epelaren.
gar behar zen gauzetan, gortzen;
et' egin bidean gogortzen. (0.173)

Herriz kampoan nenbilano,
bertze koeitak, neureak bano
hobetsiz, haier jarraikiten,
hark zauztan neureak egiten.
Nangoenean moizpait udalen,
andreak, zuen alhor zabalen,
nihaurenak gibel emanik,
et' egin-gabez lanik,
ikusten mituel'esteialtzen,
hark zerauztan hutsak esteial-
tzen. (0.174)

- (0.173) .nola eheinatzan = gaxorik zegoelarik zaintzen bezala
.geinhatzen = artatzen, zaintzen
.pausu emaiten = atsedean ematen
.bihotzak zautan-kal ehaiten = bihotzak azkarregi jo-
tzen zuen guzietan
.ene samurreg(i)a=ene hasarregia, ene soberako beroaldia
.bihotz epelaren...gortzen = goritzen, berotzen
.egin bidean = betekizunean, betebeharrean

- (0.174) . udalen = udalan
. ikusten, esteialtzen = hutsak dira
. haier jarraikiten = haiei jarraikitzen
. esteialtzen = probetzen, txirotzen

Bibliografia

Oihemarte, Atsotizak eta neurtitzak. Larresorok prestatua.
Eugenio Goihenetxe-ren hitzaurrea. Irakur Sail. Donostia. 1971.

JUAN DE TARTAS

Bizitza. 1610 edo 1612an jaioa. Sorhueta-ko (Chéraute) baserri-tar baten semea. Leskar-ko Barnabitarretan ikasi zuen gaztaroan. Arueko eta Atarratze-ko apaiz.

Idazlanak. Bi liburu argitara emanak:

- 1) "Onsa hiltzeko bidia". Orthez 1666an. Liburuaren mamia: ondo hiltzeko biderik onena, zintzo bizitzea.
- 2) "Arima penitentearen occupatione devota". Orthez 1672.

Bi liburuak prosan eginak. Kritikoen eritziz, "Onsa hiltzeko bidia", bi liburuetan onena. Biak zuberoraz eginak (edo inguru-ko Amikuze(Mixe) eskualdeko hizkeran). Zuberoraz argitaraturiko lehen liburuak.

Eritzi kritikoa. Lan oso originala da Tartasena. Tartasen nor-tasuna ikusten da horietan.

Tartasen euskara gehienik Zubero aldekoa da, baina Lapurdi-koa eta Behe Nafarrokoa ere nahasten ditu. Bere hizkera ez du oso garbia, latinetik harturiko hitz asko darabiltza.

Axularrek bezala, aintzinakoem aipamen asko egiten du; baina, bere anekdota xelebreekin, bitxi samarra gertatzen da. Hala eta guztiz, esan dezakegu, literatur lan bat lortu zuela. Alde bate-tik trakets eta graziaz gabea ematen badu ere, bestalde duen naturaltasunaz asko irabazten du. Ibon Sarasolak dioenez, "li-buru osoaren estiloa komen nagusigoan datza, honi zor dio tex-toak modernatasun kutsua". Homela, "akzioari zeharo dagokion mugitasun eta ritmo bizi bat lortzen da; garaiko literaturan ezezaguna dema".

Literatur textua

Egün batez español bat bere bidian zoala ediren zian hor bat (zakur bat) borta batetan, eta horak üsiki zian española iga-raitian zangotik, hor haren kontre aski defendatü faltaz, bertze egün batez españolak hor hura bera ediren zian borta hartan be-riam lo zantzala eta ezpata baitzian bere saiheitsian, idokirik eta büllüzürik bere magiñatik, eta bere furrebotik, hora hiltzian, ezpata kolpü bat emamik, eta gero ikhusi zinian hora hilik, edo hilzen, erran zioan horari, bere lengajian, españolez, Inimigos tienes, e dormes, erran nahi baita gure lengajian, euskaraz, etsaiak ükhan eta lo egiten dük.

Arrazoin zian espagnolak hala erraitera horari, zeren etsaiak dütienak, ezpaitü behar lo egin, baina bai egon iratzarri, zoin aldetik jinen den egünaz, edo gaüzaz, haren athakatzera (Juan Tartas, Onsa hiltzeko bidea. Jakin, 70 or.)

Bibliografia. Juan Tartas, Ontsa hiltzeko bidea. Jakin liburu sorta 18, Arantzazu, 1975. Edizio prestatzailea Andolin Eguzkitza.

~~~~~

SILVAIN POUVREAU

Bizitza. Bourges-en (Frantzian) jaioa. Etxe pobreko semea, morrontzan jarri zen Saint Cyran famatuaren etxean. Hau euskalduna bait zen (Baionakoa), honen etxean hasi zen euskara ikasten. Pouvreau, geroago, Saint Cyran-ek bere idazkari egin zuen. Baina, nagusiaren ideiek ez zuten Pouvreau-rengan indarrik hartu. (Saint Cyran jantsenista zen).

Idazlana. Argitaraturiko lan guztiak itzulpenak dira.

- . Guiristinoaren dotrina, Paris 1656.
- . Philotea, Paris 1664. (Sales-ko Frantziskoren liburu famatuaren itzulpena).
- . Gudu Espirituala, Paris 1665.

b) Argitaratu gabeak: bi hiztegi eta Kempis-en itzulpena; biak Parisko liburutegi nazionalean.

Eritzi kritikoa. Bigarren mailako idazlea. Itzultzaile. Euskarra ondo zekien, aditza ondo ezagutzen du; baina bere lanetan ez darabil euskal joskera jatorri; itzulpenak oso literalki egina dirudi; frantsesaren joskera nabarmenegi azaltzen da.

BERNARDO GAZTELUZAR (1619 - 1701)

Bizitza. Lapurdikoa zen. Uste denez, Ziburun jaioa. Jesusen Lagundian sartu zen, eta bertan bizi.

Idazlana. "Eguia Catholicac, salvamendu eternalaren eguiteco necessario direnac". Paben 1686.

Eritzi Kritikoa. Lafitte eta Mitxelenaren eritziak emango ditugu: Lafittek Ziburuko Etxeberriekin alderatzen du: "Etxeberri oparoagoa, handitasun gehiagokoa; alderantziz, Gazteluzar, finagoa, dotoreagoa, garbiagoa, ritmo hobeagoa... XVII. mendean izan den poeta finena".

Mitxelena: "Poeta fina eta delikatu, ritmoetan berritzaile. Dihenarteren hildoen jarraitzaile. Bertsoak, autorearen lehenengo asmoetan didaktikoak eta herrikoiak izanik ere, aurrera egin zuen; eta, sarritan mitologiako gaiak erabiltzen ditu".

Ezaugarriak. Libertate eta noblezia handiekin idazten du. Esan daiteke; XVII. mendeko idazle handienetakoa dela. Literatur lana molde ezberdinetan egin dago, eta mitologiako gaiekin jantzia.

Literatur textua

1. Urrun hadi, Parnaseko Musa zahar profanoa; Eta zu zato zeruko Musa berri divinoa.	4. Errazu, zeruko Musa, Nola erdi den Birjina. Nola duen Jainko Haurrak Izatu lehen eguna.
2. Jesu-Kristo gure Jauna Ekhar bezate bihotzek; Ithurriek ur saildua, Fruitu bizi Haritzek.	5. Errazu nola egiñ den Gizon, zeruko Jainkoa; Eta nola Jainko egin Gizon gu bezalakoa.
3. Adio Phebus! Hire etxe, Hire Itsaso guztia Etzazete aski hiltzeko Ene egarri handia.	6. Nola Dabidem kastatik Gizon egin den munduan Egun daiñotik Jaun goiko Izatu zema Zeruan.

Aurreko bi mendeetan, batez ere, Ifar Euskal Herriko literaturari begiratu diogu. Hego aldean bi mende beranduago hasi ginen benetako literatura egiten. Hemezortzigarren mendean, hain zuzen. Hemen ere, lehenagotik, azaldu zen lanen bat edo beste, baina ez dago Ifar aldekearekin alderatzetik. Hego aldekoak ditugu Berriain, Kapanaga, Mikoleta, e.a.

1. Ifar Euskal Herria

XVII. mendean aberastasun handia izan zuen literaturak, batez ere Sarako eskolak sortu zuen zaletasun eta eragimenagatik.

XVIII. mendean, berriz, beherakada bat nabaitzen da ifar aldeko euskal literaturan. Idazle sail bat azaltzen da, baina, oro har, orijinalitate gutxikoa da, dena itzulpen eta konponketa lana da, bat edo beste kenduz gero. Eta beherakada honek baditu bere arrazoiak.

Frantzian izan ziren gerrak eta zerigaitzak Euskal Herriko ekonomian zer-ikusirik handia ukan zuten. Lapurdi, marinelak zuten batipat, itsasokorren gahienbat bere ekonomia, eta Utrecht-eko tratatuaren (1713) ondoren euskal marinelei Terranova-ko (Terranova) eta Amerikako beste toki tzatzuetarako bi-deak itxiak geratu zitzaizkien. Ekonomi aldetiko beheratze hori oso kaltegarri izan zitzaion euskal literaturari: mende osoan Joannes Etxeberri Sarakoa izango da interes pixka bat duen idazle bakarra.

2. Hego Euskal Herria

Ifar Euskal Herriko literatura beheraka ikusten badugu, Hego Euskal Herrikoa goraka dihoala nabaitzen dugu, euskal loratze bat ikusten dugu. Mende honetan iratzartzen dira alde honetakoak.

Ifar Euskal Herrian ez-bezala, hemen, Gipuzkoak ekonomi aldetik aurrerapen handia ukan zuen. Gogora dezagun "Compañía Guipuzcoana de Navegación de Caracas". Konpainia honek Caracas-ekim komertziorako monopolioa ukan zuen, eta aberastasun asko ekarri zion Gipuzkoari.

Mende honi buruz mintzatzean ezin gintezke ahantz kultura aldetiko beste mugimendu batetaz: "Real Sociedad Bascongada de los

Amigos del Pais" delakoaz. Sozietate honen lehen helburua zientifikoa zen, eta alde honetatik egin zituzten lanik handienak. Horretarako Real Seminario de Vergara sortu zuten, beren lanak aurrera eramateko mintegia. Beren lehen helburua zientifikoa baldin bazuten ere, euskararen kezka ere ez zitzaien falta. Sozietate horren sortzaileak, Xabier Munibek, teatro lan bat egina utzi zigun.

Baina, mende honetan inola ere ahantz ezinekoa Manuel Larra-mendi, jesuita, dugu. Hau dugu hemen, Gipuzkoan eta Bizkaian, jendea esnarazi, iratzartu zuena. Euskararen aldeko mugimendu handi bat sortu zuen. Aurreko mendean Sarako Eskola Lapurdin sortu zenez, orain Gipuzkoan eta Bizkaian Larramendiren eskola sortzen da.

IFAR ALDEKO IDAZLEAK

JOANNES ETXEBERRI SARAKOA (1668 - 1749)

Saran jaio zen, beste idazle gehiagoren sorterri den herrixkan. Pabe-ko (Pau) jesuitetan egin zituen bere ikasketak, eta mediku karrera egin zuen.

Medikuntza Saran bertan hasi zuen eta gero Bera Bidasoan, Hondarrabian eta Azkoitian (hemen 1725etik hil arte, 1749an).

Idazlana

1. "Lau-Urdiri (1) gomendiozco carta edo guthuna", Baiona, 1718. Euskaraz erakusteko idatzirik dauzkan lanak argitara eman ahal izateko, Lapurdiko Biltzarreari laguntza eskatzen dio. Honek ukatu egin zion laguntza hori.

2. "Escuararen ethorquia". Euskararen alde ari da: hizkuntzaren garbitasuna, gramatika harrigarria, e.a. 1712 inguruan idatzia eta 1907an Julio Urkixok argitaratua.

3. "Escual Herri eta escualdun guztiei escuarazco hatsapenak latin ikhasteco". Latina ikasteko euskaraz eginiko gramatika.

4. Hiztegi bat: Euskara-Frantses-Espainol-Latin. Ez dakigu galdua denentz. Ez dakigu non den.

Eritzi kritikoa

Etxeberriren lana, bere garaiko gehienena ez-bezala, orijinala da, euskaraz pentsatua eta idatzia. Literatur lantzat haren bi liburu har ditzakegu: "Eskuararen ethorkia" eta "Gomendiozko karta". Lehena euskararen apologia mamitsu bat da, eta bigarrena arrazoiketa luze eta zuhur bat.

Axular hartzen du bere gidari. Baina ez da Axular bezain sakona. Ez du hiztegi aberatsegirik erabiltzen, eta ez du bere maisutzat hartzen duenaren indarrik eta lerdentasunik. Baina, halere, askotan bere maisua baino dotoreago gertatzen da. Erabiltzen dituen gaiak, zailak eta abstraktuak izanik ere, garbi adierazten ditu. Hitzetan garbizalegia ez bada ere, badaki hitz zehatzak, aproposak eta egokiak aukeratzen, esan nahi duena adierazteko.

Prosa atsegina eta dotorea, irakurterreza eta bortitza.

Axular bezala humanista zen, klasikoen kultura on baten jabe: latina eta latin idazleak ondo ezagutzen zituen. Baita Lapurdiko euskal idazle guztiak ere, ongi ezagutzen zituen.

Ez da jenio bat, Axular bezala; baina, dudarik gabe, bere mendekoen artean goienetakoa bat da. Sarako Etxeberriekin Axularren, Etxeberri Ziburukoaren, Gazteluzarren eta beste lapurditarren urrezko mendea bukatzen da. Zoritxarrez ez zuen influentziarik ukan bere garaian, ez gero, bere lanek orain arte argirik ikusi ez dutelako (gogora Lapurdiko Biltzarreak bere liburuen argitaratzeko laguntza ukatu ziola).

Literatur Textuak

"Beraz arrazoinekin erran diteke, zerbait ere moldez, ordena, eta gradu miragarri hauk guztiak Axular baithan kaustitzen (aurkitzen) direla; eta halatan hau bere denboran izatu zela eta orai ere dela, baita oraino aitzinarat (aurrerantzean) ere izanen Eskual Herriko buruzagi filosofoa, Dotor, Aingirua bezalakoa; Hipokrates arimetako narrio (zikin, uts, akats), eta erhasunen (zoritxar) sendatzeko erremedio emaillea; Justiniano zeruko lege Sainduaren kridaria (argitaratzaile); Elizako aitzindari leiala, eta buruzagi egiazkoa: zeruko erresumen begirale fidela; Sarako Elizako harma Sainduen gobernaria, eta jenerala; Populuaren aita arthaduria (arreta duena), eta bihotz samurra; Alexandro Handia baino kapitain kuraios (kementsu) eta balentagoa (ausardiago); Eskual Herriko Ciceron bokhantzaz (kultur kutsu; mintzatzeko modu dotorea) bethea".

Eta nola ni partida bezala bainaiz, zeren hark bere denboran manaiatu (manejatu), eta bere gomendioan (errekomentazio, ardura) iduki zuen bathaio-harrian errezibitua baitut ene bathaioko ur saindua; hargatik bada orai aipaturikako gauzen frogantzatzat ekharriko dut AXULAR beraren obra, zeren Hugo Kardinalaren arauera, ofizialek bere obretan kausituko baitute bere laudamena: "Ipsi artifices in suis operibus laudabuntur, et nunc, et in futurum." (Hug. Card.) Lyrak ere gauza bera dio: "Artifices laudantur ex operibus manuum suarum, quando sunt artificiose facta." Ofizialek bere eskuetako obra ongi eginek laudatzen tuztela (dituztela); hartarakotz bada orai ezta ikhustea baizik hunek egin zuen liburu ttipi handia, bigarren Thomas-a Khempis Eskual Herrikoa, guztia sententziaz, eta zuhurtziaz bethea; dotrinan hagitz (asko) katolikoa, eta bokhantzez Ciceronen parekoa, zeren autorarentzat ahal diteken frogantzarik hoberena baita obra bera. Senecak dioen bezala: "Maxima oratoris laus oratio ipsa". Halakotz (halaz) beraz, esperantza dut, hura irakurri ondoan erranen duzula Salvianok bertze liburu batez erran zuena: "Legi librum, quem transmisisti, stylo brevem, lectione expeditum, instructione perfectum". (Salvian. in Epist. ad Eustachium). Irakurri duzula liburu bat, pluma eta iskribu gutitan hanbat arrozoin eder, eta autoritate halto (beldur gabe, garai, goiko), Theologiaren mamia hitz gutiz, eta laburtzki aditza emaiten darozkiguna (dizkiguna); eta hala merezi duela dirudi derragun (esan dezagun) ..... Eremu gutitan, lur paporra (apurra) xerrenda poxin (apur, zati) batean primeza (primantza, ondare edo herentzia eskubide) aberats bat utzi darokula (digula) egiazki, hain gutiziagarria (desiragarria), eta zaphoretsua (gozoa), jende suerte guztien artean borondate onez osoki onhetsia eta bihotz katoliko guztiez laudatua eta hala letradunez edo estudiantuez, nola estudiantugabez ongi errezibitua: non batzuek, eta bertzeak bethatzen, (betetzen, asetzen), eta kontentatzen baititu Elizako Dotoretarik, eskritura saindutik, eta Theologiaren bidez, atheratzen tuen (dituen) arrozoinamendu zuzenez, eta ederrez: bai halaber berotzen den bihotzik hotzena ere? bere bokhantza samurraz, eta izpiritu khartsuaz ..... Haren ahotik ilkhi zen ezti guztien gozotasuna iragaiten duen dotrina. Hala bada, ene arrozoinamenduaren frogantzatzat eztut nahi ekharri bertze arrozoinik ez frogarik, baizik irakur dezazun Axularren obra eta irakurri eta ondoan, nahi zinituzket entzun, ea zer diozun, zeren baitakit, erranen duzula nik diodana egia dela". (Eskuararen ethorkia; Joannes Etxeberri Sarakoaren Lan Hautatuak, 122-124 or. 11-12)

Bibliografia: Joannes Etxeberri Sarakoaren Lan Hautatuak, Lur editoriala, Donostia, 1972, Xabier Kintanak moldatua.

Oharra (1): Lau-Urdiri. Etxeberrik Lau-Urdi ematen du Laburdi edo Lapurdi orde, sasi-etimologiaz baliaturik: Lau-ur (herrialde hori inguratzen duten lau hibaien izena edo: Bidasoa, Biduze, Errobia, Urdazuri).

PIERRE D'URTE (1664 - ....)

Kaputxino izana, eta gero artzai protestante. Donibane Lohitzunen jaioa. Protestante egin zenean, Ingalaterrara joan zen ihes, eta han bizi izan heriotzera arte.

Idazlana: Hiru idazlan utzi zizkigun, hirurak argitara gabe.

Geroztik, egilea hil eta urte askotara publikatu dira bi.

1. Biblia Saindua. Testament çaharra eta Berria. Amaitu gabea. Ez da Biblia osoa; Ethorkia(Génesis) osorik, eta Ilkhi-tzea(Exodo), 22 kapitulu bakarrik, Oxford, 1894, Dodgson-ek argitara emana.

2. Grammaire Cantabrique basque. Euskal gramatika, frantsesez egina. 568 orrialde. Bagnères-de-Bigorre, 1900.

3. Dictionarium latino-cantabricum. Amaitu gabeko lana. Oraino argitaratu/ gabea. Donostiako "Seminario de Filologia Vasca" delakoan, mikrofilmez emana, bada ale bat.

MIXEL XURIO (CHURIO) (1718an hila). Azkaine-n (Lapurdin) jaioa. Donibane Lohitzunen erretore.

Idazlana. Jesus-Christoren Imitacionea, Bordele, 1720. (Kempis sonatuaren itzulpena. Behin eta berriz berrargitaratua).

JOANNES HARANEDER 1669an jaioa. Donibane Lohitzuneko handizki batzuren semea. Hizkuntzaren jabe da.

Idazlana. 1) Testament Berria. Zati bat ebanjelioak 1855ean argitaratua.

2) Philotea, Toulouse, 1749. Itzulpen berria. Aurreko mendean Pouvreau-k ere euskaratua bait zuen Salesko Frantzisko-ren Filotea obra hau.

3) Guðu Izpirituala, Toulouse, 1750; hau ere itzulpena, eta hau ere, Pouvreau-k euskaratua zuena.

BESTE BATZU: 1) Martin Harriet: Gramatica escuaraz eta francesez, composatua francez hitzeunça ikhasi nahi dutenen faboretan.

2) B. Larregi: Testament çaharreco eta berrico Historia, bi tomotan, Baiona, 1775ean lehena, eta 1777an bigarrena.

Geroago, Ubillos-ek egingo zuen antzeko zerbait; orobat Lardizabal-ek. Biek ezagutu bide zuten Larregi-ren lana.

HEGO EUSKAL HERRIKO IDAZLEAKLARRAMENDIREN AURREKOAK

Larramendi eta honen eskolari ekin aurretik, honen aurreko eta, garaikideak izanik ere, honen influentzia handirik ukan ez zuten idazleak aipatuko ditugu.

AGUSTIN BASTERRETXEA (1700 - 1761)

Lekeition jaioa. Jesuita. Irakakuntza eta mixio lanari emanik pasa zuen bizitza. Lekeitioko eta Orduñako ikastetxean erreto-re. Hemen idatzi zituen bere euskarazko lanak.

Idazlana: Hiru obra:

1. Guisonaren acabuco lau gausac, Bilbao 1881.
2. Anima penitente baten negarrac ,
3. Jesuchristo gure Jaunaren Passioa euscarazco versoetan,

Bilbao 1777.

Azkeneko hau izan da gehiena argitaratua. Aita Galdos-ek zioenez, hogei aldiz bederen argitaratua izan da. Herrian oso ezaguna izan da gure aurrekoen artean. Honen bertsoek herriaren sentipena ukitu dute. Aste Santuan kantatzen ziren.

61 estrofa ditu, zortziko nagusitan idatziak; 10/8 neurriko bertsoak, azken bertsoa hamarrekotan bi zati eginik beste erri-ma bat egiten dutela.

Bizkaieraz eginak ditu bere lanak. Azkena, Pasiokoa halegia, Aita Kardaberazek gipuzkeratu zuen.

Literatur textuak

1. Jesukristori kendu ezker Pekatuagaz bizitza, Baldin ezpadot negar egiten Arrizkoa dot biotza. Guztiok lagun Kantadu daigun Bere penazko eriotza	3. Eguen(Ostegun) santu afal ondoan Bere lagun zituzala Jesusek bere Diszipuluak, Berba(hitz)egin eutsen(zien)onela: Triste nago ta Lo ori bota Egizue emen gaubela(gauean erne ego- tea)
2. Mundua baiño askoz lenago Señalaturiko eguna Eldu izan zan obretarako Gizonaren osasuna: Argia bera Alde batera Besteti egun illuna.	4. Getsemaniko Ortu Santuan Auspez lurrean jarriarik Esketan eutsan librau leiala(zezala) Aitari Kaliza atarik: Jesus penatzen Odolez urtzen, Eta ez dot nik negarrik?

5. Izerdi otza arpegian da	6. Juduak, Judas lagun arturik
Biotza penen artean	Etorri ziran itantzen (galdetzen)
Triste arimea gorputza larri	Nazarenoa deritxon Jesus
Agoniñako trantzean:	Emen ete da aurkitzen?
Baiña alan bare	Judas orduan .
Egoan firme	Bake moduan
Aitaren borondatean	Doa mosu bat emoten.

Bibliografia. Alfontso Irigoien: Euskal Kantak, Bilbao, 1959.

Mikel Zarate: Bizkaiko Euskal idazleak, Bilbao, 1970.

BARTOLOME OLAETXEA. Laukaritz-en (Derio inguruan) erretore izana, eta gero Bilboko Ospitale Saindu zelako kapeilau.

Idazlana: "Cristinauben Dotrina", 1775. Bizkaieraz idatzia. Idaztankera, estilo, garbikoa eta herrikoia. Ideiak garbi eta erraz adierazteko badaki hitz aproposak aukeratzen. Lan estimagarria.

TEATROA

Zuberoako pastoralak alde batera utziaz -hauk lehenagokoak dira-, hemezortzigarren mendera arte ez dugu euskal teatrorik. Eta hemezortzigarrenean ere, hemen aipatuko ditugun bakan hauk bakarrik. Ezagutzen ditugunak behintzat. Izkutuan, hauspean baliteke besteren batzuk egotea. Hemeretzigarren mendean, azken aldera, hasiko dira euskal teatro lanak ugaltzen.

PEDRO INAZIO BARRUTIA BASAGOITIA (1682 - 1759)

Bizitza: Aramaioko Ibarra herrian jaioa. Arrasateko izkribau 1711tik 1752ra arte. Seme-alaba ugari ~~xxxxx~~ ukan zituen aita.

Idazlana. "Gabonetako ikuskizuna = Acto para la Noche Buena", 1759 baino lehen publikatua.

Eritzi kritikoa. Denbora luzez ezezaguna izan da; lehenik, zenik ere inork ez zekien, eta gero, jakinik ere, literario bezala estimatua izan ez delako. Teatro lan hau ongien estudiatu eta plazara atera diguna Gabriel Aresti izan da. Honen eritzian

literaturazko balio handia du: "Neuretzat ez da euskeraz eskribidu gauza baliosogorik". Bere orijinaltasunean datza obraren merezimendu handiena. Oso aberatsa da, bai gai aldetik, bai herriko folklore aldetik, eta bai teatro lan aldetik.

Patri Urkizuren eritziz, XVII. mendean Espainian egiten zen antzerki moduan egina dago.

"Gracioso" edo "figura de donaire" delakoari garrantzi handia ematen dio: ekintzaren eragile eta ardatza bezala. Honen zentzu errealista ere garbi azaltzen da, idealismoarekin kontraste barregarri bat ikusaraziz. "Gracioso" honen izena, Txarles da, edota baita ere Jaun Matxi Frisa eta Matxi Ardantza.

Euskara/gaztelania barra-barra nahasten ditu. Koruak kantatzeko bertsoak gaztelaniaz daude. Esaera zaharrek ere badute garrantzia; teatroari herrikoitasun handia ematen diote.

Antzeslarien artean ekilibrio eder bat nabaitzen da: seriotasuna eta barregarritasuna ederki nahastuak daude. Naturaltasun txalogarri bat nabari da.

Literatur textuak

Aparece el ángel y canta "Gloria
in excelsis Deo". Túrbanse los
pastores y dicen en su orden:

Lor.-Ene lagunak, zer ete dogu. Grac.-Aserik orain franko dago
Arako misterioa? Onela esanagaitik.
Txoriak legez egoak dakarz, Kaltxapotak eman leizke
Dultzea bere aoa. Bokadu on bategaiti.

Zori onian juntatu gara
Guztiok leku batera.
Angeruzko exerzituak
Jatsi dira lurrera.

Beltr.-Angerua dok, ez dok gizona!
Aren abegi ederrak
Duda бага bentzitzen ditu
Kanpoetako eperrak.
Kantore asko arkitzen dira
Jerusalengo tenploan;
Musika dulzeagoa dago
Angeru onen agoan.

Tom.-Ala sarde, eztok agertu
Ene denpora guztian
Onelako gizon ederrik
Gure Belengo mendian.
Agana beti begira dago
Kontentu askoz begia,
Beragaterren trukadu nei
Pozik mundu guztia.

Grac.-Beltranikotxo, eleizako
Esaminadorea,
No se hizo para los asnos
Ezti makatz dultzea.

Aritx.-Berau ikusi nuen ezkerro

Da ene pentsamentua,
Zeruetako gloriagaiti
Iritzeari mundua.
Desiertura juango naiz ni
Egiten penitentzia,
Ene jana ta ene edana,
Urarekin ogia.

Grac.-Gure mutil au izango jaku

Santu guztiz andia,
Alboan falta dakionian
Kuartilloko ontzia.
Aritxabaltxo gurea,
Zezen-toreadorea,
Penitentzia egite ori
Ez dok intxaur-saltsea.

Chat.-Anteojoak ibini eizke,
Txarlesikotxo laztana;
Esan egidak zer misterio
Etorri jakun geugana.

Gabr.-Aren aoko berba dulzea
Aditu neban puntuan,
Sentidu neban argi andi bat
Neure biotz barruan.
Artzain ignorantea nintzan,
Biurtu naiz sabio;
Ene ustez, mundu guztiak
Eztau zuri bat balio.

Grac.-Parabolok esan franko
Gabrieliko gureak;
Biar goizeko beste alderuntz
Itzuliko jok aizeak.
Beistegiko Gabriel,
Kañabera kaskabel,
Lindo mozo despatxatzeko
De vino blanco un pichel.
Sekula iñok eztau ikusi
Onereango konturik.
Ezta posible eztaodela
Ene lagunak ordirik.
Ez al dezu dijeridu
Arratsaldeko salsea?

Txakolin errete turtadu deutsu

Begietako bistea?
Sermonadore barri orri
Egon naizako begira;
Ori da "Buru-motz", Oñatiko
Peru Jainkoen mutila.
Kasi buruan ilerik etxok,
Diranak ere bakarrak.

.....

.....

Gure burloi itxita, orain
Biurtu gaitezen atzera.
Zertara jakin gura genduke
Zatozen gure artera.

Gabr.-Bateti ene biotza poz da,
Besteti dabil ikara.
Ezkutaria, konbeni bada,
Esan egizu: Nor zara?

Angel.-Ni naiz zeruetako
Jaunaren angerua,
Dakardena zeruti
Barri deseada.
Atsegin ar ezazu,
Belengo pastoreak,
Iditen(irekitzen) asi dira
Zeruko portaleak.
Donzella bateganik
Jaio dan infanteak
Zeruko Jaunarekin
Egin ditu bakeak.
Donzella santa onek
Izena dau Maria.
Erakutsiko deutsu
Jaio dan eguzkia.
Belengo portalean,
Baturik oxalean(oihalean),
Kumearen ordeaz,
Daratza(etzanik dago: etzan-en
sintetikoa) pesebrean.

.....

.....

(Teatro zaarra. Gabonetako ikuskizuna; Gabon-Sariak; El borra -
cho burlado. Pedro Barrutia-Sor Luisa-Xabier Munibe. Auspoa, 48
34 - 38 or.)

Bibliografia: Gabriel Aresti: Teatro Zaarra. Auspoa, 48

G. Aresti, Barrutiaren Gabonetako ikuskizuna: Euskera 4(1959)139

Patri Urkizu, Euskal teatroaren historia: Kriselu, Donostia 1975.

Mikel Zarate, Bizkaiko euskal idazleak, Bilbo 1970

XABIER MARIA MUNIBE. (1723 - 1785)

Bizitza. Azkoitian jaio zen. "Sociedad Bascongada de los Amigos del Pais"eren eraikitzailea. Espainian eta Frantzian hartu zuen hezketa ona izan zen. Azkoitiko alkate izana. Eta Diputatu Forala, eta Gorteetako Diputatu ere bai. Bi kargu horiek asko aprobetxatu zituen Gipuzkoako eskubideak defenditzeko. Baina, batez ere, Sociedad Bascongada horren sortzaile bezala ditu merezimendurik handienak. Gizon jakituna letretan eta zientzietan, trebe eta ausarta. Arteak eta teknikak aurrerapen handia izan zuten Euskal Herrian Peñaforida konteari (hau da Xabier Munibe) eta haren sozietateari esker.

Idazlana.

1. "El borracho burlado, Opera cómica en castellano y bascuence". 1764ean Bergaran antzestua eta urte berean argitara emana; irri-opera, euskaraz eta gaztelaniaz.

2. "Gavon sariak". Olerti bukolikoa (baserri edo artzantza girokoa). Zoragarria. Azkoitiko Elizan 1762an kantatzeko eguberri-kantuak. Luisa de la Misericordiak izenpetzen du autore bezala. Olerti honen egileaz asko eztabaidatu da, baina gaur egun Luisa de la Misericordia hori Xabier Munibe bera dela frogatua dago.

Eritzi kritikoa.

"El borracho burlado" bi hizkuntzetan argitaratua dago, baina Muniberen lehenengo asmoa euskaraz bakarrik egitea izan zen; baina euskalkien aldetik ikusten zituen zailtasunengatik, toki batetan modu batetara eta bestean bestetara hitzegiten zelako alegia, bietan idaztera behartua aurkitu zen. Betiko arazoa.

Labaien-ek, inportantzi gutxikoa dela eta, "vulgarmente báguico" (mozkor-girokoa) dela dio. Baina, hori baino gehiago dela uste dugu. Zati ederrik badu.

Argumentua erreza du: mozkor bat, Txanton Garrote, on horietako bat harrapatu ondoren, lagunek gela batetara eramian, bera konturatu gabe, eta han jantzi ederrez jazten dute, behin eskarmentu on bat emanez mozkor joerak kentzeko. Bere lo gozotik

koaren aitorle, eta ondorengo urteetan, heriotzera arte Loiolan bizi izan zen. Hemen egin zuen zenbait idazlan.

IDAZLANA.

1. "De la antigüedad y universalidad del bascuence en España: de sus perfecciones y ventajas sobre otras muchas lenguas". Salamanca 1728.

(Euskara goratu nahi du liburu hontan, eta honen berezitasuna adierazi, beste hizkuntza erromanikoak mespreziatuz; euskara da hizkuntza bikaina, razionala eta filosofikoa).

2. "El imposible vencido". Salamanca-n 1929.

(Gramatika da. Ona eta osatua. Zenbait euskaldunentzat argibidea. Deklinabidea, aditz-jokabidea, joskera, azentua eta olerkiak dira, ukitzen dituen gaiak).

3. "Diccionario trilingüe del castellano, bascuence y latino". Donostian 1745.

(Lan aipagarria. Halere, akademia espainolaren hiztegiari euskal hitz ordaina emateari ekin zion liburu honetan. Metodo honi jarraiki, akats handi batetan erortzen da: egundoko hitz berri saila sortzen du).

4. "Discurso histórico sobre la antigua famosa Cantabria. Question decidida si las provincias de Bizcaya, Guipúzcoa y Alava estuvieron comprendidas en la antigua Cantabria". Madrid 1736.

(Euskaldunak kantabroak direlako tesia defenditu nahi du).

5. "Corografía o descripción general de la M.N. y M.L. provincia de Guipúzcoa". Barcelona 1882.

(Egilea hil ondoren Aita Fitak argitaratua. Lan guztietatik ederrena eta goragarriena. Hemezortzigarren mendeko Gipuzkoaren deskripzioa).

Bere idazlan guztia, esateko, gaztelaniaz argitaratu zuen. Halere, badu, han eta hemen, euskara jatorrean idatziriko zenbait:

1. "Sebastian Antonio Gandarari Karta". Bol. Amigos del Pais, 1966, 2a, 161. orrian aurkitzen da.

2. "Sebastian Mendibururi karta". Enciclopedia General Ilustrada del Pais Vasco, Literatura I, Auñamendi 1968, 236-237.

3. Agustin sainduaren ohoretan hitzaldi bat. "Euskalerria" aldizkarian dator, t. XIII, 1885, 161, 192, 225 orrietan.

4. Olerki batzuk, "Corografía de Guipúzcoa" liburuan azaltzen direnak.

5. Asteteren dotrina bat (berarena den ala ez, ez da oso segurua).

Eritzi kritikoa

Aita Larramendiren lanak hego euskal literatura markatu du, eta esan daiteke, orain ere markatzen duela.

Larramendiren asmoa, euskara beste edozein hizkuntza bezain landua eta goi-mailakoa dela azaltzea zen. Horregatik, hiztegi kulto eta neologista asmatu zuen, hitz berriak, berak asmatuak zein diren eta herriarenak zein batere seinalatu gabe. Hau izan zuen bere akatsa. Bere euskalzaletasun sutsuak gehiegira eramane zuen. Haren ondokoek, harek sortutako mugimenduari jarraitu zitzaizkionak, zuhurkiago jokatu zuten, euskaraz idatziz exenplu eman zutelako.

Larramendirengan ezin ahaztuzkoa dugu bere sakontasuna, bizkortasuna eta argitasuna, bere lanetan eta esaldietan. Eta oro har, lan baliosoa egin zuen: euskaldunei astindu bat eman zien beren lo-zorrorekin iratzartzeko. Hemezortzigarren mendean eta hemeretzigarrenean azaltzen diren idazleak Larramendirengan sustraitzen dira, haren kutsua daramate. Baina haren gehiegikeriak hitzez-hitz ez dituzte hartzen. Haren hiztegiko hitz berriak(berak asmatutakoak), bat edo beste kenduz gero, ez dituzte erabiltzen. Larramendik berak hitz horiei kaso handirik ez egiteko esaten du, eta bere euskarazko idatzietan ez ditu erabiltzen.

Axularrek bere mendean ekarri zigun euskal kutsua, Larramendik borrokarako gai bihurtzen du berean. Baina, Axularrek euskaraz egin zuen, eta liburu oso ona utzi zigun. Larramendik gaztelaniaz egin zuen, baina euskara goi-mailan jarri zuen, eta merezi duen ohorea eman zion mintzairari. Idazle bi hauek bi mugimendu literario sortu zituzten: Axularrek herritarra; Larramendik kultista eta garbizalea.

Literatur textua : Aita Mendibururi egindako kartatik

"Aita nerea, badakit, eta hori aspalditxo da, arazó andietan zabiltzalá, argitarátzeko liburu bat, Jesúsén biotzarékiko debozioari dagokaná. Jakiñ ez ezen irakurri ere badet óarrez (arretaz,ohartuki), ta árretaz zure eskuskribatua: eta ikusiaz, ta erabilliaz, are geiago ezagutu det lan onén anditasuna. Gaia-ri banagoka(banagokio) batétik, eta béstetik, hizkúntzari, baderizat(badut uste) gezurtátzen ditutzulá Erdáldunen, ta Euskáldunen ustéketa teharrrak, ta desegiten, ta ay-onátzen(ustu,alde-ragin) guzien lausóak, ta llilluramenduak.

Béstenaz(bestalde) banagóka zure hitzkuntzari, len ere baño obekiago(ikusten dut) aldé óietako Euskáldunen itsumendea, zeñen darasatén, éztala gure Euskéra, gauzá andi, mee, goi diranak adirázteko. Oná bertán guzien gezurtámena, zure libru Euskéraz ain garbiró moldatuan. Esán biezat nork-nai, zenbat zor diotén zure Euskéra onék, beste hor dabiltzán hizkundeen náspillai? Esán begit, zenetan Jesusen biotzarékiko debozióren gáia obetó, ederkiágo, gozoroágo berezia dagoán, zuzendúa ta apainduá? Gaiak berak eztia du, ta alderdi guztietatik eztia dárota arregaz hitzegiteko eztá munduan gure Euskéra bézaiñ hizkuntza itsáskorrágo, eztiágo, gozoágorik: eta egia onén ikusbi-dea zure libru hau izango da. Baiñan lenbiziko sáioak onelakoak diranean, esan biezatet, gerókoak nolakóak izangó diradén, ikusiáz, ekiñáz, landuéz, ateráko dirának.

...///...

AGUSTIN KARDABERAZ (1703 - 1770)

Bizitza. Hernanin jaioa. Lehenengo ikasketak Donostian egin zituen jesuiten ikastetxean.

1721ean jesuita sartu zen, eta Palencian eta Valladolid-en estudiatu zuen. 1729an apaiz egin zen, eta lehenengo urteak Bilbon eman zituen gramatika erakutsiz. Han hasi zuen hain izen handia emango zion hizlari karrera.

1736an Loiolan bizi da Larramendirekin. Gipuzkoan eta Bizkaian mixiolari dabil. 1744ean lehenengo euskarazko obra argitaratzen du. Urte honetatik aurrera euskal lanetan sarturik aurkitzen dugu, baina beti erlijioa helburu duela.

1767an, desherriraturik, Italian hiltzen da.

Idazlana

Kardaberaz-ek harrigarritzko liburu multzoa idatzi zuen: hamabost-hamasei bat behintzat bai; haren lan egokienak bakarrik aipatuko ditugu:

- . "Cristauaren Vizitza edo orretaraco vide erraza bere amabi pausoakin". Iruinean 1744. (Itzulpena).
- . "Aita S. Ignacio Loyolacoaren Egercicioak beren consideracio ta afectoakin". Iruinean 1761. Lau liburuki. Askotan argitaratua.
- . "Eusqueraren berri onac, eta ondo escribitzeco, ondo iracurtceco ta ondo itzeguiteco Erreglac". Iruinean 1761ean.

Erljio gaiez idatzi ez zuen liburu bakarra. Ondo idazteko eta irakurtzeko erregelak ematen ditu, eta liburua apaizei eta irakasleei eskainia dago.

Eritzi kritikoa

Kardaberaz ez da idazle bikaina, ugaria baizik. Beti irakurle asko ukan du.

Haren euskara esaera jator askoz betea aurkitzen dugu, baina ez da garbia. Erdaratik hitz asko hartzen du. Honen arrazoia hau da: Kardaberaz-ek bete nahi zuen asmoa ez zen estiloa edo euskara purista, praktikoa izatea baizik. Hain zuzen, euskaldunei arimako janaria ematea zuen bere lehen helburua. Ezagunak dira haren hitzok: "Baña gure pobrecho on ascoren animac salvatceco, Euscarac burua jasotcea, Jaincoac nai du". Kardaberazen merezimendurik handiena, herrian irakurtzeko gogo biztea izan da.

Ezaugarriak. Kardaberazen lanik gehienek erlijioa dute gai.

Idazle ugaria da, asko idatzi zuen. Hamalaueren bat liburu idatzi zuen.

Ez da garbizalea; euskara trakets antzekoa erabiltzen du.

Literatur textua

"Euskeraren Berri Onak" liburutik: Auspoa 37, 60-65 orrialdeak.

BESTE IZKUNDEEN ALDEAN EUSKARA

Noiz eta nondik edo nola gure euskera onontz etorri zan, nork daki? Zerutik, edo Jaungoikoagandik, gizonen asmazio gabe orien gañeko gauza bezala etorri zala, Euskarak berak bere era eder ta armonia paregabean ondo seguru esaten edo adierazotzen du. Beste izkunde edo lengoajeak, nork daki nastu ta batera ta bestera nola ibilli diran: Euskera, Jainkoak nai-ta, menditarte oietan beti nasgabe, beti garbi, beti seguru beregan gorde izandu da.

Izkunde estimatu oiek biak ere (griegoak eta latiniak) beren oreñak edo tatxak bazituzten len; baña gero, asko-jakiñen artean oi dana, egunero ta obeto polikitu ta apañduaz joan dira. Orañ dakukana da, jakintsuen ta jakinzaleen izkera edo lengoajeak latina ta griegoa dirala: .....

Gure euskerak bazter oietan orrelako gizaseme andien patu onik izan eztu. Baña latin ta griegoak asko-jakiñen ditxa ta gloria ori izan badute, bere modura marabilla txikiago ezta, baizik miragarritzko prodijio andiago, euskera, soll-soll, bakarrik edo nik eztakit nola, bizirik ainbeste sekuletan egon dan ta dagoen: aña berez ta beregan, aña argi ta garbi, bere erio ta arerio guzien damu gorri gaixtoan badere. Alere asko, egieki, euskera galdu da. Baña ori ezta euskararen, ezpada euskaldunen desonra: bada ~~no~~iek polikitu, apañdu ta edertu bearrean, lotsarik gabe berak beren nagitasunez itxustu, larrutu ta desegin izan dute.

Baña, gure probetxo on askoren animak salbatzeko, euskarak burua jasotzea Jainkoak nai du: gure baserrietan jende prestuak dirauten artean, euskarak iraungo du. Esan oi dana: oiei lepoa ebaki edo bizia kendu gabe, euskara ezin utzi edo kendu diteke. Jaungoikoaren borondate jakina da, aren fede ta legeko misterio ezkutatu ta dotriña salbatzeko bear dana, sazerdote jaun^aen minis^aterio sagraduetan, euskeraz baizik emen egin ta esan bear ez dala. Ta lengo aitzakiarik orañ edolarik ez dute askok: bada Aita Manuel Larramendik neke gogor ta estudio esan al baño an-diagorekin, ezin izango ta ezin egingo zana bere Artean egiñik, eziñak ta nekeak lazki garaitu zituen, ta ori ta bere iztegi edo dizionarioa, maisuak bezala, eman dizkigu.

Bibliografia

- Talde lana, Kardaberaz Aitari omenaldia, Kardaberaz bilduma 1. Zarautz 1971.
- Obras completas de Agustín Kardaberaz: bi liburuki. La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao 1974.
- Agustín Kardaberaz, Euskeraren berri onak: Auspo liburutegia 37. Donostia 1964.

...&&&...

SEBASTIAN MENDIBURU (1708 - 1782)

Bizitza. Oiartzunen jaio zen. Hamazazpi urtetan jesuita sartu zen. Estudioak bukatu orduko, Iruine aldera jo zuen eta bertan bizi izan zen. Hemen teologi eta filosofi irakasle izan zen, bai na denborarik gehiena herriz herri hitzaldiak emanez igaro zuen. Jesuitak desherriratuak izan zirenean, Kardaberazekin batera Italiara joan behar izan zuen. Hemen, Bolonian, hil zen.

Idazlana.

1. "Jesusen Compañiaco A. Sebastian Mendiburuc Euscaraz eracusten duen Jesusen Bihotzaren Debocioa". Donostia, 1747.

2. "Jesusen amore-nequeei dagozten cembait otoitz-gai". Iruinea, 1759-1760.

3. "Euscaldun onaren viciera, mezaren entzun-vide labur erreza, errosarioco amarrecoen asiera, eta cembait bederatz-urrun edo Novena". Iruinea, 1762.

Eritzi kritikoa.

Kritiko batzuek, aintzinako idazleen artean onena bezala ager^atu digute; baina, ez dugu uste hala denik. Dударik gabe idazle handia da; euskara ondo ezagutzen zuen, batez ere joskera; gai honetan Mendiburu bezalakorik ez da izan Orixeren eritzian.

Mendiburuk erabiltzen duen euskara erabat landua da, bere barnetik erraz ateratzen zaion euskara. Dotorea da, estilista, garbizalea, baina barregarrikeriatan erori gabe.

Euskarari aurrerapen handia eragin zion; herriari eta herriarentzat idatziz erabiltzen duen euskara, euskal sustrai zaharretik hartua da.

Mendiburu "Euskaldun Zizeron" deitua izan da; hain ongi hitzegiten zuen. Baina Mendibururi gauza bat falta zaio euskal idazle goienekotzat hartzeko: indarra, Axularren Gero-k duen garra.

Batzutan, azaltzen duen sentimentalismo eta idazkera berdina-rengatik, aspergarri samar gertatzen da.

Ezaugarriak.

- Euskal idazlerik dotorenetakoa.
- Nafarroa Garaiko euskaraz idazten du.
- Haren liburu guztiak erlijio gaikoak dira.
- Garbizalea da hitzetan, baina hitz berririk ez du asmatzen; euskarak dituenekin egiten du lana.
- Hala ere, zera falta zaio: indar hori, eta segidan irakurritz gero, irakurlea nekaraz egiten du.

Literatur textua. "Jesusen Bihotzaren devocioa" liburutik:

Ceruco bidean ongui ibiltzea eragozten duten arri, edo gauzac quendu nai dituenac ez du bere buruaz casorik eguin bear. Ez digu Christo Jaunac essaten, dio San Agustinek, icas dezagula ar gandic(harengandik) cerru berriac, eta milagroac eguitea: icas dezagula, dio, bihotz onekoak, ta humillac izatea. Humiltasunic ez duenac edo gauza anditzat bere burua dadukanac, ez du Jesusen Bihotza ciñez, eta ongui maitatceco, bear den virtuterico.

Ba lizaque, ez daquizula ere cer den, ceruco bideraco escatcen zaitzun humiltasuna, edo cere burua ecer ecean iduquitee hau. Ascoc uste dute, ezagutu ezquero bere ecer-eza, edo utsqueria, bai dutela bear dueten gucia: baña orretaraco ez dute oraindio assiera on bat besteric; asco gueiago bear dute, bear bezain humillac izateco. Onelacoa izain(izango) zera, nai badezu, zuc ezagutcen duzun cere ecer-eza, ezagu dezaten, beste, zure berria dutenac: ta izan zaitcen, esea zagozu cere Jaunari, dizula(eman dezaizula), nor ceran ezagutceco bear duzun arguia. Argui onekin begira zazu bein ta ascotan cere bihotzaren bazter ta zoco gucieta: ecusi zazu ongui cer, edo nolacoa izandu ceran, edo certaraco ciñaquean, ez pa conduzca, zaduzcan bezala, Jesus Jaunac bere escutik.

Bibliografia

Jon Etxaide, Aita Mendiburu: Egan 1957, 276-281 or.

Orixe, Axular, Mendiburu, Lizardi: Euskera 1958, 17-20 or.

JUAN ANTONIO UBILLOS (1707-1789)

Amasan jaioa. Frantziskotar egin zen. Alcala de Henares-ko ikastetxean estudioak egin ondoren, Tolosan filosofi eta teologi irakasle izan zen. Xabier Muniberen adiskide. Arantzazun hil zen.

Idazlana. Scoto-ren filosofiaz hiru liburu handi latinez egin zituen. Euskaraz: "Christau doctriñ berri-ecarlea Christauari dagozcan Eguia sinis-beharren berria Jaun Claudio Fleuri Abadeac arguitara atera zuanetic". Tolosa, 1785. Itzulpen-moldaketa da.

Euskara garbi eta aukeratua erabiltzen saiatzen da. Larramen-diren eskolakoa da; baina harek asmatutako hitz bat edo beste erabiltzen badu ere, ez zaio gehiegi jarraitzen. Euskara herri tarra eta aberatsa darabil. Beste euskalkietatik (Bizkai, Lapur-di, Nafarroako) hartzen badaki Gipuzkera osotzeko. Esaera ja-torrekkoa eta hizkera lanua. Aditz sintetikoaz lana aberasten digu.

JOAKIN LIZARRAGA (1748-1835)

Elkano, Iruine ondoko herrixkan sortua. Jesuita sartu zen, baina hauek hemendik bidali zituztenean bere herrira itzuli zen, eta bertako erretero izan zen hil arte.

Idazlana. Asko idatzi zuen euskaraz. Baina lanik gehienak argita-ratu gabe daude oraino. Argitaratuak, Lizarraga hil ondoren emanak.

."Urteco igande guztietarako plasticac edo itzaldia. Nafarroan, Elcano deritzan errian, bertaco Vicario Jaun Don Joaquin Lizarragac compendu eta predicatuac". Donostia, 1846.

."Jesus. Copla guisa batzuc gutitacoac, celebratus Jesus Jaunaren amoreac ta favoreac", Luziano Bonaparte printzeak Londresen argitaratua, 1868an.

."Jesus-Cristoren evangelio sandua Juanec dacarren guisara Don Joaquin Lizarragac euscaran itzulia itzes itz, daiquen diña, eguiaren amarez, ta Luis Luciano Bonaparte principeac arguitara emana". Londres 1868.

Haro honetan bera da nafar idazle bakarra. Bere lana interes handikoa, gaur egun galdua den Iruine inguruko euskalkiaz idatzia bait dago.

Lexiko aldetik aberastasun ederra dakar. Idaz tankeraz, zorrotasun piska bat falta bazaio ere, nahiko interesgarria da hitzen aldetik eta esakeren aldetik.

HEMERETZIGARREN MENDEA

Hemezortzigarren mendean Ipar Euskal Herrian euskal literaturak beherakada izan zuela esan genuen. Ez zuen originalitatezko gauza handirik egin Sarako Joannes Etxeberri kenduz gero. Garaiako literatur joera bera ere, klasizismoa eta rokoko, ez zertorkion ondo; herritar kutsurik ez zuen. Baina joera honen kontra European beste bat nabari da, ideologi aldaketa bat: herritasuna, naturaltasuna, primitibotasuna bilatzen du, lehengo eskolaren artifizialtasunaren kontra. Gizona bere lehen garbitasunean, bere jatortasunean, ezagutzeko gogoia du. Zibilizazioak nahas tekatu ez bide lukeenaren alde dihoa. Pentsakera honen lekuko, batez ere, J.J. Rousseau izan zen. Honen eritziaz, gizakia ona eta zintzoa da berez. Gizona okertzen duena, gizartea eta zibilizazioa da.

Teoria hau gure herriaren aldeko gertatu zen. Gizonaren herrikoitasuna goi mailara eramane zuen. Hemeretzigarren mendeko literaturak bere iturria herrian bilatuko du. Joera honen lekuko aipagarriena gure artean Peru Abarka elaberria da.

Joera honen ondorioz poesiak bizte berri bat izango du. Berpizte hau, batipat, orduan antolatu ziren poesi txapelketei zor zaie. Txapelketa hauen lehen antolatzaile Antonio D'Abbadie izan zen. Ezin esan euskal literatura goi mailara jaso zutenik, baina lehen urrats gisa garrantzizkoak izan ziren.

Gainera, herriko folklorea, ohiturak, kantuak bildu eta argitaratzeari ekin zitzaion: gogoan har Iztuetaren dantzak eta Manteolaren "Cancionero"a.

Prosan ere autore onak azaltzen gaizkigu, gaiari buruz asko zabaltzen delarik: lehen ia inoiz ~~erabiltzen~~ erabiltzen ez ziren gaiak erabiltzen dira. Halere oraino erlijio literatura da ugariena.

Teatroa ere benetan orain hasiko da, mendearen azken aldera. Ez da goi mailakoa; herriari begira egina, herrikoa, da.

Beste literatur mota, orain arte ezagutu ez dena, aldizkari-tza da, kazetaritza. Mendearen azken aldera azalduko da. Mesede handia egin zion euskarari. Herria eskolatzeko bide egokia gertatu zen.

Hemeretzigarren mendeko literatur mugimenduan ezin ahaztuzkoa dugu Luzien Bonaparte. Honen eraginez eta babesean, lan asko eta garrantzizko egin zen.

JUAN ANTONIO MOGEL ETA URKIZA (1745 - 1804)

Bizitza. Eibarren jaioa. Mediku baten semea. Apaiz egin zen eta Jemeingo(Markina) erretore izan zen hil arte. Gizon jakituna, eta jakintsu askorekin harremanak zituen. Euskaltzale sutsua; euskararen batasunaz asko arduratu zen. Euskalki gehienak bazekizkien.

Idazlana. Garrantzizkoenak bakarrik aipatuko ditut:

- "Confesio ta Comunioco Sacramentuen gañean Eracasteak". Iruinen, 1800ean. Gipuzkeraz.

- "Confesiño ona". Gasteizen, 1803an. Aurrekoaren zati bat bizkaieraz.

- "PERU ABARKA", Durango, 1881. Nobela, euskarazko lehenengo nobela. Hauxe da Mogelen libururik ospetsuena, famatuena. Elkar hizketan dago: baserritar baten eta barbero baten artekoa. Halabeharrez ezagutzen dute elkar. Hau agertu nahi du Mogelek liburu honetan: euskara jatorra baserritarretan dagoela, eta horietatik ikasi behar dugula.

Euskaraz eman den libururik onenetakoa.

Eritzi kritikoa. Mogel Bizkai aldeko literatur mugimenduaren aintzindaria izan da. Baina, bere lehen liburua gipuzkeraz idatzi zuen. Gipuzkera literatur mailara igoa bait zegoen.

Kritikalari guziak bat datoz Peru Abarka euskal literaturan azaldu den bikainenetakotzat hartzean. Irakurtzeko oso atsegina, eta zientzi aldetik ere interes handia duena. Garai hartako ohi-turak, hizkera, teknika jakin nahi lituzkeenak, liburu horretan aurkituko ditu.

Orixeren ustetan: "Bizkaian ez ezik Euskalerrian argitara den libururik ederrenetakoa da Peru Abarka. Euskal biziera gai artu zuen, eta orregatik zaigu zalegarriago".

Villasantek: "Una de las cumbres de la literatura vasca. Libro amenísimo que se lee con indecible gusto...".

Ezaugarriak

- Haren idaztankeran balore hauk nabari daitezke: ironia, hiztegi oparoa(ugaria, aberatsa), hitz-jiroak, errefrauak eta esaera bizi-biziak.

- Bizkaiera literarioaren sortzaile dugu.

- Haren literaturan zientifikotasuna ageri da, zeren adierazten dizkigun ohiturak, hizkera, garaiko teknikak, oletako tresnak oso ondo ematen bait dizkigu aditzera.

- Hura izan da elkar hizketa literarioaz euskal nobelari lehen urratsak egin erazi dizkiona.

Literatur textuak

(Baserritarrak, euskara onaren maisuak):

Maisu Juan.- (Peru Abarkari)... Gauza batek ikaratuten nau zugean, zein ederto euskera berba egiten dozun, eskolarik euki baga. Nik ezin dot, irakurlante andia izanda bere. Bati baño geiagori entzun deusatz, baserritarretan daguala euskera garbija; Gaztelan izan gareanok ta uri barruetakoak erdera askogaz nastetan dogula euskerea... Gure erriko kuriari entzun deusatz buruba ausita bere ezin dabela sermoe bat euskera ondo imini. Nik erakutsiko deusatzaz zuri ikasten deusatzazanak.

Peru.- Maisu Juan; nik eztatkit beste euskerarik neure guraso ta auzokuei entzunda ikasi deusatzazana baño, ta egizu onduen deritxazuna..." (Kuliska Sorta 13-14, 68 or.)

(Ola-Gizonak) Ola - fabrika

Peru.- ...Eldu gara olara, ta euko dogu zer ikusi ta zeri berba egin.

M. Juan.- Jesus, ¿ze jente modu da ura? Impreñuba(Infernua) dirudi. Ze suba ta gaarrak! Ze erremienta ta toki tristiak! Gizonen itxurarik eztaukee emen dakustazanak. Ezteuskuabe agur bat bere egiten. Eztaukee arpegijan baltzitu bagako(gabeko) gauzarik.

Peru.- Maisu Juan: ¿zer uste zenduban emen ediro(aurkitu)? Gizon ederto apaindubak? Begiratu egijezu ondo buruti biatzetara: eztabe agiri ez begi, ez betulerik(betile) baltzaren baltzaz: ederrak dira maurubak oneen aldian. Kapela igartu ta erdikin bat buruban, zapi kedartu bat bekoki erdiraño izerdija artu ta subaren berotasuna arinduteko. Obrera(ferrerietako langileen kami-soia) uts, idunian(lepoan) lotuba; ezta zer eskatu jakerik, ez kaltzerdi, ez abarka, ez ta prakarik bere. Oera etzuteko(etzateko) ta jagiteko(jaikitze) eztaukee nekerik zer artu.

M. Juan.- Ori bada; eta ¿nongoak dira gizon oneek?

Peru.- Bizkaitar garbijak, odolian zuri ezer zor ezteutsubenak.

M. Juan.- ¿zenbat opiziale dira, ta zer aloger(jornala) emoten jakee?

Peru.- Dira lau biargiñ(langile): Ijelia, Urtzalla bi ta Gatzamallia. Alogera ainbestekua da; baño bai ondo irabazija. Ijeliak darua biarsari edo aloger geijago, ta onek izan daruaz egunekuaz ostian, eskupeko edo atsegin sarijak.

Burdiña asko egin bada, ondo irabazten da; bestelan gitxi. Gatzamalle gaixuak dirua nekerik gogor ta gogaitgarrijena ta irabazterik laburrena.

.....

Juan.- ¿Zer esan gura dabee izen eneek: Ijelia, Urtzallia ta Gatzamallia?

Peru.- Ijeliak esan gura dau ijeztu edo irunduten(lamina-tu) dabela burdiña. ¿Ikusi dituzu sarri gorulak(hari-egile=hi-landera) zelan amulu(lino) edo kirru(estopilla) geruban(rue-ca=linaia) biribilduba ijezten(laminar) edo iruten dabeen, mol-tsoti(mordoska) ari meia egiteko? Bada Ola-ijeliak burdiña bi-ribildu ta moltsotuta daguana, dakar miatubaz; ta esan giñai i-ruten dabela. Beraz ondo ipiniya dauka Ijeliaren izena. Esaten da berriz Urtzallia, zerren urtu eragiten daben mia suteгийн. Izentetan da Gatzamallia, onek jaon edo zaidu biar dabelako la-pikua ta oni gatza ezarri edo emen...(Kuliska Sorta 13-14, 110-112 or.)

BIBLIOGRAFIA

Irigarai, A.: Mogel eta literatur-euskara: Egan 1959, 130-138; 1960, 110-122.

Lojendio, J.M.: Euskeraren batasuna eta Mogel: Euskera 1960, V, 155-163.

San Martin, J.: Juan Antonio Mogel eta Urkiza. Bere bizitza ta lanak. Zarautz, 1959.

Idem: Mogel. Bere bizitza ta lanak: Euskera, 1960, V, 26-50.

~~~~~

Beste bi iloba ere baditu Juan A. Mogelek euskal literaturan ezagunak direnak: Juan Joxe Mogel eta Bizenta Mogel, anai-arrebak.

JUAN JOXE MOGEL (1781 - 1849). Apaiza.

Idazlanak: "Baseerritaar nequezaleentzaco escolia". Erdi-nobela antzean, guraso bat idealizatzen du. Bilbo 1816. Bizkaieraz. Beste liburu batzuk ere baditu. Hiztegi oso aberatsa du.

BIZENTA MOGEL (1782 - 1854). Ezkondua. Euskal literaturan lehenengo emakume idazlea. Ipuigile; hobeki, ipui itzultzaile.

Idazlana: "Ipui Onak", Donostia 1804. Gipuzkeraz. Joskera oneko euskara, erreza. Idaz-tankera bizia. Bir-argitaratua: Euskal Esnalea-n, 1912.

Manuscrito de la Biblioteca de la Universidad de León

Manuscrito de la Biblioteca de la Universidad de León

Manuscrito de la Biblioteca de la Universidad de León

PEDRO ANTONIO AÑIBARRO (1748 - 1830)

Bizitza Hareatza-n(Villaro,Bizkaian) jaioa. Frantziskotarra. Mixiolaritzan eraman zituen urterik gehienak, Zarautzko komen-tuan bizi zelarik. Bere ibilaldietan Euskal Herriko euskalki eta ohiturak ikasteko era izan zuen. Zarautzko frantziskotar komen-tuak sortu zuen euskal idazle sortakoa dugu. Gogo biziz ekin zion euskal lanari. Zoritxarrez, bere lan guztiak moldiztegitara eraman gabe daude oraino. Frantziako erreboluzionarioek atxilo eraman zuten beste bi fraiderekin batera; bi hilabeteetara itzuli zen. 1808-1814eko gerlan, berriro ere, Zarautzko fraideek barreiatu beharra izan zuten. Fernando VII.aren aldeko izan ziren guztiak.

Idazlana.

- "Escu liburua, eta berean eguneango eristiñan cereguiñac" Tolosa 1802. Lanik ezagunena hau du. Askotan argitaratua. Bizkaieraz dago.

- "Lora-sorta espirituala eta Propositu santuac vicitza barri bat eguiteco" Tolosa 1803. Gaztelaniatik itzulia.

- "Gueroko Guero" bizkaierara itzuli zuen. RIEV-en aurkitzen da; baina 42. kapitulurarte.

- Beste gehiago ere badu, denetara hamazazpi; gehienak argitaratu gabe. Ezagunenak bakarrik aipatu ditut.

Eritzi kritikoa.

Euskara lantzen lan asko egin zuen Añibarro. Larramendiren influentzia ere ikusten da haren lanetan; Larramendiren neolismoak ere azaltzen dira tarteka.

Joskera aldetik akats batzuk baditu.

Halere euskara herrikoari eutsi zion, egunoroko hizkera sakonduz eta aberastuz. Herrian bertan aztertu zituen hizkuntzaren problemak, liburuetan baino gehiago.

Bere libururik hoberena "Esku liburua" du. Villasantek dio: "Este libro pertenece, sin duda alguna, a los libros clásicos del vascuence vizcaino".

Orixek: "Euskera ere garbia, landua, ugaria. Euskal eliz-liburuetan bai politentsuna".

Añibarro dugu Juan Antonio Mogelekkin batera, bizkaiera literarioaren sortzaileetarikoa.

Ezaugarriak: Idaztankera, estiloa, didaktikoa eta argia du. Gauzak esateko, esan behar duenera zuzen-zuzen dihoa.

Sinonimo asko erabiltzen du. Batzuetan aberasgarri gertatzen dira, baina beste batzuetan aspergarri, hainbat ugaltzeaz.

Euskara landua, garbia eta ugaria.

Literatur textua: Gueroco Guero-ren itzulpenari egindako hitzaurrea

Iracurleari:

Iracurle Bizcaytarra, Oná emen ceure escuetan, ta ceure eusqueran AXULARREN libru famaduna. Euscaldunen Ciceronen icenaz icentaturic eta aitaturic ibilli da beti AXULAR; bada Aita Larramendi euscaldun guztien Maissuac diñonez "bere eusquerea da ederra, nastugabea, uts-garbia ta ugaria; baieztu, ta eracusten ditu eguiac Escritura, Eleessako Aita Sandu, guertaldi, antz-irudintza adigarri argiagooz: agertzen ditu becatuac biciro ta arguiro euren ezaintasun itsusi baltz guztiaz. Beragaitio, diño, euscaldun guztien escuetan ibilli bear leuquela libru onec."

Libru onetan aitatzen dirian Escritura Santa, ta Doctoreen esanac, eztira betibere verbatic verbara eusquerara biurtu, ixuli, ta aldatu; cerren eusquereac eta beste verbacuntzac euren esaera ta verba eguicune baanac, bacarrac, ta berezcoac dituez... Eusqueran eguin dot aleguiña, Bizcaycoari jarraitzeko; baña cellan Colegio onetacoac ain laster gabiltzan Bizcayan, cein Guipuzcoan, Araban, ta Nafarroco verba eguicune ta itzcuntzetan, utsen batzuc idoroco(aurkituko) dozuz, ta orduan itto eguizuz issilli; ta iruntsi(irentsi,tragatu) epetasunez ceure artean, oñon baga.

~~~~~

FRAY BARTOLOME SANTA TERESA (1768- 1835)

Bartolome Madariaga zuen bere jatorrizko izena. Markinan jaioa. Karmeldar fraidea. Erdi lazkaotarra: azken urteak hemengo komentuan egin zituen eta bertan hil zen. Predikalari bezala igaro zuen bere bizitza.

Independentzi gerratean frantsesek pertsegitua izan zen.

Idazlana.

- "Euscal Errijetaco olgueeta eta dantzeen neurrizco gatz-ozpinduba". Iruinea, 1816. Euskal dantzen kontra ari da. (gatz-ozpinduba=ensalada, Azkueren arabera; aderezo de sal y vinagre, Villasantek). Mendiburu, Palacios eta Añibarro bezala, dantza horien aurkako.

- "Icasiquizunac". Hiru tomotan azaldutako lana. Iruinean 1816an,1817an,1819an. Mandamenduak eta sakramenduak adierazten ditu, sermoi tankeran.

Beste bi liburu ere egin zituen erdaraz euskarari buruz.

Eritzi kritikoa. Bizkaieraz idatzi zuen. Bizkaiko euskal idazle zaharren artean onenetarikoa. Hitzari eta hizkeraren formari ez zion kaso handirik egiten, gaiari begiratzen zion batipat. Gaia inporta zitzaien batez ere. Halaz guztiz, esan dezakegu, haren hizkera oparoa dela, aberatsa. Etorri handiko euskara, argia, in dartsua, naturala, egunero erabiltzen zena herrian.

Ezaugarriak.

- Idaztankera ez du oso txukuna; apala du; baina indartsua, argia eta etorri handikoa.

- Maiteago du esanahia ondo esatea, esatearen forma baino.

- Hiztegia ez da oso purista, garbizalea, baina aberatsa da.

- Gaia erlijiosoa da: sermolari gartsu eta adierazle.

Literatur textua

Berbeetia(berba egin, hitz egin) imini(ipini) dot neure errikua; dakidana. Eusqueerako guztietati apaindubeena, ederrena, ta eztitsubeena izan ez arren...

Esan batzuk imini ditut gogo bagarik, geure euskerazko berbeeta nausi, maite, zaar, gaztetu, gozo, prestu, ugarida geure erruz erbeteti etorrijak. Euskeria berez aberatsa da, bagenki ondo. Geuk Elisa-gisonok berba askotan naastu ta ezaindu(itxusitu) dogu euskeria. Geuri entzunda, dakijeez baseerrijetakuak "Jaungoiko Omnipotentia... Poderosua... Virgina Clementisima... Miserikordijesia... Mandamentubak... Absoluziñoia... Doloria..." Ta beste onako berba euskalgaistoko asko.

Erdera ez dakijeen euskaldunak, eureen etxeetan, ta artu emoneetan biar dabeen guztia, esaten dabee euskeera garbijan. Kristinautzako ikasijan dira euskaldun gaistua. Ez da euskeriaren erruba, ez bada geuria. Ta, ain daukeez ija artubak erdeera edo latin berba batzuk eze, eurakin ezpada, aituten(konprenitzen) ez dabee ondo dotrinia, edo kristinautzako erakutsija. Onen bildurra arren, imini ditut erbeste berba batzuk Ikasikizunetan. Bada kristinautzako erakutsijan zuzen aituten emotia, leenago da, berbeetan erakustia baino. Alegiaz, ta deritxadanez, gitxitu ditut asko. Ta geijago gitxitu(gutxitu) gura nituke, asmau dodan saila, amaitu orduko.

~~~~~

EUSKAL LITERATURA GIPUZKOAN

ERLIJIO PROSALARIAK

JOAN BAUTISTA AGIRRE(ASTEASUKOA) 1742-1823

Bizitza. Asteasun jaioa. Apaiza. Asteasun erretore izan zen. Gipuzkoako artziprestazguko Diputatu Nagusia izana. Asteasun hil zen.

Idazlana

- "Confesioco eta Comunioco Sacramentuen gañean Eracusalldiac lenvicico Comunioraco prestatu behar diran Aurrentzat, eta bi-dez Cristau azientzat ere bai". Tolosa 1803. Kristau dotrinaren azalpena. Askotan argitaratua. Dotrina da, aski zabal emana.

- "Eracusalldiac". Tolosa 1850. Hau da Agirreren idazlan nagusia. Hiru tomotan publikatu zen. Meza Nagusietan eman zituen sermoiak.

Eritzi kritikoa

Hizkuntz aldetik begiraturik, euskara bikain-bikaina darabil; 1880. urte aurretik izan diren idazleetan onenetakoa dugu Agirre. Hau da Villasanteren eritzia: "Juan Bta. Agirre es, sin duda, uno de los grandes maestros de la lengua. Bajo este aspecto sus obras son de valor inapreciable". Leku aipagarria merezi du euskal idazleetan. Idaztankera argia, hizkera erraza, garbia. Mintzaira herrikoia.

Literatur aldetik begiratzen badugu, berriz, ez da hain bestekoa.

Literatur textua: Edanaren ondoren gaisto edo kalteak

Edanerako makurtasunetik jaiotzen dan 5-garren ondoren gaisto edo kaltea da, guzien farragarri, edo obeto esateko, guzien lotsagarri egitea; edanak eragiten ditu, alabaiña, ta erasaten gauza lotsagarriak. Argatik Konzilio batean esaten da: erditzea Kristabarentzat gauz itsusi ta lotsagarria dala.

Begira, nere Kristabak, zer ekuskaria gisa onetan, legorrean ta egunaz, gizonak ekustea igari! Farra egiten dezu, Kristaua, ipui au aditzean, baiña atozea: etzatzu zuri onen-beste gertatu? Atozea: etzera iñoiz bide orietan erauntzi, oera zeazelako ustean? Etzera aritz edo gaztaiñakin borroka asi gizonen batzuk diralako ustean? Etzear deadarka ta ojuz ibilli, lorretan(arbolak arrastaka ekartzen) bazenbiltza bezala? Ai! nere Kristau onak! Oek, ta beste leku onetatik adierazi nitza-kean gauz asko ekusi dituzue zerok, edo gutxienean aditu.... (Erakusaldiak III. 376-377)

JOXE INAZIO GERRIKO (1740-1824)

Seguran jaioa. Apaiza. Mutiloan (Gipuzkoan) bizi izan zen bertako apaiz. Madrilen ikasi zuen. Ez zuen ikusi ahal izan bere obra publikaturik. Antonio Arrue-k dio, baimena emateko baldintza bezala, gaztelaniazko itzulpena eskatzen ziotela.

Idazlana: "Cristau Dotriña Guztiaren Esplicacioaren Sayacuera". Tolosa 1858.

Gipuzkoako Goiherri aldeko euskara darabil. Euskararen jabe da. Aditza ederki erabiltzen du, hitz eta esaera jatorrik asko ere badu. Batzuetan mordoilo samarra. Kritikoak Gerrikoz hitzegitean ez datoz bat. Batzuek ahazten dute eta besteek goian ipintzen.

FRANTZISKO INAZIO LARDIZABAL (1806-1855)

Zaldibitarra. Lazkaoko karmeldar komentuan hasi zituen apaiz ikaskizunak. Bartolome Santa Teresarekin harremanak zituela dirudi (hau ere Lazkaoko komentuan bizi izan bait zen azken urteetan). Idaztankeran ere haren kutsua baduela dirudi.

Zaldibin bizi izan zen apaiz bezala. Izurrite batean hil zen.

Idazlana

- "Testamentu Zarreco eta berrico Condaira". Tolosa 1855. Argitarapen asko izan du. Azkena 1957koa; Testamentu Berria bakarrik, ordea, azken hontan.

- "Gramática Vascongada", Donostia, 1856.

Eritzi kritikoa

Bere lan guztia ardura handiz egina daduka. Ez da etorri handiakoa, baina zati ederrik ere ez zaio falta. Euskara ondo menderatzen du, ondo daki.

Ezaugarriak

- Hizkuntza landua, garbia, zorrotza, jatorra eta guztiz argia.
- Arreta handiz idatzi zuen, eta guztien gain gauzak esateko argitasuna maite zuen.
- Haren liburua asko irakurria izan da herrian, eta jarraitzailerik izan zuen.

PROSA EZ-ERLIJIOZKOA. ALEGILARIAK

JOAN INAZIO IZTUETA (1768-1840)

Bizitza. Zaldibitarra. Gizon apala eta eskola gabekoa. Gaztetan dantzari; gero dantza-taldeen antolatzaile. Donostian egonaldi bat gartzelako zuzendari bezala egin zuen. Baina, bera ere gartzelan egona zen; ez dakigu zergatik. Zaldibin bizi izandu zen gehien. Bertan hil zen. Garaiko euskal idazleetarik ia bakarra apaiz ez zena.

Idazlana

- "Guipuzcoaco dantza gogoangarrien condaira edo historia". Donostia 1824. Gipuzkoako dantza zaharrei buruzko libururik zaharrena.

- "Guipuzcoaco provintziaren condaira edo historia". Donostia 1847. Historia kritiko bezala gutxi balio du. Hizkuntza testu bezala gehiago da.

Eritzi kritikoa

Iztuetaren hizketa ezberdina da. Bere gisara idazten duenean, jatorra eta ulerkorra benetan, baina Larramendiren neologismoak hartzen hasten denean ulergaitza eta traketsa.

Aditza ederki erabiltzen du; aditz sintetikoa, batez ere, oso aberatsa du. Tarteka, zan erabili beharrean, zatekean edo zakean erabiltzen du: etorri zatekean = etorri zan.

Ezaugarriak

- Herriko ohituren sortzaile eta eragile.
- Herritarra zen, eta herriaren barnean aztertzen zituen bere ideiak.
- Hizkera jatorra, gozoa.
- Euskal nortasunaren ezagutzaile.

~~~~~

AGUSTIN PASCUAL ITURRIAGA (1778-1851): Alegilaria (Fabulista)

Bizitza. Hermanin jaioa. Apaiza. Jakituri handiko gizona. Eskola irakasle. Pedagogo bikaina. Ikasteko eta irakasteko jaioa zen gizona. Lehen Karlistada amaitzean, aldegin beharrean gertatu zen, eta Ipar Euskal Herrian egon zen, baina laster itzuli.

Idazlana

- "Diálogos basco-castellanos para las escuelas de primeras letras de Guipúzcoa". Hernani 1842. Galderantzunaz egina. Bonapartek lau euskalkitan bir-argitaratu zuen, eta berriro hori bera Euskal Esnalea-n (1914).

- "Fábulas y otras composiciones en verso vascongado, dialecto Guipuzcoano, con un diccionario vasco-castellano...." San Sebastián, 1842. Samaniego-ren alegietatik, 55 alegia, bertsoetan; Birjilio-ren lehenengo eta hirugarren eglogak; Loiolako Inazio sainduaren goratzarrearen letra, eta ezpatadantzarena. (Azkuek ere argitaratu zuen hau Euskalzale-n).

Eritzi kritikoa

Pedagogo aurrerakoia; metodo berriak erabili zituen. Esan dezakegu, haren metodoak gaurko pedagogiari aurrea hartu ziola; urte batzu aurreratu zitzaion bere garaiari, oraingo sistemaren bide berriak erabiliz. Aurrerakoia zelako edo, bera ondo ikusten ez zuten etsaiak izan zituen.

Beste gauza jakingarri bat: bi-mintzairaren (bilinguismoaren) aintzindaria dugu. Herriaren arazoak alde horretatik ikusi zituen ordurako. Eskolan irakasteko egin zituen euskal lanak.

Ezaugarriak

- Euskara jatorra, herrikoa, dotorea, apaindua.
- Hizkuntza adierazgarria, argia; askatasun handiz egin zituen, bere lanak, eta hori idaztankan mabari zaio.
- Eskola gaiak eta irakaskuntza behar bezala erabiltzeko erraztasun handikoa.

Literatur textua: Iturriko oriña (ciervo)

Nekez, baño arkitu	Zaio iduritzen,	Zangak aditzen ditu
zuen iturria	Batez ere adarrak	Ez txit urrutian.
Orin batek;il nairik	Dute txit txoratzen	Laiaxterka asitzen da
Zekan egarria,	Baña ditu arkitzen	Mendira igotzen,
Edan zuen orduan.	Aren mesedeak	Zakurrak ondotikan
Gaxoa zan ari	Txit itxusiak bere	Diote jarraitzen.
Urean begiratzen	Zanko luze meak.	Iges egin duela
Bere buruari;	Zanko laburragoak	Uste duenean,
Ez da zer farrik egin	Baldin banituke,	Gelditzen da batetan
Irakurtzalleak,	Nere parerik, zion,	Otadi batean,
Bazerate benturaz	Iñon nik ez nuke.	Lotu ziozkalako
Neskatxa gazteak;	A! eman bazizkiran	Bere bi adarrak
Jakin bear dezute	Gure Jaungoikoak	Otetikan otera
Gaur dan egunetik,	Egokitxiagoak	An zegoen larrak.
Ez duela oriñak	Nere bi zankoak	Zakurrak gañeratzen
Beste ispillurik	Onela dagoala	Zaizko gaixoari,
Guztiz ederra dala	Mar-mar iturrian	Il eta bertan uzten

Die nausiari.	Oiek txit onak eta	Oi ditu itxurak;
Orra adar ederrak,	Aiek galgarriak.	Ez ordea beñere
Zanko itsusiak,	Txoroak engañatzen	Zentzua dutenak.

Bibliografia

- "Diálogos basco-castellanos", "Jolasak": Auspoa, 25 zenb.
- "Fábulas y otras composiciones" "Ipuiak" tituloaz: Auspoa, 71-72 zenbakietan.

BESTE IPUILARIAK

- Lehen aipaturiko BIZENTA MOGEL: "Ipui Onak" Donostia 1804. Esoporen 50 ipui euskaratuak.
- FRAI MATEO ZABALA(1777-1840): "Fábulas en dialecto vizcaino".
- J.B. ARCHU(1811-1881): Lafontain-en zenbait alegia zuberocera.
- L. GOIETXE(Goyhetché): "Fableac edo aleguiac". Lafontain-en zenbait alegia.

GREGORIO ARRUE (1811-1890)

Bizitza. Hernaniarra. Gaztetan fraidegai izana. Osasunagatik beste bide bat hartu zuen. Maixu egin zen, eta maixu bezala Zarautzen eramane zuen bizitza osoa. Bonaparte eta Van Eys-ekin lane egin zuen. Itzultzaile bezala nabarmendu zen.

Idazlana

Bere lane guztiak itzulpenak ditu. Liburu asko itzuli zuen. Batzuk bakarrik aipatuko ditugu.

- "Bravanteko Genoveva". Tolosa 1885. Libururik herrikoiena dudarik gabe. Askotan argitaratua.
- Kempis: "Kristoren Imitazio eta Munduaren desprezioa". Tolosa 1887.
- "Peru Abarka". Gipuzkerara itzulia.

Eritzi kritikoa

Euskal Herrian azaldu den itzultzaile onenetakoa. Itzulpenak ditu bere lane guztiak. Lane oparo eta gozoa. Erlijio gaiak erabili zituen gehienik. Itzultzaile bezala ona eta zehatza da. Hizkera aparte du, ugaria, herriko mintzaeran agina.

Literatur textua: Bravanteko Genoveva-tik

Presondegian Genoveva ama egiten da

Genoveva presondegian illabete luzeetan egon zan; eta denbora guzi orretan, Gelo gorrotagarria ezpazan, beste inor ikusi etzuen. Onak bere eskari lotsagarriak egitea uzten etzuen; berak nai zukeana egitearen aldera eta ez bestela, jendearekiko bere ondra ta izen ona Genovevari biurtu eta presondegitik ateratzea agintzen zion. Baiña Genovevak garbitasunean sendo iraunaz, beti esaten zion: "Naiago det gizonen begietan desondrautzat egon, egiaz ala izan baiño. Bai, naiago det ziega(kalabozo) illun onetan agoni luze batez ill, gaiztakeri baten bidez erregin izatera igo baiño.

Bitartean, bere eramankizunak aurrera joan bear zuten.

Bere senarra joan zitzaionetik laster, ama zalako segurantzaz pozgarria artu zuen. Bera preso zegoen denbora gogorrean, au jaiotzeko denbora eldu, eta presondegia triste artan seme bat argitara eman zuen.

1850-1880 BITARTEKO IDAZLEAK

LUZIANO BONAPARTE PRINTZEA ETA BERE LAGUNTZAILEAK

LUZIANO BONAPARTE (1813-1891)

Bizitza. Napoleon I.-ren iloba, Luziano Napoleon I.-ren anaiaren semea. Ingalaterran jaio zen, aita han bait zegoen preso. Gazte garaia Italian igaro zuen, eta bertan ezkondu zen Ma Ana Cecchirekin. Baina, bat etortzen ez zirelako aparte bizi izandu ziren. Lehenengo andrea hil zitzaionean, euskaraz ondo zekien beste bat hartu zuen: Klementzia Richard.

Napoleon III-k Printze titulua eman zion; baita urteko 130.000 frankoren dotea ere. Ingalaterran finkatu zen eta han egin zituen bere lanak. Bost txango egin zituen Euskal Herrira (1856-1869) bitartean. Laguntzaile askoz inguratu zen, euskal lanak egin eta berak publikatzeko: Intxauspe, Duvoisin, Uriarte...

Idazlana. Garrantzizkoenak bakarrik aipatuko ditugu:

- "Le verbe basque en tableaux". 1869. Euskal aditzaz ari da. Lan handia. Lan honekin zebilela ia burua galdu zuen.
  - "Deux cartes des Sept Provinces Basques". 1869. Zazpi euskal probintzietako bi mapa. Euskalkien mugak ipintzen ditu, euskalki bakoitzeko bereizitasunen mugak ere ezarritik.
  - "Observaciones sobre el vascuence de Navarra". 1881.
- Hiltzean, haren biblioteka inprimatua Chicago-ra joan zen, inprimatu gabea euskal diputazioetara.
- Garrantzi handienekoak bi lehenengoak dira.

Eritzi kritikoa

Berak ez zuen euskaraz idatzi. Euskarari buruz egin zituen lanak. Bere helburua zientifikoa zuen: euskararen estudio sakon bat egitea. Linguista zen.

Bere lanik garrantzizkoena euskalkiak (dialektologia) aztertzea izan zen. Lan hori egiteko, sistema aparta hartu zuen, metodo berezia: Biblia edo kristau dotrina euskalkietara itzulera-zen zuen, eta halako lanak elkarrekin gonbaraturik euskalki nagusien eta sub-euskalkien mugak ezarri. Horrela egin zuen euskalkien mapa linguistikoa. Euskalki banaketa hori, Azkuek egin zion ukituren bat edo beste kenduz gero, berortan dago oraino.

Mapa horretan, Bonapartek zortzi euskalki izendatzen ditu: bizkaiera, gipuzkera, hego Nafar garaiera (alto navarro meridional), ipar nafar garaiera (alto navarro septentrional), eki nafar beherakera, mendebal nafar beherakera, lapurtera eta zuberera.

Banaketa hau egiteko, aho-hizkuntzari eman zion garrantzia.

Zientzi aldetik, euskarari aurrerapen handi bat eman zion; baita euskal literaturari ere bultzakada ederra. Euskal idazle sail bat bere inguruan bildu zuen, euskara idaztera eta lan egitera bultzatuz. Intxauspe zuberoarra, Duvoisin lapurtarra, Uriarte bizkaitarra, Etxenike nafarra, Otaegi gipuzkoarra, eta abar.

Gainera, lan asko eraman zuen moldiztegira bere patrikatik dena ordainduz: Intxausperenak, Salaberrirenak, Lizarraga Elkanokoarenak, Duvoisin, Uriarte, e.a.

Askok zor diogu euskaldunok Bonaparteri.

A. A. 1832

JOXE ANTONIO URIARTE (1812-1869)

Bizitza. Arrigorriagan (Bizkaia) jaioa. Frantziskotarra. Mixiolari herriz-herri ibilia. Behin batetan, Bilboko San Nikolas elizan predikatzen ari zela Bonaparte printzeak entzun zion, eta meza ondoren bere babespean hartu zuen Uriarte, lan batzuk egin zitzaizkion.

Nahiz bizkaitarra izan, Bonaparteren gidaritzapean, gipuzkeraz ere lan asko egin zuen; Biblia osoa, hain zuzen, gipuzkeraz eman zuen. Bitxikeria handitzat ematen ahal da puntu hau: bizkaitarra izan, eta berau eman gipuzkeraz ezartzea.

Idazlana: denak itzulpenak ditu. Asko idatzi zuen, baina gutxi argitaratu ahal izan zuen.

- "Biblia edo Testamentu zar eta berria..." Londres 1859. Lehenbiziko hiru liburuak bakarrik argitaratuak. Dena gipuzkeraz emana. Hego Euskal Herriko lehen Bibli itzulpen osoa. Esku-izkribuak Gipuzkoako Diputazioan dira.

- "Marijaren illa edo Maijatzeko illa". Bilbo 1850(bizkaieraz)

-Eta beste asko.

Eritzi kritikoa

Bonaparteren babesean zegoelako, hark agindutako lanak bete behar izan zituen. Lan orijinalik ez du, denak itzulpenak ditu. Baina benetako lanak eta sakonak egin zituen. Halere argitaratu gabe gelditu ziren gehienak. Hizkuntza jator, apain, erraz, garbi eta dotorea.

EMMANUEL INTXAUSPE (1815-1902)

Bizitza. Baserriko seme, Zünharretan(Zuberoan), Atarratze-tik hurbil, jaioa. Apaiza. Bere apaiz karguak, Zuberoan ez, baina Baionan bete zituen. Halere, botere zibilaren eraginez, bere azken 12 urteak zokoraturik eman zituen, Zuberoako herrixka bate-tan, Omize-gaiñe-n(Abense le Haut). Intxauspe izan zen Bonaparte-ren gidari maisua. Bonaparteren aginduz lan asko egin zuen; besteren artean: 1856an Mateo sainduaren ebanjelioa euskaratu, zuberoeraz; 1857an Iturriagaren Dialogos obra agertu zen 6 bertsiotan: gipuzkera eta gaztelania (Iturriagaren arabera), zuberocera (Intxauspe), lapurtera (Duvoisin), bizkaiera (Uriarte), eta frantsesa.

Idazlana. Asko idatzi zuen. Besteren artean:

- "Maria Birjinaren hilabetia". 1894.

- "Jesu-Kristen Ebangelio Saindua Sen Matiuren arauera".1856

- "Iturriagaren "Diálogos"-en itzulpena, Zuberoako euskalkiara egina. 1857.

- "Le verbe Basque". 1858. Lan nagusia.

Eritzi kritikoa

Intxausperen literatur lanean, bi liburu dira garrantzi handia dutenak: "Le verbe Basque" eta "Maria Birjinaren hilabetia".

Lehenengoan zuberor aditza aztertzen du batipat; azkenean beste euskalkietako formak ere ematen ditu. Bere garairako goi-goiko lana izan zen. Bigarren lanean, "Maria Birjinaren hilabetia"n, Intxausperen nortasuna argi nabari da. Ispiluan bezala ageri dira bi gauzaok: bihotz zintzoa eta izpiritu fina. Maisu-lana bere ttipian.

Ortografiari buruz sistema zaharraren aldekoa zen. Herriaren lehengo ohiturari jarraitzea nahiago zuen herriko jendeari sistema berrian zail egingo zitzaiola eta.

Gainera, Axularren "Gero" berriz inprimatu zuen. Zuzenketa eta konponketa batzuk egin zizkion. Lehen zuen ordena aldatu egin zion, lehenengoan ardura gutxiz ibili zirelakoan. "Gero"ren berrargitaratze honetan egin zuen hitzaurrea bera ere zati ederra da; lapurteraz egina.

Intxauspek oso ondotik ezagutzen zituen euskal literatura eta hizkuntza.

Literatur textua. "Maria Birjinaren hilabetia"tik, 68-69 or.

Maria eta Josef bizi ziren Nazaréthekeo hiri chipian, praubén ichiltarzunian eta aphaltarzunian; egunak eta gaiaren (gauaren) pharte honbat igaraiten(igaro=pasar) zutielarik(zituztelarik), lanian, othoitzian, libru saintien irakourtian; eta algarren hon izatez, bizitza algarri ahalaz eztitzen zielarik.

Bena(baina) heltu zen(heldu) Jinkoak bethidanik erabaki thonorria(garaia) Salbazaliaren mundialat igorteko(mundura bidaltzeko), eta bere tronoaren khantuko Ainguru handienetarik bati eman zeion mezia(mezua=mensaje), joan ledin berriaren eramaitera, haren Amatako haitaturik(hautaturik) eta adelaturik (prestaturik) zen Birjinari; houra beitzén Maria, Joséfen espousa, Nazaretheko etcholan gorderik bizi zen Israeleko Alhaba umila.

61 62

JEAN P. DUVOISIN (1810-1891)

Bizitza. Ainhoan jaio zen. Baina haurtzaroa Ezpeletan igaro zuen. Apaizgai izan zen. Apaizgaitegian sortzen zaio geografia, historia eta literaturarako zaletasuna. Hogei urtetan apaizgaitegia uzten du, eta aduanan sartzen da langile, bere aita zenaren lanbidean. Lanbide horretan kapitain izatera iritxiko da.

Gaztetandik hasia zen idazten. Baina Bonaparte printzearekin harremanetan hasiz gero, urte bi barru, aduana utzi eta erabat idazlanean hasi zen, Bonapartek agindutako lanak idazten.

Idazlana. Garrantzizkoenak bakarrik aipatuko ditugu.

- "Liburu ederra". 1856an Kardaberaz-en liburu bat lapurteraz emana.

- "Laborantzako liburua". Baiona 1858. Bere libururik onena.

- "Bible edo Testament zahar eta berria. Duvoisin kapitainak latinezko Bulgatatik Lehenbiziko aldizko Laphurdiko eskarara itzulia. Luis Luziano Bonaparte Printzeak argitara emana". 1859-1865 bitartean Londresen argitara emana. Euskaraz emandako lehen biblia osoa.

Eritzi kritikoa

Langile amorratua genuen Duvoisin. Bonapartek asko lagunduzion bere intelektual lanetarako. Haren laguntzari esker diru kezkarik ez zuen, eta horrela idazteari eman zion bere bizia. Bonapartek urtero 1000 franko ematen zizkion. Eta liburuak argitaratzea ere honen gain gelditu ohi zen.

Gizon jakintsua zen, eta ez edozein teoria halamoduz hartzen duen horietakoa. Hizkuntzaz ondo jabetu zen. Gainera, beste hizkuntza asko zekizkien: frantsesa, italianoa, gaztelania, latina, grekoa, e.a.

Idaztankera, zorrotza eta fina du. Oso herrikoia. Kalitate hauek ondo nabari dira "Laborantza" liburuan. Literatur aldetik begiraturik, liburu hau da egokiena eta aipagarriena. Hizkera naturala, samurra eta txukuna.

Literatur textua

Belharrez

Aitak. Ez-da aski belharra izatea; belhar ona behar da.

Belhar usaindu, edo erdi ustelak, hobeak dira ongarrirako (simaurretarako) ezenetz(eta ez) azienda bazkatzeko.

Halakoak azienden galgarri dira.

Urak jorik, herrautsarekin gelditu den belharretik begira zatzu(gorde itzazu) zure abereak. Osasuna gal lezaketete, eta hobeiki atherako zare, gutiago bazka emanik ere,garbitik emanez.

Belhar ephaiteko(ebakitzeko) arorik hobeena da lore bethean, hazia egin aitzinean.

Zohitzera(heltzen) uzten bada hazia, belharrak galtzen du bere indarraren erdia.

Semeak. Erne egoteko da beraz belhartzetan(sega garaian).

Aitak. Bai, eta nihork uste duen baino erneago.

Semeak. Etzait bada iduritzen hanbat erran-nahi duela.

Aitak. Zorokeria! ¿ez-otho da bada ageri den gauza haziak, onthu denean, belharrari khendu dioela bere gozorik hobeena? ¿Ogi zohiaren(gari helduaren) lastoa, ala ogi burutu-gabearena(oraino galbururik ez duena) othe laizteke(litzateke) goriago (hobe, aberatsago) bazkatzat?

P O E S I A

PIERRE TOPET "ETXAHUN" (1786-1862)

Bizitza. Barkoxen (Zuberoan) jaioa. Etxahun, amaren baserriaren izena da. Bere bizitza nahasi samarra izan zuen.

Aitak, nonbait, bazuen kezkarik Etxahun bere seme izango ote zen ala ez; ez bait zion bere antzik hartzen. Hau izan zitekeen aitak agertu zion gogorkeriaren arrazoia.

Gurasoek ez zioten utzi nahi zuen ezkontza egiten; neska txi-ro eta pobrea aukeratu zuelako. Aitak begiz jo zuen neska aberatsgo bat, eta halaxe ezkondu zen Engrazia Pelento-rekin 1808an.

Ezkontzan ez ziren ondo konpondu biak; emazteak beste maitale bat zuela zioen Etxahunek. Eta arazoa gogorturik, hauzitara eramane zuten. Epaia bere kontra izan zuen, eta presondegira joan beharrean gertatu zen. Handik atera zenean, bere etxean maitasunik ikusten ez zuelako, herriz herri egin zuen bere bizitza. Erromarat abiatu zen erromes; Compostelara ere joan zen.

Berriro bere herrira itzultzean, giro berdintsua topatu zuen etxean, eta inguruan haruntz-honuntz ibili zen bertsolari ibiltari eta artzain.

Azken mementuan etxera itzuli zen, eta han hil.

Idazlana

Etxahunek, bere heriotze orduan bazuen esku-iskriburik aski, bere bizitzan egindako bertsoz beterik. Iskribu haik, etxera madarikazioa ekar zezaketelako uste zoroz, erre egin zituzten etxekoek.

Horrez gero, Etxahunez ezagutzen dugun gehiena, ahoz-aho jasotakoa dugu.

Etxahunen lanaz azterketa handiena egin duena Jean Haritschelhar izan da: "L'oeuvre poétique de Pierre Topet-Etxahun" Euskera aldizkaria XIV-XV. zenb. Lau zatitan ipintzen ditu haren poesiak: autobiografikoak, satirikoak, garaian garaikoak, Etxahunenak bezala emandakoak.

Gipuzkeraz ere Yon Etxaidek ipini zituen.

Eritzi kritikoa

Etxahunen bertsoek fama eta ospe handia hartu zuten sortu

edo agertu zirenean. Herriak ahoz-aho pasa zituen; eta gehienek horrela iraun dute orain gutxi arte. Herriari esker gorde dira euskal bertsolari eta olerkari onenetako Etxahunen lanak. Zoritxarrez, gehiena galdua da, baina gelditzen zaizkigunekin ere goi-goian gelditzen da.

Etxahunen olerkiak bere bizitze zorigabean emaitz dira. A-gian, hainbeste sufritu izan ez balu, haren bertsoek ez zuketen izango halako sentipen garratzik, hainbesteko samintasun jario-rik eta hitz ospindurik. Bere minaren marru gorriak agerian jar-tzen ditu bere sentimendu guztietan; haren bertsoetan indarra, zorroztasuna, garraztasuna ondo nabari dira. Hats handiz aipa-tzen ditu Herriak dauzkan sentimenduak; inguruko gizarteari go-gor erasotzen dio: apaizen jokaerei, bihotz biko emazteei, e.a.

Etxahun eskola gutxikoa genuen, baina haren olerkiak beste edozein poeta eskolatuaren bezain onak dira. Hizkuntza arrunta-goia darabilke, baina giharrez, irudimenez, sentipenez goi maila-ko olerkari gertatzen da. Kanpoko orrazketa baino inportantegoa bait da hori. Etxahun, ideien aberastasunean, sentipenean, nor-tasunean, irudimenean, etorri bizian, hizkuntza jabetasunean da nagusi.

Hizkera oso orijinala du, eta zail gertatzen da beste euskal-ki edo hizkuntzetara itzultzea.

Lehen esan dugu Etxahunen olerkiak lau zatitan eman genitza-keela.

1. Autobiografikoak: Bere bizitzari buruz emanak. Batzuek elejiak bezala hartzen dituzte (elejia = beste pertsona baten heriotza edo zoritxarragatik samina agertzen duen poesia liri-koa).

2. Satirikoak. Ziridun bertsoak. Gaiak ikusten dutenei eginak.

Bi zati hauek dira hoberenak. Haritschelhar-entzat lehenen-goak dira ederrenak. Yon Etxaidek bigarrenak goienekotzat har-tzen ditu.

3. Garaian garaikoak. Pertsona bat goresten dutenak. Okasio bereizi batetan eginak: Ezteietan, gotzaiari, e.a.

4. Etxahunenak bezala emandakoak. Etxahunenak bezala jotzen direnak, baina seguruak ez direnak.

Literatur textua:

Ahaide delezius huntan : Doinu atsegingarri hontan
 Etxahunen lan maisua. Bere zorigaitz guztien berri bertso
 zarrastagarrietan ematen digu. Dena zain, gihar, kirio.

Jatorrizkoa

1. Ahaide delezius huntan bi berset gei tit khantatü
 Ene bizitze mulde gaitza münd'orori deklaratu:
 Ihun sos bat ebatsi gabe ez eskandalik txerkatü,
 Hamar urtheren galeretan nahi ükhen naie sarthü.
2. Ebili nüzü kharriketan, ene bidaje handitan
 Amorior nindaguelarik xarmagarrien huñetan,
 Ixterbegiak zaudelarik eia nun sarthüren nintzan,
 Bena haien ororen gatik, ni maitiaren lekhian.
3. Zelietao Jinko Jauna, zützaz nüzü estonatzen
 Zerentako hain desbardin gütüzün heben egiten;
 Batak indarrik gabe, bestiak zentzu gabe, bethi praube
 / agitzen
 Mündü huntatik bestila baiko han denak gira bardintzen.
4. Jinkuak madarika beza Gaztalondo Topetia
 Eta neskabila praubetan amorio ezartia!
 Batetan ezarri nilakoz, izan niz desprimütia,
 Egüzaitak egin zereitan ordeñiaren haustia.

Gipuzkera

1. Doinu atsegingarri hontan bertsoz nahi nuke kantatu
 Nere bizimodu tristea jendeari deklaratu:
 Inori xox bat kendu gabe ez eskandalu bilatu
 Hamar urteko galeretan nahi izan naute sartu.
2. Ibili nauzu bazterretan, nere bidaje handitan
 Amodioz nengoelarik kuttunarekin hizketan,
 Nere etsaiak zeudelarik ia nun sartuko nintzan;
 Baina, haiek guztiak gatik, ni maitiaren tokian.
3. Zeruetako Jaungoikoa zutzaz naiz zinez harritzen,
 Zergatik hain desberdin danok gaituzu hemen egiten;
 Ahulak eta zentzu gabeak pobretasunez bizitzen
 Mundu hontatik besteratzuz gera guziok berdintzen.
4. Jainkoak madarika beza Gaztalondo Topetia,
 Baita neskabila pobretan maitetasuna jartzia!
 Horregatik galdu baitut nik oinorde eskubidia,
 Aitajaunak puskatu zidan testamentu agiria.

Etxahunen ezaugarriak

- Kritikalarri zorrotza.
- Maitasun faltaren erresumina azaltzen da haren lanetan.
- Beraren mendean agertu zen poetarik onenetakoa.

- Beraren poesia gizonaren baitan jaio zen; hantxe(gizonarengan) aurkitzen du bere poesia ederren mamia.
- Bertsoak kantatzeko eginak. Daukaten melodia estimagarria da.

Bibliografia

- Yon Etxaide, "Etxahun'en bertsoak gipuzkeraz." Edit. Itxaropena, Zarautz, 1969.
- Jean Haritschelhar, "L'oeuvre poétique de Pierre Topet Etxahun: Euskera 14-15, 1969-1970.

JOXE MARI IPARRAGIRRE (1820-1881)

Bizitza. Urretxun(Gipuzkoa) jaio zen. Lehenengo estudioak Ze-rainen bere osaba apaizarekin. Latina ikastera Gasteizera, eta hemendik Madrilera, familia guzti harat joan bait zen.

Hamalau urte zituela karlista gerra sortu zen, eta ikastetxetik ihes eginda, Gipuzkoako gudalostean sartzen da. Bergarako Besarkatzearen ondoren (1839) herbestera joan zen. Frantzian ibili zen bere kitarrarekin kantari, jaialdiak biziki alaitzen zituela. Napoleon III.ak Frantziatik bota egin zuen "Marsellesa" eta abar kantatuz Errepublikanoak berotzen zebilelako.

Suitzan, Alemanian, Italian ibiltzen da, gero Londres-en agertzen da. Baina "Gernikako Arbola" eta beste kantuz, gobernuarentzat arriskugarri gertatzen da eta Portugalera jotzen du. Berriro herriratzen da, baina laster da Ameriketara(Argentina, Uruguay). Bertan ezkondu eta artzain bizitza hartzen du. Han 23 urte igaro ondoren, herrira berriz ere.

Itsasoko baserri batetan hil zen.

Idazlana. Gehienak abestiak dira, eta hauek dirateke onenak:

- Gernikako arbola
- Ara nun diran
- Ume eder bat
- Zibillak esan naute
- Biba euskera
- Gitarra zartxo bat

Eritzi kritikoa

Literatur lanaz juzgatuko bagenu, ezin esan genezake, haren idazlana ona denik. Hizkuntz aldetik, berriz, gauza estimagarri bat badu: herriko hizkera erabiltzen duela. Dena den; literatur sailean lekua egiten badiogu, honegatik da: herri baten itxaropenaren eta ametsen abeslari izan zelako. Herriaren kontzientzia zeraman eta hori kantatzen zuen. Hildo honi jarraituz egin zituen bere poesia eta kantak. Aipa dezagun gure artean hain ezaguna den eta izanen den kanta: Gernikako arbola. Orduan hainbat gogo-arima biztu zuen kantu horrek gaur ereugarra dakarkigu.

Iparragirrek, askatasun, berdintasun eta jatortasun nahia biztu zuen; horregatik merezi du gure ohorea eta goresmena.

Ezaugarriak

- Iparragirrerengan herriaren poesia eta herriaren indarra elkartzeko dira.

- Herriaren esperantzaren abeslari izan zen.

- Maitasunaren eta jan-edanaren abeslaria ere bada.

Bibliografia

- . Boga boga (Erri Abesti Xorta). Donostiako Apaizgaitegia. 1963.
- . Aita Onaindia. Milla Euskal-Olerti Eder. Larrea-Amorebieta 1954. 48 or.
- . Luis de Castresana, Vida y obra de Iparraguirre. Edit. La Gran Enciclopedia Vasca.
- . Antonio Arrillaga Arriola, Lo que se ha dicho de Iparraguirre. Elgoibar 1953. Bilbao 1967.

JEAN MARTIN HIRIBARREN (1810 - 1866)

Bizitza. Askainen jaioa. Apaiza. Azken aldera Baionako kalonjea.

Idazlana

- "Eskaldunac". Poema liburua. Bere gaia: aintzinateko euskaldunen ohitura zaharrak. Euskal Herria goratzen du. Poema honek baditu 5.000 bertso.

- "Eskaraz eguia". 1858. Erlijio gaia: Jauna, fedea, Elizak.

- "Montevideoko berriak". 1853. Irizketa gaia: 56 oroitzeak

Argitara eman gabe, lehen argitaketa, 1853. Argitara eman gabe, lehen argitaketa, 1853.

Argitara eman gabe, lehen argitaketa, 1853. Argitara eman gabe, lehen argitaketa, 1853.

Eritzi kritikoa

Goi-goieneko mailako olerkaria ez da, behar bada, lirismo handirik ez du. Baina, gauzak adierazteko erreztasun handia, jakinduri zabala eta abertzaletasun sutsua agertzen ditu. Euskal Herriaren izaera eta nortasuna erakutsi zizkigun, apal, xuxen eta zorrotz. Bere idazlanez, inguruan zituen adiskideak zuzpeltu eta iratzarri zituen. "Bardo inspiratua" deitu zuten.

Beraren hiztegiak Larramendiren kutsua eta oinharria daramatza; halere, ezin uka baliorik. Lhandek asko erabili zuen berea egiteko.

Dena dela, nahiz goreneko lirikoa ez izan, bere kabuzko lane-tan tankera apartakoa eta nortasun handikoa da.

~ ~ ~ ~ ~

EUSEBIO MARIA AZKUE (1813-1873)

Bizitza. Lekeition jaio zen. Bilboko frantziskotarren etxean lehenengo ikasketak. Karlisten gerratean parte hartu zuen. Gerra amaitzean El Ferrol-era joan zen nautika ikastera. Denboraldi batez itsasoan ibili ondoren, Bizkaian finkatu zen. Azkenik, Lekeition jarri zen bizitzen, Nautikako irakasle bezala. Bertan hil zen. Bi bider ezkondu zen, eta hamabi seme-alaba ukan zituen, eta hauetariko bat Resurreccion Mª Azkue ospetsua.

Euskal literaturan olerkari bezala nabarmendu zen. Bere olerkiak semeak argitara zizkion, bera hil ondoren "Parnasorako bidea" liburuan.

Idazlana. Olerki-xorta asko utzi zituen, oraino argitara gabe daudenak.

- "Parnasorako bidea". Bilbao 1896. Poesi bilduma; bere seme Azkue handiak argitara emana.

Eritzi kritikoa

Olerkaria dugu. Uriartek zioenez, bere garaiko poetarik onenetakoa. Mikel Zaratek hau dio: "Azkue Eusebio erri-gizon eta erri-olerkari izan zen. Izan ere, bertsolari eskolatua baino geitxoago da; baina olerkari jatorra izateko ere zerbait falta zaio". Mitologia maite zuen, eta gai honetaz benetako lanak utzi dizkigu. "Parnasorako Bidea" da horren lekuko. Ez du batasun literariorik, beraren poesietan dena nahasten da. Gai he-

rrikoiak darabiltza gehienetan, eta satira eta ironia, malizia eta seriotasuna, ederki agertzen ditu.

"Bertsolarien antzera, eztenkada, zirikada, bizkortasun eta gatzez egosten ditu bere bertsoak. Sarri askotan, esakera zorrotzez, irudi biziz eta erriaren filosofiaz apaindurik esaten deuskuz esatekoak. Euskera jatorra eta atsegingarria darabil gehienetan". (Mikel Zarate, Bizkaiko euskal idazleak, 98 or.)

Ezaugarriak

- Poeta herrikoia eta jatorra.
- Herriko gauzen mamia ezagutzen du.
- Poesiaren teknikak erabiltzeko bizkorra eta ausarta.

Literatur textua:

Biotz bakarr bat daukat
ta mila banituz
milak neure maitea
emongo neuzkezuz:
eutsi, milak lengoak
bat maite neurea;
eta neurean orrdez
ekazu zeurea.

Gloria da amorea
eldu bada berez,
mundua amoreagaz
da zerua legez;
Iesus gizonagatik
mundura iatzi zan
gizonen ondo naiak
kurrtzean il eban.

Eztaukat biotzean,
maitea, lekurik;
zuk daukazu bakarrik
guztiz beteturik
eta neuk bere nai dot
zeurea guztia
ezpada jzetako dot
munduko bizia?

Maitasun andia

Aduak(suerte,destino) egon arren
geure aserre beti
etzaitue kenduko
neure biotzeti:
alperr amaituko ezta
eguno aldia
luzeago izango da
dodan onetsia.

Ezin iakin zinaike
neure naigabea
etzaitudazanean
ikusten, maitea:
eztaukat nik orduan
iateko gogorik;
ez neure begietan
egoten da lorik.

.....
Ilten banaiz maitea,
bizi zareala
uste dot Jaungoikoak
itsiko deustala
zeure bornuan(inguruan) beti
munduan ibilten,
bada ezata inoiz gogoa
maiteantzat ilten.

(Parnasorako bidea, 59-61 or.)

Apolo eta Musak

(Apolo eguzkiaren jainkoa eta poeten jainkoa da grekoen eta latindarren mitologian. Poeten jainko bezala, musei erakusten ari da. Musek, berriz, poetei eta artista guziei etorria ematen diete. Denetara bederatzi musa dira).

Erato (Olerki erotikoaren musa)

Eraton kantaak dira
berrtso ezti ederrak,
eta kanta daroaz
Lira baten berak:
bertso onak iminteko
bilatu bear dau
Poeta Lirikoak
Musa kantari au.

Mirtozko koroia gaz
eta larrosakaz
bekoki ta burua
apainduta daukaz,
aldamenean dauko
Kupido(1) arrmaturik
geure biotzen bila
dabilena itsurik.

Erato Musa ederra
arren betatuizuz(bete itzazu)
onek berrtso bigunok
graziaz eta suz;
irakurri deiezan
Poeta euskaldunak:
Frantsez, Naparr, ta Giputz
ta neure lagunak.

(1) Maitasunaren jainkoa

Astoak...arrantzea

Asko dira gaurr eta
len bere zirean
antzak ez diñotsenak
zer ete direan.
Iruditxu bategaz
sarrrtu iat gogoan
argitutea egian
zorrtziko berrtsoan

Asto bat dotorea
peria batean
salduteko imini zan
zaldien arrtean:
guzurr-ule baltzakaz
kokota apindurik
eta zaldi buztana
atzean loturik.

Neurrian ebagita
bere belarriak
zaldia ta ona zala
uste eben guztiak:
orraztu ta garbirik
anketako ulea
azkor eukan lepoan
narruzko txalmea.

Beren iaubeak eukan
kolkoan bildurra
noiz ezagutuko zan
astoan guzurra.
Eldu zan erosteko
baserriko iaun bat,
eta agindu ebazan
irurogei dukat.

Atseginez beterik
baserritarr ona
&asi &zan bilatuten
auzoko gizona;
bialduteko laister
pisti au etxera
beste beren korrtako
zaldien artera.

Ateraten ebala
ziskuti dirua
iaso eban astoak
zerurantz burua
egiteko arrantza bat
miragarritzkoa,
ikaratuko ebana
Balanen astoa.

Arriturik egozan
baserritarr biak
eta euren inguruko
gizonak guztiak:
an zirean santzoak(1)
barre ta gedarrak(2)
an ikusten zirean
egunaz izarrak.

Orrduan esan eben
basoko gizonak
!Zenbait dagoz munduan
a lango...lagunak...!
Isilik dirudie
kadera(3) bikoak,
berrbaz asten badira
lau kaderakoak.

(1) algara

(2) oihuak

(3) hankak

Bibliografia

Erkiaga, E., Bizkaiko olerkari bat. Eusebio Maria Dolores de
Azkue Barrundia: Olerki 3 (1961) 67-79.

INDALEZIO BIZKARRONDO: "BILINTX" (1831-876)

Donostiarra. Haurtzaroan, erori txar bategatik, aurpegia okertua gelditu zitzaion. Bere bizitzan zehar nahigabea eta zoritxarra bere inguruan eta gorputzean. Halere, maitekor, lagunkoi eta baketsu erabat.

Bigarren karlista gerratean, liberalekin joan zen; gerraren azken aldera granada batek bi hankak txikitu zizkion. Sei hilabetera hil zen oinaze asko eraman ondoren, euskaldunoi foruak kendu zizkiguten egun berean, 1876-7-22an.

Idazlana

Manterolak bere "Cancionero Vasco" delakoan bildu zituen Bilintxen olerkiak; eta hitz lauezko zenbait lan ere bai. Gero "Euskal Eснаlea" aldizkariak berriro argitara zituen haren lanak.

Azkenik, Auspoa liburutegiak 12garren zenbakian atera ditu Bilintxen lan guztiak.

Eritzi kritikoa

Hemeretzigarren mendearen erdi aldera Donostia aldean literatur mugimendu bat hasi zen. Mugimendu hortako aintzindaririk ezagunenetakoa dugu Bilintx.

Mitxelenak hau dio Bilintx-i buruz: "La voz más auténticamente romántica. Sus versos son excepcionales en una literatura recatada en que los poetas huyen avergonzados de toda confesión demasiado íntima, como de algo humillante y penoso. Fuera de la poesía amorosa, Vilinch es un maestro de la sátira humorística, uno de los mejores entre los que han cultivado ese género entre nosotros... Pone siempre en ella, a diferencia de casi todos los otros, calor humano y una sonrisa compasiva".

Eta Manterolak: "Es el más tierno y el más sentimental de los poetas eróticos euskaros... El lenguaje de "Vilinch" adolece de ciertas eufonías impropias del bascuence literario, pero es tan dulce, tan fino, tan delicado..."

Ezaugarriak

- Eguneroko bizitzan aurkitu zituen tristurak eta nekeak tan-keratu zuten poetaren irudi aparta.

- Poesia gehienak maitasunezkoak ditu.

- Euskal literatura erromantikoaren abots eta gidari. -

- Humorista eta satirazale.

- Bilintxen hizkuntzak estilo aldetik ez du garrantzirik, arrunta da, baina, herrikoia denez, aipagarria.

Literatur textua

Pozez ta bildurrak

1. Dama gazte polit bat
bada Donostiyan,
berdiñik ez duena
zeruan azpiyan,
Biyotza mugitzen zait
modutxit eztiyan,
nere pensamentura
datorren guztiyan.
2. Graziyazko aingeru
adoragarriya,
Jaunaren ondotikan
egan etorriya,
zeruak egintako
milagro berriya,
glorियaz bete dezan
Donostiko erriya.
3. Arpegiya zeñek du
arrek bezin fiña?
eta ¿zeñek gorputza
ain ongi egiña?
ibilleran ere da
guztizko ariña,
euskerak ez du itzik
famatzeko diña.
4. Naiz plazara joan bedi
naiz joan iturrira,
¿nork ez du arreta jartzen
aren ibillira?
Bat bañan geyago re
gelditutzen dira,
ezkututzen dan arte
berari begira.
5. Bere jatorrez duen
patxara fiñian,
biria pasatzen du
pauso ariñian,
lurrik ez du zanpatzen
txoriyak añian,
txutik joango litzake
uraren gañian.
6. Orrenbeste graziya
dituen meriyo,
arentzako gordia
zenbat amoriyo
biotzian dakatan
¿nork kontatu diyo?
kalian ikusita
esan dit: "Ariyo!".
7. Berriz ikusitzeko
egingo det modu,
juango diran baño len
ogei ta lau ordu
"ariyo!" esaten badit
laister entzungo du:
"Nere arratseroko
ametsa, zer modu?".
8. "Ongi nai eta ezin izan"
esango dit anbat,
nik erantzungo diyot:
"Noski besteren bat
izango da, sufritzen
duena zuk ainbat..."
"¿zein da bada, esazu?"
"Zu nai zinduzken bat!".
9. Burlaz esaten dezu:
"¿Nork naiko nau ni? ¿nork?
aberatsa ez danik
ez du maite iñork".
Baña nik orduantxen
erantzungo diyot:
"Zoragarriya, naizu
maite gaiten biyok?".
10. Bayetz esaten baldin
badit erdi farrez,
erotu egingo naiz
pozaren indarrez;
ezetz entzuten badet
nere suerte txarrez,
itz orrek utziko nau
betiko negarrez!

(Auspoa liburutegia, 12 zenb., 46-50)

&~~~~~&

JOAN BATISTA ELIZANBURU (1828-1891)

Bizitza. Saran jaioa. Bere herriko eskolan egin zituen lehen ikastaldiak. Seminarista izan zen 21 urte bete arte. Ondoren harmadan sartu zen 1849an.

Seminarioan ikasitakoak asko lagundu zion. Gainera, han eza-gutu zituen bere bizitzan hain adiskide izanen ziren lagun batzu; batez ere, denetarik lagunena Grazien Adema, euskal letretan "Zaldubi", izan zen.

Harmadan, mailaz maila, kapitain izateraino iritsi zen. 1870ean Alemaniaren kontra gerran ibili zen. Baina, gerra galtzean, bere herrira etorri eta ezkondu zen, 1870ean.

1891n hil zen. Bere adiskide "Zaldubi"k lagundu zion azken mementoan.

Idazlana

Poesiak: Hogeita hiru dira eta ezagunenak hauek:

"Nere etchea". 1861ean saritua.

"Agur Herriari" (Urrundik ikusten dut hitzez has-
ten dena).

"Solferinoko Itsua". 1864ean saritua.

Nobela: "Piarres Adame". Prosaz idatzi duen guztia.

Eritzi kritikoa

Elizanburu euskararen jabe zen. Euskararen jabe eta poeta guztiz trebea. Nahiz ugaria ez izan, era askotako bertsoak egin ditu: irri-bertsoak ("Iragan besta biharamunean"), emakumeen edertasuna kantatzekoak ("Maria"), Maitasuna ("Aingeru bati"), baserriko bakea ("Nere etxea", "Artzaingoa"), herri mina ("Agur nere herriari") e.a.

Bere bertsoak ondo neurtuak eta asmatuak ditu. Tarteka frantses kulturaren kutsua nabari zaio. Frantses literatur kulturan jantzia zen, eta behar bada hortik datorkio bertsoetako gusto txukun hori.

Dena den, erabiltzen duen idaz tankera herrikoia da eta arina; oso errez konprenitzen dena. Kantatzen dituen gaiak ez dira intelektualak, ez dira ideietan finkatuak, herriaren sustraitik aterata baizik. Herri sena dute, eta horregatik izan dira Euskal Herri guztian hain zabalduak.

Bere barneko mina, kezka eta urduritasuna somatzen zaio bere lanetan. Baserriko bakea aipatzen duenean benetako biguntasuna eta lilura igertzen zaio. Gudari eta gerrateko bizitzak, kontrastez, baserri mina areagotu ziola esan daiteke.

Elizanburu XIX. mendean azaldu zen poetarik onenetakoa da.
Prosaz eta poesiaz lehen mailako idazle.

Ezaugarriak

- D'Abbadie-k antolatu zituen bertso txapelketetan askotan hartu zuen parte. Eta askotan atera zen txapeldun.

- Kritiko ospetsuen eritzian, bere mendeko poeta onena da; agian, Zalduby bere adiskideak hartzen dio aurrea.

Literatur textua

Nere etxea

1. Ikhusten duzu goizean, argia hasten denean, menditto baten gainean etxe ttikitto aintzin(1)xuri bat lau haitz handiren artean, ithurritto bat aldean, xakur xuri bat athean? Han bizi naiz ni pakean. 2. Nahiz ez den gaztelua maite dut nik sor-lekhua aiten aitek hautatua; Etaketik kanpo zait iduritzen nonbait naizela galdua; nola han bainaiz sortua, han dut utziko mundua, galtzen ez badut zentzua. 3. Ez da lurrean gizonik erregerik ez printzerik ni baino hobeki denik; badut andrea, badut semea badut alaba ere nik; osasun ona batetik, ontasun aski bertzetik, zer nahiko dut bertzerik? 4. Goizean hasiz lanean; arratsa heldu denean, nausia naiz mahainean; girstino bat ona dut hartu nik emaztea hartzean, ez du mehe(2) egunean sartuko uste gabea xingar(3)-ezurrik eltzean	5. Etxean ditut nereak, akhilo(4), haitzur, goldeak, uztarri eta hedeak; jazko(5) bihie(6) ditut oraino zoko guziak betheak, nola iragan(7) urtheak emaiten badu bertzeak ez gaitu hilen goseak 6. Landako hiru behiak esnez hanpatu(8) dithiak aratze(9) eta ergiak(10), bi idi handi kopetazuri bizkar beltz adar handiak, zikiro(11), bildots guriak, ahuntzak eta ardiak, nereak dire guziak. 7. Ez dugu behar lurrean aise bizirik etxean, utzi laguna gabea; iende-beharrek ez dute iotzen gure etxeko athean, non ez duten mahainean, othuntz(12)-ordua denean lekhua gure aldean. 8. Piarres nere semea, nahiz oraino gaztea, da mutiko bat ernea; goizean goizik bazken(13) erdira badarama arthaldea; baitu nere egitea, segituz nere bidea ez du galduko etxea.

(1) aurrean. (2) bijili. (3) urdai. (4) akuilu. (5) igaz.

(6) alea. (7) igaro, pasatu. (8) bete-bete. (9) txekorra.

(10) idi gaztetxo. (11) aharia(ardiaren arra). (12) otordua.

(13) belardi.

9. Nere alaba Kattalin
bere hameka urthekin
ongi doa amarekin;
begiak ditu amak bezela
zeru-zola bezain urdin;
oraiko itxurarekin
uste dut denborarekin
andre on bat dion egin.

10. Nere emazte Maria
ez da andre bat handia,
bainan emazte garbia;
Musu batentzat(11) etxean badut
nik nahi dudana guzia;
Galdegiten dut grazia
dudana bezela hasia
akhabatzeko bizia.

(11) musu batekin

~~~~~

GRAZIAN ADEMA "ZALDUBY" (1828-1907)

Bizitza. Senperen jaioa(Lapurdin). Apaiz. J.B. Elizanbururen laguna. Lehenik Larresoroko seminario tipian irakasle, gero herri batzuetan erretore, eta azkenik Baionako kalonje.

Idazlana.

Zalduby-ren lan guztiak aldizkarietan sakabanatuak daude. Auto rea hil ondoren parte handi bat RIEV-en(Revista Internacional de Estudios Vascos) ematen da argitara, honako zazpi zatitan banatua:

- I. "Euskal-herriko eliza-bestak" (RIEV, 1908, 83-89 or.)
- II. "Pilotariak" (RIEV 1908, 90-94 or.)
- III. "Cantiques sur le catéchisme"(Dotrinari buruz kantuenak) (RIEV 1908, 203-213 or.)
- IV. "Cantiques"(Kantak). Denek erlijioa dute gai. (RIEV, 1908, 284-296 or., 410-420)
- V. "Fables. Artzain Beltcharen Neurthizak. Alegiak"(RIEV, 1908, 757-774 or.)
- VI. "Autres poésies profanes"(Beste poesiak erlijioso ez direnak)(RIEV, 1909, 101-109 or., 226-233 or.)
- VII. "Chants Patriotiques"(Kantu abertzaleak) (RIEV, 1909, 396-400 or.)

Eritzi kritikoa.

Zalduby-ri buruz Orixeek honela dio: "Euskera garbia dizu, yayoa, errexa, bakuna, funtsezkoa edo itz alperrik gabea, leguna, erritarra".

Poesiak oso landuak dira, behin eta berriro idatziak; baina, hala ere, naturaltasunik ez dute galtzen. Zaldubyk egin zituen poesiak kantatzeko eginak ziren, baina textua da musikaren argi oinharri. Bere kantuetan inportantzi handia zuen letrak, poesi textuak. Horregatik hain landuak egiten zituen.

Poesia gehienak erlijiosoak dira. Halere, besterik ere badu (alegiak, aberri-kantak, e.a.). Bertso maila eta hizkuntz maila oso gorantz eramán zituela esan dezakegu. Bere garaiko olerkari onenetakoa, onena ez bada.

Ezaugarriak

- Euskara batzeko egin zen "FEDERACION LITERARIA VASCA"ren lehendakaria izan zen. Elkarre haur, 1901ean sortu zen: bi aldetako euskaldunak euskara idatzian batasun handiako lortze arren harremanetan hasi zirenean. Lehenengo batzarrea Hendaian egin zuten (1901), eta hemen sortu zen federazio hori. Bigarren Hendarrian, ortografi batasuna egiteko. Baina ez ziren bat etorri arantarrak (Sabino Arana) eta Bidasoaz harunzkoak, eta lana etenik geratu zen Euskaltzaindia sortu arte (1918).

- Bere bertsoak ondo pentsatuak eta indarrez beterik ditu.

- Elizan kantatzeko egin zituen erlijioso poemak, herriaren muinetaraino sartu ziren, eta geroztik oso ezagunak izan ziren jende artean; eta oraindik ere hala dira.

Literatur textua

Amaxo (amona)

1. Opularda(1) beltz eta zai ile-gorritan,
neguko egun batez zagon iguzkitan
emakume xahar bat buruko xuritan,
altzorat alabaren haurra harturikan.
2. Aña ttikiak dio bere amaxori:
-Nolaz duzu, amaxo, ilea hain xuri?
-Ikus-azu mendian, haurra, elhur hori:
ene adinak ere negua dirudi.
3. Arphegi poltit hori zertako, amaxo,
ez duzu amak bezen legun eta goxo?
-Haurra, urak maldari erreka doatzo:
nigarrek naute egin ni ere hain atxo.
4. -Zertako egin nigar, amaxo maitea?
zure kontsolatzeko ez niza zurea?
-Beretxe asko neureez, ai, ene umea,
ikusi dut denboraz etxe hau bethea.
5. -Amaxo, zein baraxe(2) zu zaren ibiltzen!
Zalhukiago(3) naiz ni ttikit higiten(4).
-Haurra, ni ere lehen, zu bezala nintzen...
Urthe soberek(5) naute orhai dorphego(6).
6. -Bizitzen balin banaiz zu bezenbat urthe,
amaxo, zu bezala izanen naiz othe?
-Haurra, zenbat munduan luzez bizi uste,
menturazko agintza(7) beizik ez baitute...

(1) buruko zapi. (2) geldiro. (3) arinago. (4) mugitu. (5) asko, gehiegi. (6) torpe, trakets bihurtu. (7) menturazko agintza: zihur ez den hitza.

7. -Jainko maiteak bethi, amaxo, zertako
ez gaitu elgarrekin biziaraziko?
-Bizi huntaz bertzerik, haurra, guretako
badagoka hoberik, eta sekulako.
8. -Ai, amaxo, biak gu bagine zeruan!
Ai...zer dut nik? Eri naiz... Ai,min dut buruan!
-Haurra, goazen barnera; hobeto dugu han:
xakurra pleinuz dago(1) gure inguruan...
9. Handik bi aste gabe bi gorphutz elizan
etxe hartatik ziren ekharririk izan,
eta bien arimak zeruan zabiltzan
lurreko gaitzetarik bethikotz gerizan(2)

(1) intziriz dago (2) babesean.

Gauden gu eskualdun

(Euskaldunen jai eta batzarretarako egin zuen. Herri maitasun fina agertzen digu. Euskal Herriko zazpi probintzien batasuna nahi du. Lehen hain handi eta indartsua izanik ere, orain ahuldua eta murriztua ikusten du. Espainiari eta Frantziari hainbat mesede egin ondoren, esker txarra hartu du Euskal Herriak. "Oi! indar makhurraren lege latz gogorrak!" Orain ezin ahantziz gaude orduko zuzenak(eskubideak). Zor zaizkion eskubideekin erdiets (lor) beza bakea. Gaia ezin egunekoagoa izan. Zortziko txikian.)

Errepika

ZAzpi Eskualherriek
bat egin dezagun
Guziak bethi, bethi,
gauden gu eskualdun.

1. Agur eta ohore
Eskualherriari:
Lapurdi, Basa-Nabar,
Zibero gainari;
Bizkai, Nabar, Gipuzko,
eta Alabari.
Zazpiak bat besarka
lot beitetz elgarri.	3. Ekhalde-Iberrian(1)
noiz othe sortua?
Lau mila urthe huntan
hunat aldatua;
Hain handi eta azkar
lehen izatua,
Orai gure haritza
zein den murriztua!(2)
2. Haritz eder bat bada
gure mendietan,
Zazpi adarrez dena
zabaltzen airetan,
Frantzian, Espainian,
bi alderdietan:
Hemen hiru ta han lau,
bat da zazpietan.	4. Funditua(3) uholdez,
zirimolez(4), ortziz(5);
Aizkorari arrotzek
adargoiak hautsiz;
Harrek ere ixilka
barnetik iretsiz...
Haritz maitea, min duk
aphaltzea gaitziz(6).

(1) ekialdeko (sortaldeko) Iberrian. (2) txikitua, adarrak moztua.
(3) hondatua. (4) aldagoi, aize-erentsia. (5) trumoi, erantsia.
(6) mindua, ofendido.

5. Gure haritz hau, azken
mende hautaraino,
Zaharturik ere zen
eder bezein sano.
Bere lur hoin garbian
oso zagoeno,
Gainetik zoakona
behar zen arrano.
6. Hi haiz, Eskualherria,
haritz hori bera,
Arrotza nausiturik
moztua sobera.
Oi! gure arbasoak,
ez, othoi, ez beira
Zein goratik garen gu
jautsiak behera.
7. Eskualduna jendetan,
Eskuara mintzotan,
Lehen-lehenak dire,
jakinen ahotan.
Nahiz orai arrotzak
azpian hadukan.
Eskualduna, egoadi
Eskualdun herrunkan(7).
8. Gu gare, Eskualdunak,
berexiak beraz
Gure ethorkiz(8) eta
mintzaira eskuaraz.
Nihongo(9) arrotzekin
ez dadien nahas,
Arrotzek gur'eskuara
ez dirote ikhas.
9. Gureak ziren lehen
bazter hauk guziak,
Arbasoek utziak,
hek irabaziak.
Guri esker Frantziak
eta Espainiak
Daduzkate dituzten
eremu handiak.
10. Mairu beltza zelarik
Espainian nausi,
Nabasen Eskualdunak
egin zion jauzi.
Hark ekharri gatheak
han gintuen hautsi,
Eta hilez bertzeak
igorri(10) ihesi.
11. Orduan gure alde
oihuz zauden oro:
"Bere lurretan nausi
"Eskualduna bego.
"Frantziak, Espainiak,
"bai orai bai gero,
"Deus khendu gabe dute
"gerizatu gogo".
12. Agintz'hoitaz geroztik
gan(joan) dire denborak.
Ukhatu diozkate
hartzedunei zorrak(11).
Oi! indar makhurraren
lege latz gogorrak!
Galduez zuzendunen
alfer heiagorak(12).
13. Ez bahaiz, Eskualduna,
lehen bezein handi,
Aphaldu gabe xutik
bederen egoadi,
Odolez eta fedez
bethi berdin garbi,
Bethi tink'atxikia(13)
hire Eskuarari.
14. Gureez gure lehen(14)
hain libro ginenak,
Ezin ahantziz gaude
orduko zuzenak.
Zer ametsak ditugun,
zer orhoitzapenak!
Jaungoikoak bakharrrik
badakizka denak.
15. Zuri gaude othoitzez,
Jaungoiko maitea,
Lagun zazu zerutik
eskualdun jendea,
Begira dezan bethi
lehengo fedea,
Zor zaizkion zuzenekin
ardiets(15) bakea.

(7) mailan. (8) sorreraz. (9) inongo. (10) bidali. (11) hartzeduna:
acredor. (12) alferrikako min-oihuak. (13) tinko, irmo lotua.
(14) gureetaz jabe. (15) lortu, iritxi.

BERTSO TXAPELKETAK

Euskal literaturan aipatu beharrekoak dira XIX. mende erditik aurrera izan ziren bertso txapelketak. Txapelketa hauen sortzaile eta animatzaile Antoine D'Abbadie izan zen.

Antoine D'Abbadie honen aita, Frantziako iraultza zela ta, Irlandara joan beharrean gertatu zen Zuberoatik, hemengoa bait zen. Irlandan jaio zitzaigun gure Antoine. Baina, nahiz atzerrian bizi, familia hartan beti bizi ahal izan zituen euskararekiko gogo eta ~~ametsa~~. Eta Euskal Herrira etorri orduko gogor ekin zion lanari.

Bere ikasketa unibertsitarioak bukatu ondoren, haruntz-honuntz asko ibili zen munduan zehar.

1849an Hendaian finkatzen da. "Académie de Sciences de Paris" delakoa sortzen du. Gizon handi eta jakintsuak euskaltzaletasuna erakartzen saiatzen da. Eta bera izanen da Euskal Herriko literatur mugimenduaren eragile eta mezenas(=laguntzaile; diruaz ere). Euskal Jaiak antolatzen hasi zen, Lapurdin lehenik(Urruña, Sara, e.a.), eta gero Euskal Herri guzian(Elizondo, Urnieta, Azpeitia, Durango, e.a.).

Euskal Jai hauek ez ziren jai literarioak bakarrik; baizik eta herri jai osoak izaten ziren, joku eta guzi. Oso herrikoiak. Horrela herrian bertan poesiarako gogo sartu zen. Zapatari, nekazari, artzaiak poesi sarietara aurkeztu ikusten ditugu eta sariak irabazten. Ezin dugu esan poesia goi mailetara igo zuenik; baina mugimendu bat sortu zen, eta geroko fruitu ederraren hazi gertatu.

Sari hauetara aurkeztu ziren ezagunenak Elizanburu eta Arrese Beitia ditugu. Literatur textu bezala, sari horietara nekazari batek ekarri zuena emango dugu. Donapaleun, 1877an lehen saria eramane zuena.

Literatur textua

Xori kaiolatik ihes ion dena

1. Kaiolan nintzenen maiz nindagon triste,
kanpoan lagunetan bai nuen sineste,

Librotasuna oia zela nuen sineste, ~~Librotasuna oia zela nuen sineste~~

Orai arte.

Amets, amets zoroak nik egin nahi baita.

2. Banuen zertarik jan, bai eta zer edan,
Deusen exkasik etzen enetzat kaiolan.
Bainan guzien'gatik nintzen errenkuran(1)
Banuen lan,
Aski zabalik ezin arterik atzeman(2)
3. Ene artatzailea(3) fidaturik nitan,
Atea idekirik behin utzi zautan;
Nahi nuena egin orduan, ni hautan,
Lorietan,
Lagunetara laister goan nintzen airetan.
4. Lehen ni usatua(4) lo trankil egiten.
Orai huna berri bat zer dudan aditzen,
Gau-ihizi batzuek direla ibiltzen,
Xori biltzen,
Aztaparren artean dituztela hiltzen.
5. Gauaz beldur bizian, egunaz ikaran,
Nor-nahi irriskatzen sartzea segadan(5);
Holakorik ez zaitan burura, kaiolan
Nintzenean.
Zoin gaizkiago naizen, hobeki ustean!
6. Hegalttoak oraino ditut laburregi;
Nik nola ihes egin belatx gaixtoeri?
Bertzeak bezain airos ez naiteke segi
Laguneri.
Zer lana eman dudan ene buruari!
7. Ene hegalak aski luzatu orduko,
Uda akabaturik negua hasiko;
Berriz uda-lehenik ez da etorriko
Enetako.
Izotz, elur, hormetan, nola naiz biziko?
8. Gaztea nahi bada egon seguruan,
Ez dadiela eror nik egin hutsean.
Bainan asmu hoberik harturik buruan:
Deskantsuan,
Egon bedi kaiola ondo zerratuan.

(1)kesua,keja. (2)nahi adinako tarterik ezin arrapatu. (3)zain-
daria. (4)ohitua. (5)segada:sarea,lazoa,tranpa,zepo.

1880 - 1900

P O E S I A

JOXE MANTEROLA (1849-1884)

Bizitza: Donostiarra. Manterola euskaltzalearen bitartez, Euskal Herrian literaturak berbizte berri bat izan zuen. Bigarren karlista gerra galdu berria zen, eta gerrarekin ~~Foruak~~ ere bai. Orduan sortu zen Euskal Herriko berezitasunak gorde nahiz, batez ere euskara salbatzearren, mugimendu bat. Manterola izango zen

mugimendu horren eragile eta batzaile. Antoine D'Abbadie-ren euskal jaiei Hego Euskal Herrian jarraipena eta indarra ematen saiatu zen. Eta sakabanaturik, bakoitza bere aldetik, zebiltzen euskal idazleak bereganatu zituen.

Gizon apala zen. Ondratua eta jatorra. Etxekoia: besterekin humore honeko baldin bazen, etxekoekin izaten zituen une alai eta gozoenak.

Donostiako udaletxeko liburutegiko zuzendari. Institutoko irakasle; kargu hau kendu egin zioten Foruak kentzen zituen legearen kontra egin zuen protestarengatik; gainera, bi auzi jasan zituen arazo beragatik.

Oso gazterik hil zen, 35 urteko zela.

Idazlana

Euskal literaturak dion zorrik handiena, bi lan hauengatik da:

- "Cancionero Vasco"; 1877-1880 bitartean publikatu zuen. Euskal poesiaren antologia. Bere garairako lan handia eta inportantea. Sasoi hartako eta aurreko poeten lanak biltzen ditu.

- "Euskalerrria" aldizkaria. 1880an hasi zen, eta Manterola hil eta urte askotan iraungo zuen: 1918 urtera arte. Aldizkari honek orduko euskal idazle eta intelektualak elkartu zituen.

Eritzi kritikoa

Hemen ez dugu aipatzen Manterola euskal idazle bezala. Euskaraz, euskal literaturarentzat obra orijinalik eta apartekorik ez zuen egin. Baina ezin dezakegu aipatu gabe utz, euskal letreiei eman zien laguntzarengatik. Euskal asmoak bildu, alderdikeriak uxatu, e.a. Lan zaila egin zuen. Donostiako "Lore Jokoak" bildu zituenean, bere asmoa, haiekin batera herri guztia biltzea izan zuen.

Poemagintzari eta Literatura osoari, bultzada eta probetxuzko eragina eman zien.

Ezaugarriak

- Langile purrukatua eta paregabekoa.
- Euskal batasunaren arimatzaille, eratzaille, eragile.
- Bere garaiko literatur idazlanaren antologia eta kezka biltzaile.

mugimendu horren eragile eta batzaile. Antoine D'Abbadie-ren euskal jaiei Hego Euskal Herrian jarraipena eta indarra ematen saiatu zen. Eta sakabanaturik, bakoitza bere aldetik, zebiltzen euskal idazleak bereganatu zituen.

Gizon apala zen. Ondratua eta jatorra. Etxekoia: besterekin humore honeko baldin bazen, etxekoekin izaten zituen une alai eta gozoenak.

Donostiako udaletxeko liburutegiko zuzendari. Institutoko irakasle; kargu hau kendu egin zioten Foruak kentzen zituen legearen kontra egin zuen protestarengatik; gainera, bi auzi jasan zituen arazo beragatik.

Oso gazterik hil zen, 35 urteko zela.

Idazlana

Euskal literaturak dion zorrik handiena, bi lan hauengatik da:

- "Cancionero Vasco"; 1877-1880 bitartean publikatu zuen. Euskal poesiaren antologia. Bere garairako lan handia eta inportantea. Sasoi hartako eta aurreko poeten lanak biltzen ditu.
- "Euskalerrria" aldizkaria. 1880an hasi zen, eta Manterola hil eta urte askotan iraungo zuen: 1918 urtera arte. Aldizkari honek orduko euskal idazle eta intelektualak elkartu zituen.

Eritzi kritikoa

Hemen ez dugu aipatzen Manterola euskal idazle bezala. Euskaraz, euskal literaturarentzat obra orijinalik eta apartekorik ez zuen egin. Baina ezin dezakegu aipatu gabe utz, euskal letrei eman zien laguntzarengatik. Euskal asmoak bildu, alderdikeriak uxatu, e.a. Lan zaila egin zuen. Donostiako "Lore Jokoak" bildu zituenean, bere asmoa, haiekin batera herri guztia biltzea izan zuen.

Poemagintzari eta Literatura osoari, bultzada eta probetxuzko eragina eman zien.

Ezaugarriak

- Langile purrukatua eta paregabekoa.
- Euskal batasunaren arimatzaille, eratzaile, eragile.
- Bere garaiko literatur idazlanaren biltzaile. Askoren ideologia eta kezka biltzaile.

FELIPE ARRESE BEITIA (1841-1906)

Bizitza. Otxandion jaioa. Hamahiru urte zituela, Gasteizera joan zen, eta bertan marrazkigintza ikasi zuen. Etxeratzean eskulturgintzari ekin zion. Hori izango zuen bere irabazpidea. Bai zurean eta bai harrian lan egiten zuen. Felipe, "santugine" izenaz ezagutzen zuten.

Bizitzako gorabeherak asko eragin zioten olerkiak idaztera: karlista gerla, foruak galtzea, e.a. Poesiarako erraztasun handia zuen. Otxandion hil zen.

Idazlana

Argitalpen asko izan dute Feliperen poesiek.

Aita Onaindiak argitara zituen Arrese Beitiaren olerkirik gehienak, 1956an, "Olerkiak" deritzaion liburuan. Bederatzi zaitan banatzen ditu Arreseren poesia: 1)Kantu herrikoiak; 2)Lirika kantuak; 3)Hamalaukoak; 4)Gora kantuak; 5)Eliz kantak; 6)Alegiak; 7)Ipuiak; 8)Irakurgaiak; 9)Erdaratik euskaratuak.

Ikusten dugunez, olerkari ugaria dugu. Poesia asko egin zuen.

Eritzi kritikoa.

Arrese Beitia herriaren sentimenduetan oinharritzen da. Gernika, foruak, euskara, e.a. kantatzen ditu. Horiek izan ziren hark ukitu zituen gai nagusiak. Gai erlijiosoek ere leku bat izan zuten haren idazlanetan.

Haren literatur nortasuna honela konkretatzen du Mitxelenak, dioelarik:

"Bihotzondoa badu, hizkuntza aberatsa ere bai: egiazko lirikoa osatzen duen zera, ordea, halegia euskaraz geroztik agertu den zer berezi hori falta zaio...Egia esan, poesiarako baino erretorikarako isuri gehiago zuen. Ez da ikusi besterik zein olerkari euskaratu zituen: Herrera, Valbuena, Caro, Quintana, Zorrilla. Esandakoak ez du beheratzen, ez gutxienesten gure autoreak. Erretorika jatorra du, goitarra, bihotz bero batek indartua. Eta euskara eder, sendo eta ugarian mintzatzen da beti".

Ezaugarriak

- Gaurko giroak eskatzen duen gustorako baino gehiago beste haro batetarako eginak dirudite.

- Poeta erretorikazalea. Erretorika jatorra, ordea.

- Euskara, eder, adierazgarri, oparotsu eta gustagarria erabiltzen du.

- Prosaismo poetikoaren errepresentatzailea dugu. Lirika faltaz, barren sentipen hori.

Literatur textua.

Udako gau oskarbi bat

<p>1. Zeruak zabaltzen dau
Gabeko estalkia,
Izarrezko lorakaz
Ornidu ta josia;
Erregiña bat legez
Burdian illargia,
Doa uts urdiñean
Zidar urrez jantzia;
Ederra ete daukan
Ikusteko arpegia,
Billatu nairik dabill
Ibai-saill bat geldia.</p>	<p>4. Mendiko txarkotxoa
Ain da murmularia,
Gabetan ak dirudi
Jende pillo andia;
Eta erretxiñolak
Baldin iratzarria,
Badago, ta badauka
Kantetako aldia,
Itxita epeltxorik
Lo egoan abia,
Alegeratu oi dau
Ingurumai guztia.</p>
<p>2. Firi-firitxo dator
Aize zirimiria
Zizpiru(1) bigunakaz
Esnatzera orria;
Eta lorea pozik
Andia zein txikia,
Dago atsegiñetan
Edanak intz eztia;
Egunak deutsalako
Emoten egarria,
Eguzkiaz sartzean
Izpi zorrotz gorria.</p>	<p>5. Ederra da, benetan
Zeruan illargia,
Ederra duda бага
Izarren arpegia;
Ez da bere tristea
Ontzen ulu zolia,
Naibagegarri bere ez
Ipurtargi txikia;
Erretxiñola azkenez
Kantuz bada asia,
Miragarritzat daukat
Udan gau oskarbia...</p>
<p>3. Naiz-da goizetan izan
Berritsu bat andia,
Abian(2) dago lotan
Gaututean(3) txoria;
Urten da bere etxetik
Barriz ontz itxusia,
Uluka ta uluka
Dabill errondaria,
Eta entzun orduko
Aren zantzo(4) zolia(5)
Sasipean izartzen
Da arin ipurtargia.</p>	<p>6. Ain dira enkantagarriak,
Gabak dituzan ezkutapenak.
Arima zoratu oi dabe
Jaunaren alako bear eskergak.
Euretan arritu egiñik,
Neurtizgei ederrak ditut billatzen,
Jeoba adarau egiñik,
Ixillik aurrean natxako(umiltzen)
Lirea jausten jat lurrera,
Begiak orduan jaso zerura,
Biotzak al baleit bertatik
Urtenda araxe egatu gura.</p>

(1)suspirio. (2)kaban, apian. (3)gau egitean, iluntzean. (4)zantzu, oihu. (5)zaratsua, hots handikoa.

Bibliografia

- "Ama euskeriaren liburu kantaria". Bilbo 1900. Arturo Campion-en sarrera luze batekin dator. Arrese oso goian ipintzen du Campion-ek.

- "Asti-Orduetako bertsozko lanak". Bilbo 1902.

- "Olerkiak". Zornotza 1933. "Jaungoiko-zale" bazkunekoak Arrese Beitiaren lanak lau tomatan ateratzeko asmotan hasi ziren. Baina lehenengo honekin bakarrik geratu ziren. Besterik ez zen atera.

- Felipe Arrese ta Beitia. "Olerkiak". Aita Santi Onaindiak ateratako poesi bilduma. Euskaltzaindiaren ardurapean argitaraturiko liburua. Arreseren lan gehienak dakartza. Bilbo 1956.

~~~~~

T E A T R O A

Hemezortzigarren mendean aipatu genituen bi teatro lan: Barrutiaren "Gabonetako ikuskizuna" eta Xabier Muniberen "El borracho burlado". Ordutik ez dugu euskal teatro aztarrenik hemezortzigarren mendearen azken aldera arte. Momentu honetan hasi zen euskal teatroa errotzen, Donostia aldean batez ere. Honetan ere, Manterolaren "Euskalerrria" aldizkariak eta garaian antolatutako "Lore jokoak" edo euskal jaiek, poesian ez ezik teatroan ere, zer esanik izan zuten. Jaialdi horietan eman ziren teatro saio batzuk. Jakina, ez zen izan pretentsio handiko teatroa. Ia jaio berria zen haurrari ezin geniegi eskatu. Arrunt samarra dirudi. Teatro lan hau hasi zuena, Martzelino Soroa-Lasa dugu.

MARTZELINO SOROA LASA (1848-1902)

Bizitza. Donostiarrak. Valladolid-eko unibertsitatean Deretxoa ikasi zuen; baina ez zuen hartu abogadutza bere lanbidetzat. Donostian "La Infantil del Gimnasio" sortzen du, eta bertan gimnasia erakutsiko du. Amadeo de Saboya-ren erregegoaren kontra bertsoaren batzuk idatzi zituelako edo, Bidasoaz haruntz joan beharra izan zuen. Bigarren karlistada amaitzean Donostiara itzuli zen. Lapurdin zegoela egin zuen bere lehen teatroa: "Iriyarena".

Idazlana.

Bai euskaraz eta bai gaztelaniaz asko idatzi zuen: poesia eta artikulua asko. Baina, egin zituen antzerki edo teatro lanengatik dugu gure artean ezaguna.

Lan nagusienak:

- "Iriyarena". Zatzuela modukoa (Zartzuela: bertsoz eta kantuz osaturiko teatroa, bertsoa eta kantua txandaka dihoaztela). Ia dena gaztelaniaz egin zegoen, baina tartean bazituen euska-

razko zatiak. Donostian lehen aldiz antzeztu zenean arrakasta izan zuen. Arrakasta hori teatroan lehenengo aldiz euskaraz entzuten zutelako izan zen.

- "Anton Caicu". Komeria barreragilea.

- "Au ostatuba"! Komeria.

- "Alkate berriya"! Komeria.

- "Lapurrak, lapurrak"! Komeria.

- "Azak eta Naste". Bere artikulu eta poesia nagusien bil-duma. Donostia 1895.

Beste batzuk ere baditu, baina ez ditugu aipatuko, ez luzatze arren.

Eritzi kritikoa

Soroa komerigilea dugu. Bere lana ezin dezakegu komerigile gailenekin, handienekin aldera, gonbara. Horrenbesteko preten-tsiorik ez zuen. Ez da goi arnasakoa, arrunta eta sinplea baizik. Soroaren helburua, donostiarrei algara lasai eta axolagabea e-gineraztea eta euskal teatroarako zaletasuna sartzea izan zen; eta hori lortu zuen. Teatro erraza, barreragilea, arina, ikusleen ideiekin hurbil zegoena eta horiek erraz uler zezaketena. Garai-ko Donostia zaharreko hizkera eta ohiturak ematen dizkigu.

Soroa euskal teatro modernoaren aintzindari dugu. Berak eman zituen lehen urratsak, eta gerora jarraitzaile frango izan zuen: Alzaga, Iraola, Gorostidi, Mokoroa, Barriola, Uranga, e.a. Hase-ra humil haiek gerora sendotzen joango ziren.

Ezaugarriak

- Teatro ximple eta xaloa da Soroarena.
- Jostagarri eta barreragilea.
- Herri usaina daramate.
- Euskal teatro modernoaren aintzindari, aita.

PROSA ERLIJIOZKOA

MIKEL ELIZANBURU (Elissamburu) ("Frère Innocentius") (1826-1895) Bizitza. Heletan (Behe Nafarroan) jaioa. La Salle-ko anaia, erli-jiosoa. Joannes Batista Elizanburu poeta ezagunaren lehengusua.

Idazlana: Bi zatitan bana dezakegu:

1. Frantses kutsua daramatenak: Liburu frantsesak aurrez-aurre zeuzkala idatzi bide zituelako:

- "Framazonak". Baiona 1889.
- "Joannes Batista dohatsuaren bizia". Baiona 1891.
- "Frantziako hirur Errepubliken istorioa laburzqui". Baiona 1890.

2. Euskal kutsua daramatenak:

- "Lehenagoko eskualdunak zer ziren". Baiona 1889.
- "Sakelako liburuchka edo giristino guzientzat on den esku liburu ttipia". Baiona 1892.

Eritzi kritikoa

Sarritan mordoilo. Idazkera praktikoa eta herrikoia. Barruan sentitzen duena garbi azaltzen du. Errepublikazaleentzat eta erlijioabeentzat amorru bizia agertzen du.

Polemikazale. Euskal gaiez ari denean, herriko iturritik edaten duenean, apalagoa eta jatorragoa du hizkera.

Beraren liburuak, oso sakonak ez izan arren, gustora irakurtzen dira; interesgarriak gertatzen dira.

FRANTZISKO LAPITZE (Laphitz) (1832-1905)

Gurasoak, merkatal arazorengatik egin zuten bidaia batetan, Arizkun-en jaio zen (Nafarroa Garaian); laster, ordea, Irisarri-ra (Behe Nafarroa) itzuli ziren, eta han hazi zen gure autorea. Apaiza eta gero erlijioso Garikoiztarra. Hego Ameriketara bidali zuten, eta misiolari sutsua izan zen Argentina, Uruguay eta Paraguay-en. Buenos Aires-en hil zen.

Idazlana: "Bi saindu hescualdunen bizia: San Iñazio Loiolakoarena eta San Franzisko Zabierecoarena". Baiona 1867.

Eritzi kritikoa. Liburu interesgarria. Tankera errezekoa, laburra, eskematikoa, adierazlea. Gaiaren desarroiloa trebea eta jatorra. Hizkuntza erabiltzen iaioa eta zentzuduna.

JOAN PEDRO ARBELBIDE (1841-1905)

Behe Nafarroan jaioa. Apaiza.

Idazlana:

- "Bokazionea edo Jainkoaren Deia". Lille 1887.
- "Erlisioea. Euskal Herriari dohazkon egia-rik beharrenak. Heren Ordreko chehetasunekin eta Meza-Bezperen othoitzekin". Lille 1890.
- "Igandea edo Jaunaren eguna". Lille 1895.

Eritzi kritikoa. Sakontasun handikoa agertzen da bere lanetan. Erligio gaiak zehatz darabiltza. Hizkuntza garbia, ez garbiegia, dotore eta herrikoia. Herri iturrietara jotzen du idazteko eta bere ideiak azaltzeko.

BASILIO JOANNATEGI (1837-1921)

Bizitza. Isturitzen(Behe Nafarroan) jaioa. Lehenik apaiz; gero beneditar, Belloc-en. Lazkaon hil zen; Cambes-en ministraritza pean, Belloc-ekoek desherriratu beharrean gertatu bait ziren, mende honen hastapenetan, Frantziako gaineratik erlijiosoak bezalaxe.

Idazlana:

- "Ehun bat sainduen bicitcea". Baiona 1876.
- "San Benoaten bicitcea". Baiona 1887.
- "Sainduen bizitzea". Baiona 1890. (lehenengo zatia).
- "Sainduen Bizitzea, Bigarren Zatia". Pabe, 1900.
- "Ceruraco biderik errechena". Baiona 1887.
- "Bihotz sacratuaren hilabetheco escu-liburua". Baiona 1894.

Eritzi kritikoa. Nahiz zenbait poesia egin, Joannategi prosista dugu. Prosa ederreko idazlea. Orixek dio: "Au dut euskal-idazleetan maiteena... Idazkera biguina, ixurbera, argia du... bein eskuetara ezker txoratzen du Yoannategik. Laphurdiko idazleen guna ta mamia berekin du". (Euskal literaturaren atze edo edesti laburra, in Euskal Esnalea(1927) 207-208). Hizkera garbia eta herrikoia. Euskarazko liburu onenetatik eta herriarengandik(herriko jendeari entzun xehetasun guziak apuntatzen zituen)ikasiasa.

ESTEBAN LAPEYRE (1840-1930?)

Azkainen(Lapurdi) jaioa. Apaiza. Azken urteetan ezindu edo elbarri geratu zen, eta iluntze batez kriseilua erori eta mugitu ezinik, su harturik hil zen.

Idazlana. "Credo edo Sinhesten dut Esplikatua". Baiona 1891.

Eritzia. Liburu mamitsu eta arina. Tankera horretan. Balore handia du pedagogi aldetik: irakurleak berehala bat egiten du egi-learekin. Horretan datza haren balorerik handiena.

K A Z E T A R I T Z A

Hemeretzigarren mendearen azken aldera beste literatur mota bat agertzen da Euskal Herrian: aldizkaritza, kazetaritza. Euskara gaurkotcheko garrantzizko urratsa izan zen. Euskal irakurleak ugaritu zituen, eta euskal kultur giroari bultzada eman zion. "Almanaka" izena daramate lehen aldizkariak.

- "Escualdun laborarien adiskidea". Lehenengoa hau izan zen. Ipar Euskal Herrian argitaratua. Etxeberri apaizak 1848an sortua. 1914 arte etengabe atera zen.

- "Almanak Uskara", bigarrena. Zuberokoa.

- "Almanaque Bilingüe". Gipuzkoan. 1878.

- "Fedeco Propagacioneco Urtecaria". Ipar Euskal Herrikoa, 1877an sortua. Zuzendariak: Maisonnave, B. Joannategi eta Lan-derretxe.

- "Escualduna". Garrantzizkoena. 1887an azaltzen da. Ezker-tiarrek aurreko urtean beren propaganderako "Le Réveil Basque" frantsesez eta euskaraz atera zuten, eta honi kontra egiteko Luis Etxeberri jaunak "Escualduna" sortu zuen. Garai batean "Escualdun Ona" izena ere eraman zuen. Orain, 1945etik hasita "Herria" izena darama. Bere zuzendarietan ezagunena Hiriart-Urruty apaiz ezaguna izan zen. Hau izan zen aldizkariaren animatzailea eta benetan aurrera atera zuena. Aldizkari hau izan zen Ipar Euskal Herriko literaturaren eragilea.

JEAN HIRIART-URRUTY (1859-1915)

Bizitza. Hazparnen jaioa. Larresoro eta Baionako seminarioan estudioak. Apaiz egin eta, Larresoron irakasle. Baionako kalonje. "Escualduna" asterokoaren zuzendari hil arte.

Idazlana. "Escualduna" aldizkarian lan guztiak barreiaturik: ehundaka artikulua. Dena prosan.

Eritzi kritikoa. Euskara oso beretua zeukan, oso ondo zekien. Lapurtarra zerabilen, behenafarreraz osatua. Hizkera erraza; jen de orok ulertzeko gisakoa; behar zenean, erdaratik hitzak hartuz. Idaztankera, estilo, aldetik, hizkuntza, gaiak, gogo-bihotzak eta aldarteek gidatzen zuten: batzutan hitz erdika, bestetan hitza doblatuz, aditza kendu edo ezarri: euskara, zume bat bezala, bere

gisara zerabilen. Paregabeko idazlea gertatzen da prosan. Muila eta zuhurra; baina, baita, bereak botatzen zekiena ere garrantzizko zerbait jokuan zegoenean. Haserre aldian ironia frango ere zeriola.

Hiriart-Urrutuk euskara dotore, ugari eta benetan bizia du.

Ezaugarriak.

- Lehen kazetari euskalduna, eta idazle askoren maixua.
- Prosalari paregabea.
- Idazkera oso herrikoia, bizia eta txukuna.
- Garaiko Ipar Euskal Herriko giroa ederki adierazten digu, eta lan batzuek oraino ere gaurkotasanik ez dute galdu.

Literatur textua

Errepublika

Adiskide batek izkribatzen dauku, harritu dela, iragan astean, Eskualdunaren lehenbiziko artikuloan irakurtzearekin. Ez dugu bada, gure ustez, deusere erran(esan) egiairik eta zuzenik baizik. Erran dugu Aita Sainduak kontseilatzen gituela, bakearen gatik eta erlisionearen gatik, Errepublika on bat onets dezagun. Egia erran dugu.

Erran dugu onartzen dugula guk kontseilu hori. Erran dugu orai baino lehen ere, gure baitarik eta asko erakutsi dugu, nor diren gure etsaiak; ez gituela gu Errepublikaren izenak izitzen (izutzen). Erran dugu Errepublika ona izan dezakegula, baldin bozkatzeko (botazio) guzietan gizon zuzenak, zuhurak, giristinoak izendatzen baditugu. Hori egia ote da, ala ez? Hala ez bada, zozki adiskidea; errozu (esaiozu) Aita Sainduari, ez dela xuxen mintzo. Guk nahiago dugu haren eta gure hitzean egon.

Zer bada? Orai xuriak gorri behar ote gira bilakatu? -Ez dugu hori erran; ez eta hitz erdirik ere ez dugu erran, hortara dohanik. Gure adiskidearen arabera, gaizki egin dugu Aita Sainduaren letra laburzki aipatzea. Behar ginuen beraz letra hartarik zati handi bat bederen eman... Zertako ez letra guzia, osorik, zabal-zabala? Bazuketen gure irakurtzalek behingo (piska baterako) lan, letra luze horren burutik buru irakurtzen. Ez, ez dugu nahi izan sobera lan hartu, ez eta eman nehoi. Oxala astean behin egia bat, bakar bat ongi sar-arazten baginu gure Eskualdun irakurtzaleen buruan!

Azken aldian ahal bezen laburzki eta garbiki eman ditugu hemen Aita Sainduak igortzen (bidaltzen) dauzkigun bi kontseilu. Kontseilu horietarik lehena da, gorago aipatu duguna: Errepublika on bat onestea. Kontseilu hori zor ginuen gure adiskideri. Eta, ez gure izenean, bainan Aita Sainduaren izenean, ezarri dugu hemen eta egun berriz ezartzen lañoki (argi eta garbi) den gutieneko gibel-beldurrik (atze-beldurrik), ez itzulikarik gabe. Hanbat gaixtoago (okerrago) hori ongi ez zaitonarentzat.

Eta aldiz Aita Sainduaren bigarren kontseiluak es omen dugu aski erran. Gure adiskidearen arabera, Errepublikas sobera mintzatu gira; eta ez aski orai artinoko Errepublika haren lege tzarrez eta egitate tzarrez.

Barkatu, Jauna. Huna, hitzez hitz, zer erran dugun egun zortzi(gaur zortzi): "Framazonen eskuetan gira. Framazon horiek bere ahal guziak egiten dituzte Frantzian erlisioneari erro guziak moztu nahiz.

Guri dago ahal guzien egitea gaixtaginer jazartzeko(erasotzeko). Dugun elgar adi, elgarri esku eman giristino guziek, framazonak eta herriko kontseiluetarik kanpo ezartzeko. Behinere ez dezagun bozetan indarririk eman erlisionearen kontrako lege tzar horien kentzera ariko direla zinez hitz-eman nahi ez duten gizoneri".

Xetasunetan sartzeko denbora dugu. Etsaiek emanen daukate aski eta sobera okasione hortarako. Goazin elgar adituz, bederen adiskidekin.

(Escualduna 1892-III-4)

Bibliografia

Joseba Intxausti, Iraultzaren hildotik: Jakin liburu sorta, 3

Jean Hiriart-Urruty, Zezenak errepublikan: Jakin liburu sorta, 4

Jean Hiriart-Urruty, Mintzaira, aurpegia: Gizon!: Jakin liburu sorta, 2

~~Joseba Intxausti~~

H O G E I G A R R E N M E N D E A

1901 - 1936

Bigarren karlistada amaitu ondoren, euskal erakunde politikoak lur jota geldituz ziren. Talde bat, Euskal Herriari gelditzen ziztzaion ondasun bakarra, euskara, aurrera atera nahian, hizkuntza arloan lanetan hasten da, Manterola eta beste batzuek bultzaturik.

Hori horrela, geroxeago gertakizun handi bat sortzen da Euskal Herrian. Foruak deseginak baziren ere, horien errautsetarik izpiritu berria jaiotzen da Euskal Herria salbatzeko. Izpiritu horren sortzaile Sabin Arana Goiri izango da, euskal abertzaletasunaren aita. Hain zuzen, horren politikak euskaltzaletasunari eta euskal literaturari bultzada handi bat emango die; literaturan bertan ere mugimendu bereizi bat sorrerazten bait du.

Baina, mugimendu hori ez zen berdina izan; zenbait joera diferente nabari da gerraurrean. Alde batetik, Arana Goiri, garbizalea, erdaratiko hitzik nahi ez duena; bestetik, Azkue, Campion, Urkijo, moderatuagoak. 1936 arteko euskal idazleak bi joera horietan banatuko dira; bietara jotzen duen autorerik ere aurkitzen dugularik.

Esan dezakegu, halere, Arana Goiriren joera garbizalea nagusitu zela gehienbat. Izan ere, euskarari buruzko Aranaren ~~joera~~ ~~joera~~

euskal politika trinko batetan oinharritzen da. Halatan, ez da harritzekoa, garai hartan joera horretarako: zaletasun handia izatea. Aranaren politika, Euskal Herriaren bereizitasun apartekoan oinharritzen da: lege zahar, arraza eta hizkuntzaren bereizitasun apartekoan. Horrengatik, euskarak ere ahal bezain garbia izan behar zuen: garbia, berezia, erdal kutsurik gabea. Horrengatik, erdalkeria asko zeuzkan herri eta euskal idazle zaharren euskara baztertu egin behar zen, eta beste bide bat hartu. Hutsetik edo berriro hasi. Euskara logika hotzean oinharrituz berritu behar da dena: hiztegia, aditza, joskera. Inor gutxi uler zezakeen euskara egin logikaren laboratorioan.

Baina, piskanaka, denborak erakutsi digu, politika, logika eta linguistika ez direla gauza bera: bakoitzak bere legeak ditu.

Dena den, hutsak huts, Aranak eta bere giroak bultzada handia eman zioten euskal literaturari; euskaltzaletasun handi bat sortu zuen, euskara gorengo mailara jasotzeko gogo bizia. Kalteak kalte, bere mesedea ekarri zion euskarari, eta handia. Jakina, beste bide bat hartu izan balitz, zekarren indarra hobeki aprobetxa zatekeen.

Giro honetan gorabide nabarmena ezagutzen du euskarak. Idazle asko sortu zen. Liburuak, aldizkariak, literatur txapelketak ugaltu ziren. Euskarari buruz, linguistika estudioak ere aurre-rapen handia egin zuen. Alde honetatik aipatzekoa da "Revista Internacional de Estudios Vascos" (RIEV) aldizkarian egin zen lana. Ezin ahaztuak dira arlo honetan Eleizalde, Julio Urkijo, Severo Altube eta Azkueren lanak.

Literaturak berak ere beste hedadura bat izanen du, nahiz eta gaur egunean alde batzuetatik hain irekia ez irudit (gizarte arazoan, esate baterako); gainera, beste maila bat lortuko du literaturak: Txomin Agirre, Lizardi, Lauaxeta, e.a.

Euskararen

RESURRECCION MARIA DE AZKUE (1864-1951)

Nahiz literatur aldetik inportantzi handirik ez izan (arlo horretan ere lan batzu baditu), Azkue aipatu gabe ezin utzi dugu. Azkue ahaztea, bere garaiko idazle hoberenak eta ondorengo asko ahaztea litzateke. Honek euskara lantzen egin zuen lanari asko zor bait diote.

Bizitza. Lekeition jaioa. Eusebio Maria Azkue poetaren semea. Lehen estudioak Lekeition eta batxilergoa Bilbon. Gero Gasteizko seminarioan. Salamancako unibertsitatean Biblia eta Deretxo sakondu zituen. Estudio hauk bukatu ondoren, Bizkaiko Diputazioak eraiki zuen euskara erakusteko katedra oposizioz irabazi zuen (Arana Goiri eta Unamuno ere aurkeztu ziren).

Azkue, gainera, musikalaria ere bazen. Bilbon, Bruselasen eta Kolonian ikasten ibili zen.

Bere bizitza guztia euskarari emanik bizi izan zuen. Bera izan zen Euskaltzaindiaren buru, erakunde hau sortu zenetik hil zen arteraino. Espainiako Akademiaren batzarkide ere izan zen.

Idazlana

Inork baino lan gehiago utzi digu. Harriturik geratzen da bat gizon bakar baten hainbesteko lanaz. Horregatik, inportanteenak bakarrik aipatuko ditugu. Hiru zatitan bana ditzakegu: a) Jakintsu bezala, hizkuntzalari, musikalaria bezala; b) Euskal idazle bezala; d) argitaratzaile bezala.

a) Jakintsu bezala

1) "Euskal Izkindea. Gramática euskara". Bilbo 1891. Euskaraz eta erdaraz egina. Aintzinako euskara zaharra dela uste duen euskara berria darabil hemen Azkuek. Berak sorturiko laboratoriko euskara. Berak bere hiztegiaren hitzaurrean dioenez, "gaztetako bekatua" da liburu hau. Bide horretatik oker zihoala bera konturatu zen.

2) "Diccionario Vasco-Español-Francés". Tours 1905-1906.

Azkueren lanik onenetakoa, onena ez bada. Hamabost urtetako lana. Gaurdaino, behar-beharrezkoa euskal idazleentzat. "Euskera onaren iturri" deitzen dio Orixek. Azkueren lan honek merezimendu handia du, zeren oinharri oinharritik egin behar izan bait zuen bere lana; bere aurretik eginiko hiztegiek ez ziotela balio ikusi zuen. Larramendirenak ez zion balio, hitz jatorrak berak sortutakoekin nahasiak zeuzkalako, eta ondorengoek ere berdin, Larramendiri jarraitzen zitzaizkiolako. Azkuek hitz guziak herrian edo literatura zaharrean biltzen ditu; ez du inoiz hitzik sortzen. Egun, Luis Mitxelena ari da Hiztegi hau berritu eta zuzentzen.

3) "Morfologia Vasca". Bilbo 1923. 930 orrialdeko liburua. Kontsulta liburu bezala gaur egun ere balio duena. Bi zati ditu: 1) atzizkiari buruz; 2) gramatika mailak: substantiboa, izen-ordea, izen-laguna, aditza, e.a.

4) "Euskal Erriaren Yakintza". Literatura popular del pais vasco". Madrid 1935, 1942, 1945, 1947. Euskaraz eta erdaraz egina. Lau liburu handitan argitaratua. Euskal Herri osoan bilduriko ipuin, ohitura, sineskeria, esaerak, e.a. Etnologi aldetik, herri jakintz aldetik balio handikoa.

5) "Cancionero popular vasco". Barcelona 1922. La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbo 1968. Euskal kanta zahar piloa. Lan handia hau ere.

b) Azkue euskal idazle

Euskaraz ere asko idatzi zuen Azkuek: artikuluak, nobelak, zartzuelak, erlijio liburuak, e.a.

. "Ortzuri" eta "Urlo" operak (opera=poema kantatua. Dantza ere sar daiteke bertan).

. "Ardi galdua". Jakingarriena. Nobela. Euskal idatzizko batasuna lortu nahirik "gipuzkera osatuan" idatzi zuen (gipuzkera oinharritzat hartu eta beste euskalkiez osatuz).

. "Vizcaytik Bizkaira" eta "Eguzkia nora" zartzuelak.

d) Azkue argitaratzaile: hainbat liburu zahar argitaratu eta batez ere aldizkari berriak sortu eta berak zuzendu zituen:

"Euskalzale", "Ibaizabal", "Euskera"...

Eta beste lan multzo bat .....

Eritzi kritikoa

Orixeren eritzia: "Euskeraz ari geranok Azkue Jaunari zor diogu geienik, eta Euskerak ere bai.... Ark atera du gaixoa bere zarpilletatik eta soiñeko apainez jantzirik utzi".

Literatur aldetik ez da puntarengo idazlea. Lan ederrak badi-tu: "Vizcaytik Bizkaira", "Ipuiñak", e.a. Euskara erreza, herri-koia, jatorra erabiltzen du. Baina, batzutan, dakien guzia erakutsi beharrez, bere lanak naturaltasun pixka bat galdu egiten du.

Azkue hizkuntzalari bezala dugu inportantea. Ikertzaile eta biltzaile bezala egin duen lana miresgarria da, eta hortan ihar-dunbide zuzen bat eman digu euskaltzale guztioi: herriaren eta idazle zaharren iturritik jaso behar dugula euskara bizia.

N O B E L A

Mende honetan hasten da euskal nobelagintza. Aurreko mendean bi nobela atera ziren: Daskonagerre-ren "Atheke-Gaitzeko Oihartzunak" (1870), frantsesetik itzulia; eta Jean Batista Elissanbururen "Pierres Adame". Baina urrun gelditzen diren zer bait dira. Benetako nobelagintza orain hasten da.

Gehien lantzen dena, halabeharrez, baserritar eta arrantzaleen bizitzara mugatzen den ohitur nobela da.

TXOMIN AGIRRE (1864-1920)

Bizitza. Ondarrun jaioa. Apaiza. Filosofi eta teologi estudioak Gasteizko seminarioan. Apaiztu orduko Zumaiako seroren kapeilau izendatu zuten, eta hor eraman zuen bizi guztia, hil arte. Azkueren laguna; biak, ordea, izakera desberdinetakoak. Azkueren aldizkarietan artikulua eta lan asko idatzi zituen. Euskaltzain izan zen Euskaltzaindiaren haseratik.

Idazlana

Txomin Agirre, batez ere, nobelista dugu. Baditu beste lan batzuk ere, poesiak, hitzaldiak, artikulua... baina haren nobelak bakarrik aipatuko ditugu.

1) "Añemendiko lorea". Bilbao 1898. Nobela edo elaberri historikoa da. Zazpigarren mendeko Ipar Euskal Herriari eta kristautasunari buruz. Riktrudis gaztea du pertsonaia garrantzizkoena: San Amandok konbertitua; Osinbeltz euskaldun jentilarekin ezkondu beharrean, Adabaldo frantses kristauarekin ezkontzen da; gerra sortzen da euskaldunen eta frankoen artean, eta Riktrudis-ek Euskal Herriatik aldegin beharra du. Osinbeltzek Adabaldo hiltzen du, baina Riktrudis-ek barkatzen dio eta kristau egiten du. Bizkaieraz.

2) "Kresala". Durango 1906. (Kresala hitzak itsas ura esan nahi du). Bizkaieraz. Bere jaioterriko, Ondarruko, bizitza eta ohiturak azaltzen ditu. Nobelan Ondarruri "Arranondo" izena ematen dio.

Anjel eta Mañasiren ezkongai aldiko harremanak eta gorabeherak dira nobela honen gaia.

3) "Garoa". Durango 1912.

"Kresalak" herri arrantzale giroa eta ohiturak ematen dizkigun bezala, "Garoa"k baserri giroan ipintzen gaitu, artzai-baserriarrenean.

Nobela honen joka-lekua Oinatiko Uribarri hauzoa da. "Zabaleta" baserria. Pertsonaiak: Joanes, etxeko jaun zaharra; Ana Jo-xepa, andrea; Malentxo; Patxiko sendatzailea; Peru Odolki....

Gipuzkeraz idatzia.

Eritzi kritikoa

"Auñemendiko lorea", nobela historikoa da. Behar bada Navarro Villoslada-ren "Amaya"k izan zuen arrakastarengatik jo zuen horrelako nobela idaztera. Mota horretako beste nobela bat ere idazten hasia zen, baina amaitu baino lehen hil zen: "Ni eta Ni".

Baina euskal nobelagintzan inportantziarik handiena dutenak beste biak ditugu: "Kresala" eta "Garoa". Biak "ohitur nobelak" dei genitzake. Biak dira Agirreren lan-maisuak.

Zalantzarik gabe Agirre euskal nobelari onenetakoa da, onena ez bada. Orixek: "Agirre dugu oraindako literato edo antze-idazlerik garaiena. Aren egunetan baino euskera ugariagoan, edatua-goan ari gara egun, euskal biziera ez ezik, edonolako arte ta jakin gaietan ari baitugu gure izkuntza maitea. Alare, ua a-dinekorik ez bide zaigu sortu".

Mitxelenak: "se sigue considerando a Domingo Aguirre como el mejor de los novelistas en lengua vasca".

Euskara garbia, herrikoia eta bizia du. Izen-lagun eta aditza oso aberatsak. Jakina, Agirreren gaiak eta idaztankera beste aldi batetakoak dira; baserri kutsua, euskaldun fededun, gizarte arazorik ez... Bere garai eta girokoa zen; baina haren euskara beti-betikoa: maisu lana.

"Garoa" ala "Kresala", zein ote da hobe? Honetan eztabaida da go. Batzurentzat "Garoa" da hobe, besterentzat "Kresala". Hona iritziak:

Orixe: "Garoa"n idaztankera belaxka-antxa gertatzen zait, emexkoa edo zain gutixko duena; "Kresala"n zaintsuagoa: euskalkiari egotzi ditioke ori. "Garoa" bizkaieraz egin balu, aurki etzen ain usu irakurriko, ez agertuko; baino bizkaieraz balego, balinba, irakurle jakintsu denak eskerrago lioke".

Joan San Martin: "... ez dago dudarik Kresala ohea dana. Kresala dogu euskeraz egin danik nobelarik onenetakoa. Gaia, tartea, pasarteak, bizitasuna, gatz, errealidadea.... Indarra dauka, bai nobela bezela, ta bai izkuntzaren aldetik. Kresalan azaltzen dan guztia da egilleak bizitakua.... Garoa berriz motela da; bertako pertsonajietan ez dago Kresalan bezalako egiazkorik. Ezaguna da egilliak berak bizi ez ebana ipiñi ebala... Agiri-agirian dago

Txomin Agirrek Kresala bere bizitzaren barruan eroiala, ta Garoa azalez. Kresalagaz ez deutsa bere denborako nobelagilleeri zorrik. Arro erakutsi geinkean nobela".

Villasante: Garoa es por muchos conceptos la obra cumbre de Domingo Aguirre. En ella ha alcanzado la perfección de su estilo. Garoa se ha conquistado el puesto de obra cumbre de la literatura vasca contemporánea y como a tal se le da un valor normativo (Historia de la Lit. Vasca, 321.or.).

Mitxelenak ere Garoa gehiagotzat hartzen du (Historia de la Lit. Vasca, 156. or.).

Kresalak bizitasun, gatz, errealitate gehiago luke. Halere Garoak helduagoa eta osoagoa dirudi, gaiez eta euskal arnasaz jantziagoa. Deskribapen beteagoak eta landuagoak ditu, eta horrek berak ematen dio tankera geldiagoa, astunagoa. Gaur erabiltzen den idaztankera baino patxadatsuagoa.

Biak etnografi eta folklore aldetik oso aberatsak.

Literatur textua

"... Amaika neska gaztek begiratu zion (Iñaxio Mari-ri) samur kiro, iñoizko aizkora jokoan, enparantzako buru ta agintari txeraturua(acogedor,cariñoso) bezela ikusi zutenean! Baiño etzekian mutill orrek ainbesteren artean beretzat nor aukeratu. Zailla da aukera dagoanean aukeratzea. Zein izango zan neskatxarik onena? Onena, onena... Ezta erraz jakitea. Ezkongei daudenean, emakume guztiak onak; ezkondata gero, erdiak balira! Ezkondu artean, neskatxa danak gordeta idukitzen onen dituzte bere gogo,griña,utsune ta oraiñak(lunar), bear eztan orduetan agertzeko.....

"Ba, bai! -esan zuan Iñaxio Marik orrelako gauzak gogoratzean-. Neuk iñorekin adiskidetasun berorik eztaukatan ezkerro, amak neur tuko ditu neskatxa ezagunen menduak(carácter, izakera), amaren begi biziak ikusiko dute garbiro zein dan bere semearentzat emaztegairik egokiena".

Orretan zebillen Ana Joxepa, semeak uste zuan baiño lenagotik, eta berak aukeratu zuan azkenean ere onek bear zuan emakumea.

Jai egun baten Zabaletako etxeakoandrea ta Azkarragako Mari Batista jatzetxean bat eginda,onela izketatu ziran andre biak:

-Zure alabarekin etorri naiz bidean... Ondo neska ederra dago bera.

-Gure Mikalla? Bai orixe. Aren garaian gu ere bagiñan zerbait baña....

-Zenbat urte dauzka?

-Datorren ilbeltzean ogeta iru.

-Ona dirudi.

-Oso da ona, etxeckoia ta maratza(diligente,laboriosa). Ez neurea dalako, baña eztago bera bezelako beste bat Uribarrin.

-Zer ezkonsari emango zifioke?

-Ja jai! Orixe da galdera polita, Ana Joxepa.

Ia ba, nik ere ezkongaiak dauzkat eta...

-Bai, bai, guraso geran aldetik gure umien onari begiratu bear diogu, ta... Baiña gurean eztago zuenean beste diru. Mutil on baten bearra bai: aurten ere ler egin degu garia jotzen eta ifaurkiñak ekartzen. Bai ba, zartu egin gera ta. Gure Antonek ere, onezkero, irurogeta bosten bat urte izango ditu, senar emazteak eta alabatxo bi bakarrik gaude, ta lanak dira emen.

-Orduan elitzake gaizki etorriko zuentzat gure Iñazio Mari.

-Ez orixe, ez Ana Joxepa; ta biok ulertuko bagiña...

-Uler gaitzen. Tira, zenbat emango diozute zuen alabari?

-Baña gure etxerako.

-Bai ba, zuenerako. Zenbat?

-Eztakit ba nik ba. Bosteun dukat edo.

-Zer diozu, emakumea? Bosteun dukat Azkarragako alaba zarrenari? Ikatzagakoak ere badu orrenbeste, maizterrak direla gero.

-Ia ba, besteak ere, ezkontzen danean, zerbait izan bearko du ta. Zeuek zenbat emango diozute mutillari?

-Guk zortzireun dukat eta bi etxe-bizitza (bi arrio).

-Ezkabiltz ondo, Ana Joxepa. Zabaletako mutillak nai lituke, gutxienez, milla dukat eta berak ikazkintzan irabazitakoak, bi etxe-bizitza, bi bei, ogei bat ardi, gurdi bat...

-Ezin ulertu geinkez, Mari Batista.

-Ezaldezu nai?

-Nai izatearekin zer daukagu? Milla dukat eta eztakit zenbat ondasun gaiñera eman bear guk, eta zuek bosteuntxo? Izango du Iñazio Mari milla dukatekoa, berak zortzireun eramanda ere.

-Ezta ba zuentzat gauza aundia milla dukat... Ara, zuek milla ta guk zazpircun. Gero ere, zuen mutil ori Azkarragara badator, etxean geldituko dira gure puskak. Eztago geiago zer esanik.

-Zer esanik ez, ostera? Bai, Mari Batista, bai. Au ezta asiera baiño besterik. Eskribauak gure paperak egin orduko zer esan andiak emango dizkigu gaur asi degun autuak. Gaiñera gure Joanesek ondo jakin, ondo ikusi ta ondo neurtu nai izaten ditu semea-laben goraberako gauzak. Ni naiz Zabaletako etxekoandre, baiña nere senarra beti etxeko jaun, ta berari dagokio Zabaletako gauza guztiak erabakitzea.

-Ba, Joanesek, zenzunezko gizona da ta milla dukat emango dizka semeari.

-Berriz ere? Gogoan artu dezu zeure eskabidea; baiña alperrik zabiltz nerea aztutzen bazaitzu.

-Guk aldegun aiña, al degun guzia emango diogu, orra.

-Eztago gaizki esana. Zer Meza entzungo dezu datorren igandean?

-Zortziretakoa nik.

-Emen izango naiz ba, ni ere, Jaungoikoak nai badu, ta agur iganderarte.

-Agur.

Andretxo biak gogamen batekin aldendu ziran: egun artan asi zuten leloari nola bukaera on bat emango zioten.

"Ezta gaitz izango -esaten zuan beretzat Mari Batistak-. Ana Joxepak nai du, igarri diot, eta orrek nai duana egingo da Zabaletan. Baiño askatu bearko du zizkua, bai, Jaungoikoak laguntzen badit. Urre gorritan ekarri bearko ditu mutillak ezkontza-

diruak, oiek urre borobil asko omen dauzketa. Noizko dituzte ontzako zarrak? Esandako gauzen gaiñera, nai litzake beste zertxobait... Atxur batzuen bearrean gaude, ondo etorriko litzaizkigu lai berriak... Ikusiko det etxean zeren premia daukagun... Urbiako zelai zatitxo bat emango baliguteke... Eskatu beintzat lenbizi, ta gero, ezin bada, gogorrean badaude, utziko zaio. Jaungoiko maittea! Sitsak jandako abe ustelak geunden Azkarraga jaso eziñik, baiña abe zindo berria datorkigu etxea erori ezte-din.

Inazio Mari, zeruak zakarz, geurea zera, eztirazu igesik egingo".

"Urteak ere aurrera dijoazkio ta -zion bere artean Ana Joxepak, Zabaletarontz zijoala- nonbaiten sartu bear nuan nere semea. Etxe ona ta andre ohea izango dituala deritzot. Aspaldietan neukan nik begiz jota Azkarragako neskata zarrena; eztet beragana-koa gaur goizeko amesa. Ta nola erantzun dit Mari Batistak! Bigunago zegoan, sasiko masustarik elduena baiño. Ba! Inazio Mari bezelako mutillik ezta soro bazterrean billatzen. Joko zalea ezpalitz... Arantzazuko Amari Salbe bat, jokorako griña kendu daion: "Jaungoikoak salba zaitzala Erregiña, erruki biziaren Ama, gure bizitza, gozotasun ta itxaropena..." Damu det zerbait geiago eskatu eza, baiño ezta oraindik berandu... "Zuri deiez gaude Ebaren ume erbestetuok..." Eta ondo garbi ipiñi bearko da paperean beste alabari zer agintzen dion, biar edo etzi nasterik izan eztaigun... "Zuganako zuzpirioz ta negarrez gaude..."

Bi ama oiek buruauste gogorrean jardun zuten egun aietan. Batak eta besteak, alderdi guztietako aztarnak ondo artuta, jakin zuten noraiñokoa zan auzokoan ondasuna, ta estaldu zuten nor berea oso amarruki(maliciosamente); biak, gonadun Meternik batzuek bezela, egin zituzten egiñalak gaitasunik andionarekin, alkar zuritzen ta zilibokatzen(engainatzen); biak galanki eskatu ta labur eskeñi zuten, bakoitzak bereari gogor eutsiaz; biak ibilli ziran jatorduan ta lotorduan, egunez ta gabaz, esna ta ametsetan, ixiltzake, beti gauza bati eragiñaz; onenbeste koltsoi, orrenbeste maindira, orko beia, ango moxala, goiko zelaia, beko iñaurkiña; eziñeike, badezakezu, eztaukagula, badezutela, ez-tanean ezta, nai danean alda; nondik baiña, zanbat bada, geuk zer jango, nola biziko, besteai zer emango; aserre ta adiskide, azkor(animoso) ta makal, ezetz ta baietz, atzera ta aurrera, gera ta bera; baiño, azkenean ere, bein edo bein, Joanes ta Antonek alkar arturik erabaki ta korapillatu zan Mikalla ta Inazio Mariren ezkontza.

(Garoa, III kapitulutik, 1966ko argitalpeneko 44-50 or.)

Bibliografia

Kresala, Durango 1906, F. Elosunean

Kresala. Edit. Itxaropena: Kuliska sorta. Zarautz 1954.

Kresala, Arantzazu 1967.

Garoa, Durango 1912, Florentino Elosunean

Garoa, Tolosa 1934, Lopez Mendizabalenean

Garoa. Edit. Itxaropena, Zarautz 1956.

Garoa, Arantzazu 1966.

Auñemendiko Lorea: Colección Auñemendi 50-51. Zarautz 1966.

JOXE MANUEL ETXEITA (1842-1915)

Bizitza. Mundakan jaio zen. Bilbon egin zituen nautika ikasketak. Itsasosan urte askotan ibili ondoren, barkuko kapitain izan zen.

Manilan(Filipinas-en) hamasei urtetan bizi izan zen. Bertako (Manilako) alkate izateraino iritsi zen.

Azkenez, zahartzaroan bere jaioterrira etorri zen. Bertan txalet eder bat egin, eta ikasten eta idazten hasi zen. Horrela jarraituko zuen hil arte. Bere zahartzaro garaikoak ditugu idatzi zituen nobelak.

Idazlana

Hiru liburu utzi dizkigu Etxeitak:

1) "Josecho". Durango 1909.

Nobelaren haria: Mundakako baserri batetan senar-emazteak familiarik gabe bizi dira. Egun batetan ijito batzuk etortzen zaizkie; horien artean umetxo bat dakarte, ijito tankerarik ez duena. Hau baserriko emaztearen soinekoari helduz, "ama! ama!" esanez, negarrez hasten da. Baserrikoek haurra erosten dute. Ijitoek Naparroan ohosturiko haurra zen. Josecho izena. Baserri-an hazten da, eta marinela egiten. Munduko bazterrak ikusi ondoren, herrira dator eta bertan ezkontzen. Azkenik bere aita eta ama ezagutzen ditu.

2) "Jaioterri Maitia". Durango 1910.

Nobelaren haria: Euskaldun neska-mutil batzuk Ameriketara, Mexikora, dihoaz, eta han baserri edo artzai bizitza eramaten dute. Erabat bukolikoa(bukoliko = baserri eta artzai bizitza kontatzen duen literatur mota). Azkenik bina-bina etortzen dira beren jaioterrira: Ardibasora.

3) "Au, Ori ta Bestia". Durango 1913. Olerki liburua.

Eta beste batzu, aldizkarietan zabalduak. Truebaren kontu eta teatro lan batzuk ere euskaratu zituen.

Eritzi kritikoa

Hizkera erraza darabil, herrikoia. Tarteka erdal joskera darabil. Hitz berrietara ere jotzen du, baina ez gehiegi.

"Josecho"k erromantiko usaia du. Baina erraza eta atsegina da.

"Jaioterri Maitea" bukolikoa, baserri-artzai girokoa. Pertsonaiak gehiegi idealizatuak, giza errealitatetik urruti samar diruditenak.

Dena den, irakurgarriak dira nobela hauk. Hain ulergarri direlako, batez ere bizkaitarrentzat, aukera-aukerakoak dira irakurtzen hasi berrientzat.

Nobela sinple, arin eta interesgarriak.

Literatur textua

Txomin-Txikik eta emazteak oiñ-ortotzik(oin-hutsik) eskinsariak(promesa) egin ebezanik irugarren urtean, illuntzeko illunabarrean, agertu zirean etxe-aurrean "gitano" batzuk, eta oles egin eben. Txomin eta Martin'ek urten eben atera; "gitanoak" eskatu eben aterpe bat gau atan etzateko. Juana Mari be jatsi zan bera, arrituta bildurrez, arek arpegi baltzak ikusi ebazanean; etxekuok bildur zirean joan eitezela esaten, ta eskeiñi eutsen galtzoa(lastoa) zabaldua egoan korta bat, guztiak antxe etzateko. Pozik egozan "gitanoak", kota zabal ederra, bero-berotan egoteko lortu ebenean.

Gitanuok zirean, iru gizon, iru emakuma, lau ume, lau asto ta txakurtxo bi; ezainak(itsusiak), zazkel, erropa zar, trazkil(gaizki jantzia), ikatza baino baltzagoak, azurra ta azala baiño ezeukenak. Astaganean etorren, umetxo urte bi inguruko, matralla-gorri, begi-urdin, galant(ederra), gastaña margoko ule ederdun bat: ez irudien bestien endakoa(arrazakoa); etorren negar baten, "ama", "ama" ta "ama" deadarrez, da astotik jatsi ebenean, joan zan arin-arinka Juana Marigana, ta eldu eutsan sendo gonatik "ama", "ama" ta "ama" txillioka(oska) iarduala. Juana Marik ezekian zer gertaten jakan ordu atan, ain erruki gogorra artu eutsan ume zoribako ari: uste eban nunbait ostua izango zala, ta artu eban besoan.

Pozik egoan mutikotxoa, Juana Marik besoan artu ebanean: gitanoak urreratuten jakazanean besartetzen(besarkatu) eban sendo Juana Mari deadar gogorraz;ezeban nai joan gitanoakana.

.....

Biaramonen goizetik ebiltzan (ijitoak) joateko asmoaz; giza-semeok, eurakaz nai eben croa(eraman) Juana Marik besoan eukan mutikoa; gitanak nai eben itxi umea zerbait bere ordeztuta: Txomin ta emazteak, errukigarritzko eskariak egiten ebezan mutikoa eurakaz isteko(uzteko), baña arek gizonak(gizon aiek) aserre zirean euren emakuma lagunaren kaltez(kontra). Auzi onetan egon zirean luzaro, ta atzenean Txomini eskatu eutsezan amar ogerleko(duro) ta amar egazti mutikoaren ordeztu.

Juana Mari joan zan arin Mundakara mutikoa besoan ebala; zuzendu ebazan amar ogerlekoak; ollatokian arrapau ebazan Martin-zaldik amar ollo, ta emen jakezan. Artu ebezan euren ume, asto, txakur, karramarro(cangrejo), lapa ta enparauak(sobrantes), eta joan ziran Ondartzatik (Txomin eta Juana Mariren Baserria) mutikoa bertan itxita(utzita). Gitanoak esan eben Pedro eritxola(zeritzala), baña Pedro deituaz, ezeban erantzuten.

Juana Marik, arratsalde atan, altzoan esne-zopak emoten eukala itandu(galdetu) eutsan:

-Txotxo, zelan dok eure izena?

Barriro, ainbeste bidar itandu eutsanean, gomuta izan eban(gogoratu zen) bere izena, ta poz-pozik erantzun eban "Josetxo".

-Josetxo dok eure izena? -itandu eutsan barriro Juana Marik- eta buruagaz adierazo eban, baietz.

-Josetxo az? -raindiño-be itandu eutsan, eta orduan irribarreka erantzun eban:

-Bai.

Orra jakin zan mutikoaren izena etxeko guztiaren pozgarri, ta orduan zoratuta-pozarren esaten eutsan Juana Marik bere besartean esaturik: .....

AGUSTIN ANABITARTE (1891-)

Donostiarra.

Idazlanak

- 1) "Usauri" (1929)
- 2) "Donostia". Bilbao 1933.
- 3) "Poli". Ed. Itxaropena: Kuliska Sorta 23-24. Zarautz 1958.

Eta beste lan batzuk aldizkarietan, baita liburuetan ere: "Aprika-ko Basamortuan" e.a.

"Usauri" eta "Donostia" nobelekin bi aldiz Schuchard saria irabazi zuen.

Eritzi kritikoa: Nobelagile aipagarria "Agirreren pare agian" esaten du Ibon Sarasolak. Gauzak arin, otzan eta errex kontatzen ditu.

TOMAS AGIRRE "Barrenso" (1899 -)

Errezilen jaioa.

Idazlanak: "Gazi-gozoak", Bilbao 1933.
"Uztaro", Bilbao 1937. Ohitur nobela.

IPUINA ETA PROSA

PEDRO MIGEL URRUZUNO (1844-1923)

Bizitza. Elgoibarren jaioa. Apaiza.

Idazlana. Garaiko aldizkarietan sakabanatua. Ipuinak ditu eza-gunenak. Horien bilduma batzuk egin dira:

- "Urruzuno 'tar P.M.'ren Ipuiak". Iruine 1930.
- "Euskalerritik zerura ta beste ipui batzuk". Auspoa Liburutegia, 5. Donostia 1961.
- "Iru ziri": Auspoa Liburutegia, 47. Donostia 1965.
- "Ur-zale baten ipuiak": Auspoa Liburutegia, 51. Donostia 1965.
- "Sasi-letrau baten ziria, ta abar": Auspoa Liburutegia, 113. Donostia 1973.

Hauetaz gainera, erlijiozko bi libururen itzulpenak: "Meza Santua zer dan" (Durango 1915), "Anima ondo damutua eternidadeko gauzak konsideratzen" (Tolosa 1921).

Eritzi kritikoa

Idazle oso herrikoia. Edonork uler lezakeena. Herriarentzat idatzi zuen, eta horregatik bere euskara eta idaztankera oso herrikoi, bizi, argi eta aberatsak ditu. Idazle gutxitan aurkitzen diren esaera jatorrak ugari ditu, inork ez bezala darabil herriak hitzegiten duen euskara. Herriaren pentsakera eta ohituren

ispilu garbia dugu Urruzuno. Garbizaleen joeraren aurkakoa.

Haren ipuinetan aurkitzen den humorea ere ez da txantxetakoa: "Euskal umoreari buruz, esan genezake oker aundirik gabe, Euskalerriak idazle gutxi izan dituala, oso gutxi ere, Urruzunok bezela umore berezi ori beren lan-eginetan irauli dutenak...".

Literatur textua

Praillea ta Don Burno

Don Burno, bere ustez, gizon arrazoizkoa zan, antiklerikal-txoa bai, baiña onretan ere bazituan bere arrazoiak.

Prailleak noizean bein eskatu oi zion mandoa Don Burnori, eta, gogo onez ezpazan ere, ematen zion ibillaldiren bat egiteko.

"Prailleak itz onak Baiña...", au zan Don Burnok beti bere aon zeukan esaera, eta erri guziak ikasi zion. Jaun onek agindu zion egun batean bere morroiari, praillejantzita, eman zegiola manduari astiñaldi on bat makillaz, prailleaganako gorrotoa manduari sartzeko; ala egin zuan morroiak.

Egun batean, Prai Manuel, lego gizajoa, juan zan manduaren eske, beti bezela, eta Don Burnok agindu zion, okullotik artu zezela. Bazajuan artzera, baiña mandua, praillea ikusteaz bat, asi zan ostikoka, urreratzen ere utzi gabe Prailleari, eta mando gabe biurtu zan etxera, esanaz, Don Burnok mandoa antiklerikaldu zuala.

Don Burno bazijoan guziz apain bere mandoaren gaiñean, eta praille-etxearen aurrean igarotzean, atera zan praille bat komentutik, eta ura ikustean, mandoan oso izutu, eta asi zan laisterka ta saltoka, jo baster bat eta jo bestea, txapela kaleko parel baten katiatu zitzaion, estalkia edo kapotia urtara, pipa, betaurrekoak(anteojos), euritakoa or emen banatu, ate-buru bat buruaz jo, eta askenik lurrera eroririk, korde gabe gelditu zan.

Jaso zuten komentura eta Prai Manuel an ari zitzaion, Ebanjelioko Samaritarraren antzera, ardo ta olioaz zauriak garbitu ta gozatzen; jendea're bildu zan, eta sumatu zuten, Prai Manuelek zerbait ere mur...mur...mur... sopean esaten zuala. Oleazio San tua ote zan? Baiña, nola, Prai Manuel Legoa da-ta? Beste ototzen bat izango da. Bai; ara zer esaten zuan; "Prailleak itz onak baiña...Prailleak itz onak baiña...".

-Obrak ere bai- erantzun zion alako batian Don Burnok.

Eraman zuten jaun au bere etxera, eta bigaramonean nolabait ere esku bat jakaren sakelean sartzean, arkitu zuan papertxo bat; ona zer zion:

Konsejuren bat eman
baiño len iñori,
kontu nola gelditu
zindezken zedori;
etzaitezen kontuan
berandu erori,
gaitz egin diozula
zere buruari.

Guzion begietan
orain da azaldu,
nola mandua dezun
antiklerikaldu;
berriz bota etzaitzan
eta oso galdu,
obe dezu mandua
aliek lenen saldu.

Horregatik, Kirikiño idazle herrikoia, erraza, jatorra eta oso atsegina gertatzen da. Baditu garbizalekeriak ere, eta ez da harritzekoa; garaiko garbikeri joera euskal idazleetan erabat hedatua bait zegoen. Baina besteen aldean ez dira ezer garbiza-lekeria horik, eta lan osoari begiratuz gero, huskeriak dira.

Literatur textua

Deun(santu) izateko bidian

Basetxe baten ei egoan (antxiña) egundo eleizara izan etzan mutil bat. Bere ugazabak bialdu eban bein Meza-entzuten; eta eleizea nun aurkitzen zan ez ekian lez, esan eutson lagun asko sartuko zan etxe batera joateko...

Jatsi zan, ba, kalera gure mutil ori, ta eldu orduko ikusi eban eztegu(boda) andi bat eleizatik etxerantz joiala, gomutatu eban(gogoratu zuen) ugazabaren esana, batu zan ezteguaz, ta sartu zan danakaz ezkonberrien etxean... Iñok be ez eutson ezer esan, senide edo auzokoren batek beregaz ekarri izango ebalakoan; jarri zan maian, eta ederto bete eban sabela ango jan-edari ugariekaz.

Pozik biurtu zan etxera, ta aste guztia joan jakon bere ugazabari itanduka(galdezka), ea igandea noiz etorran. Ugazabak erantzuten eutson:

-Mutil, etorriko dok. Itxuraz ondo ibilli intzan, orrenbeste gurari(gogo) adirazoten dokan ezkerro barriro be joateko.

-Bai ondo ibilli! iño!... estuen nago igandea eldu arte.

-Kristiñau guztiak orrelakoxeak izan bear layeukiek. Asko ta asko jagozak, mutil, Mezatarako beti nagi aurkitzen diranak, beste gauzetarako bizkorrak izaten dozak, baiña.

-Enaz ni, ba, orretarikoa. A zen atsegiña nik euki nebana igandean! Eta jente nagia dagoala ain gauza ederrerrako diñozu? Siñestu be ezin leiteke.

-Mutil, ori dok, ori, kristiñautasuna; oa, bide orretatik, eta neuk diñokat deun aundi bat izatera elduko azala.

-Larunbata gabea amesetan egin eban mutillak, okela-zati, bixigu-erre, ogi zuri, gaztae, pitxerkada ardao ta beste onelan-go gauzakaz. Itzartu(esnatu) zaneke urten arin ogetik, arrapataka(zalapartaka) jantzi ta bizkor kalerantz, abo guztia gozotuta, gora-goraka, atsegiñan atsegiñez.

Kalera eldu zanean, entzun zan Mezatarako azken txillin-otsa, ta agaitik ikusi eban jentea arin eleizarantz; berau be arin-arin joan ta sartu zan erdi ingururaiño. An gelditu zan begira alde guztietara, ta ikusi ebanean etorten ziran guztiak ur be-deinkatu-ontzian sartzen ebezala euren eskuak eta gero aurpegira edo (berentzat) abora eroan, ariñeketa batean joan zan bera be, ta beso guztia sartuta ibilli zan, ea zatien bat aurkitzen eban, baiña alperrik, an saldea baiño besterik ez egoalako. "Ederra jokatu yaustiek!", esan eban agin artean... Geratu zan gero baster baten ixillik eta adi; ta izkaldia asi zanean, alde egin eban, gogait eginda.

Etxeratu zanean, bai-diñotso ugazabak: "Ona emen gure kristiñau zintzo au be, zintzorik badago iñun"... Mutillak arpegi illunduagaz: "Gaur ederrak emon dausteez".

-Zer, ba? Jo egin abe, ala? Ta zergatik? Mezatarra joatea-gaitik? Zorionekoa az, gauza deunakaitik(santuengatik) nekeak igaroten asi azalako; esan neuan nik, deun andiren bat izango intzala, jarraitzen baeutsokan asiriko bideari... Eta zelan izan dok?

-Berandutxu eldu naz gaur bai, ta saldea baiño besterik ez dauste itxi(utzi). Itxaron dot gero puskatxo baten, baña ezer bere ez. An aurrean iru gizon, saku antzeko gauza batzukaz jantzita, ibili ta ibili, batera ta bestera, nik eztakit zer egiten; beste bat, oster, sabai-gainean(ganbaran) iru milla txilibitu jotzen; alkarri didar bat edo beste egiten izan dautsie, ulertu ezin leikean cran; geroago igon da beste bat lexinontzi baten ganera, ta asi da agiraka(erritan) ta didarrez guztiz asarre. Auxe ikusi dodanean: "Ezer artu ez, ta nik zergatik entzun bear yuadaz, ba, olango demoniñokeriak?" esanda, alde-egin dot. Urrenguan, enaz azkenen joango".

- "Bakik(badakik) nora joan bear dokan ik?... Kortara(i-kullura)!... Antxe daukak lekuri egokiena, astotzar arraio orrek! Eztausku azkenean "deun" txar-txarrak urten mutil eder onek."

(ABARRAK, Bilbo 1966, 22-24 or.)

JULES M. MOULIER: "OXOBI" (1888-1958)

Bizitza. Bidarrain (Behenafarroa) jaioa. Apaiza. Seminariotik hasi zen bertsoak egiten, eta Eskualduna aldizkarian argitaratzen.

Gure Herria aldizkariaren sortzaileetako bat izan zen, eta bertan anitz artikulua eta poesia idatzi zuen.

Euskaltzaindikoa zen.

Idazlanak

Bost liburu dauka argitaratuak:

- 1) "Bihotz-oihu, deiadar, nigar". Baiona 1913. Gazte garaiko poesiari hoberenak.
- 2) "Alegiak". Baiona 1926. Liburu ezagunena, hitz neurtuetan.
- 3) "Heiatik zerura". Baiona 1935. Poesi liburua.
- 4) "Haur-elhe haurrentzat". Baiona 1944.
- 5) "Oxalde". Bertsolari honen bizitza eta bertsoak.

Eritzi kritikoa

Alegilari bezala da ezagunena, baina olerkari liriko bezala ere ona da. Hona zer dioten Mitxelenak: "...es muy importante la obra en verso de Jules Moulier "Oxobi", recientemente fallecido. Lírico de voz poderosa, ha sido además, en sus Alegiak (Baiona 1926) el mejor fabulista en lengua vasca. Por su vivacidad, por

la maravillosa flexibilidad y poder expresivo del lenguaje, constituyen una verdadera creación en su género que casi por definición es tan poco original". (Luis Michelena: Historia de la Literatura Vasca, 148 or.).

Oxobiren euskara landua da, esaera motzak maite ditu. Batzuetan astun gertatzen da, baina arina eta leuna da gehienetan. Oro har, bortitza eta bizia.

Literatur textua

Axeria eta oilarra

1) Oraare-tik Bardotze-raino, Bada oraino Bazter galdurik.	2) Errekan arrain, Larretan erbi, Hamar hamabi Axerien gain.	3) -Ez niz ez gero Ur, oihan zainez(1) (Jaun kargudunez) Mintzatu gogo!-
4) Hots, axeri bat, Bidaxundarra, Gaskoin zaharra, Jin(2) zen bidera.	5) Eta bidetik, Sabelean hotz, Begiak zorrotz, Ttapa ttapa...tik!	6) Horra hor nun den Axeri hori Oilar baiori Bristez ohartzen.
7) Ke te dizi kio Hau matrikula, Hura karkula(3), Hurbiltzen zaio	8) Janik bihi(4) on, Oraartarra, Gure oilarra Goraxko zagon.	9) -Oilar maitea, Ez dakik gerla Fini dugula? Biba bakea!
10) Jauts hadi bertan(5) giten(6) besarka; Haugi(7) hegalka Bi pot(8) nik eman.	11) -Ze? Bakea guk? Axeri gaixo! Pottak(9) zein goxo!... Ago, heldu nuk.	
12) To... Berri onez Dathotzik segur Hantxe bi zakur. Hi?... Hala denez(10)?	13) -Baia(11) bi zakhur? (Gogoa ilhun, Gosea lagun,) Banoak... Agur.	

(1) hibai eta basoetako guarda. (2) etorri. (3) zer esango pentsatzen. (4) alea. (5) Jauts: jaitsi. (6) giten: gaitezen. (7) Haugi: etor hadi; Jaugin aditzetik. (8) pot: musu; pot eman: musu eman. (9) Pottak: pot-en diminutivoa. (10) Hala denez?: hala ote? (11) Baia: baina.

2023.3.11

JEAN BARBIER (1875-1931)

Donibane Garazin (Behe Nafarroan) jaioa. Apaiza.

Idazlana

- "Supazter chokoan". Baiona 1924. Liburu honetan 25 ipuin, poema bat eta bost komedia aurkitzen dira.

- "Piarres". Nobela bi tomotan. Nobela folklorikoa.

- "Legendes du Pays Basque d'après la tradition". Paris 1931. Frantsesez eta euskaraz. Folklore eta etnologi gaiak darabiltza.

Eta beste batzu. Baditu 81 kantu, berak eginak.

JEAN ETCHEPARE (1877-1935)

Bizitza. Argentinan jaio zen, baino sei urtetan Euskal Herrian zen. Seminarista izan zen. Seminarioa utzirik mediku ikaskuntzak egin zituen. Ipar Euskal Herriko idazle sekular apurretatik bat dugu, gure autore hau. Zentsurak, bere garaikoak eta hil ondokoak ere (1941ean, haren "Buruchkak" liburua birrargitaratzean, bi kapitulu kendurik atera zuten) murriztapenik asko egin zion: Erlijio gaiez bere duda-mudak izan zituen, eta erlijioak adierazten zion moralaz ere bai. "Buruchkak" liburuan, kapitulu batean erlijioaren irakaskuntzaren aurka dihardu; eta beste batean, seigarren mandamenduaz. Artikulu bi horik zirela eta, andregaiak eten egin zuen gure autorearekin.

"Berebilez" liburuan ere nabari zaio zenbait erlijio punturikiko kritika.

Idazlana. Bi liburu argitaratu zituen:

- "Buruchkak". Baiona 1910. Artikulu eta saio bilduma.
- "Berebilez". Baiona 1931. Nafarroan eta Gipuzkoan zehar egin zuen ibilaldiaz.

Hauetaz gainera, artikulu sail handi bat aldizkarietan: Eskualduna, Gure Herria...

Eritzi kritikoa

Prosalarari oso ona. "Prosista de la talla de Orixe y Lizardi" esaten du Mitxelenak. Bere bi liburuak maisu lanak direla dio Lafittek. Idaztankera landua; esan nahi duena zehatz ematen saiatzen da. Saiakera lanean bereizten da; gai zailak euskara ederrean erabiltzen badaki. Hizkuntzaren maisu, euskara moderno, zehatz eta dotore baten jabe. Aranismoaren kutsu pixka bat badu.

3333333333

ENRIKE ZUBIRI, "MANEZAUNDI" (1867-1943)

Bizitza. Luzaiden(Valcarlos) jaioa. Paris-en pintura estudioak egin zituen. Bere bizibidea margolaritza izan zen. Iruineko "Escuela de Artes y Oficios"eko irakasle izan zen.

Idazlana

Euskal Herriko aldizkarietan sakabanatua dago bere idazlana: artikululu laburrak. Horietako batzuk, ipuin eta artikululu, A. Irigarai-ren "Prosistas navarros contemporáneos en lengua vasca" (Pamplona 1958) liburuan datoz.

Eritzi kritikoa

Luzaide, hizkeraz, Behenafarroako euskalkikoa da; euskalki horretan idazten du Manezaundik. Bere idazkera oso herrikoia da, bizi-bizia, esaeratan jatorra eta aberatsa. Atsegin handiz irakurtzen dira haren artikululu polit eta umore onekoak.

"... el encanto de "Manezaundi" proviene en gran parte de que refleja a las mil maravillas la viveza y el pintoresquismo del habla popular" (L.Villasante: Historia de la Literatura Vasca, pag. 368).

FERMIN IRIGARAY, "LARREKO" (1869-1949)

Bizitza. Auritzen (Burguete) jaioa. Medikua. Gizon ona, edozeini on egiteko beti prest zegoena.

Idazlana

Orduko aldizkarietan sakabanatua dago: Gure Herria, Euskal Esnalea, e.a. Lehen aipaturiko A. Irigarai bere semearen "Prosistas navarros contemporáneos en lengua vasca" liburuan aurkitzen da honen zenbait lan. Gai asko darabil.

Eritzi kritikoa

Baztandar eta lapurtarraren tarteko euskara darabil. Hizkera herrikoia eta garbia. Euskal joskera jatorrari begiratzen zion batez ere eta ez hitzetako garbikeriari. "Manezaundi" eta Irigarai ez zituen aranismoaren purismo gehiegiak ikutu. Herriko esaei garrantzi handia ematen diote.

BERNARDO MARIA GARRO "OTXOLUA" (1891-1960)

Bizitza. Mundakan (Bizkaian) jaioa. Merkatalgo karrera Bilbon egin zuen. Gaztetan Argentinan zazpi urte pasa zituen; hango euskaldunekin iharduteak asko lagundu zion euskalkiak ikasten. Bizkaiera oso ondo menderatzen du.

Idazlanak

- "Bertolda eta Bertoldin". Bilbao 1932. Argitaraturiko liburu bakarra.

- Aldizkarietan, Euzkadi egunkarian batez ere: "Bijar Donianera", J.Barbier-ek lapurteraz egindako ipuiak bizkaieraz; "Abere dontsuak"; e.a.

Eritzi kritikoa. Lanik genienak itzulpenak ditu, baina itzulpen onak, hontan maisua zen: itzulpen direnik ez zaie antzematen. Bizkaiera herrikoia oso ondo daki: "tanto en el empleo de la conjugación como del vocabulario y de los modismos, giros y construcciones, Otxolua es un verdadero maestro" (Luis Villasante, Historia de la Literatura Vasca, 386 or.).

Zoritxarrez, bere garaiko "purismoak"(bai hiztegian eta bai fonetismoetan) argitasun eta bizitasun asko kendu dio bere idazkerari.

Orixek: "Lagun eta irakasle... Euskalerrri guztiko idazleen artean txukunenetarikoa"

GREGORIO MUJIKA (J.M. DE OJARBIDE", "JEME", "G.DE BIONA")(1882-1931) Bizitza. Ormaiztegin jaioa. Langile porrokatua, hizlari bikaina eta idazle jatorra. "Euskal Esnalea"ren (elkartea eta aldizkaria) idazkari edo sekretarioa izan zen, eta "Euskal Erriaren alde" aldizkariaren zuzendaria.

Idazlana

Kazetari bikaina. Bere lanak garaiko aldizkarietan eta egunkarietan: Euzkadi, El Pueblo Vasco, Argia, e.a.

Argitaratutako liburuak:

- "Eibarko seme ospetsuen berri batzuek". Donostia 1908.
- "Ernaniar ospetsuak: Iturriaga, Kardaberaz, Urbieta". Donostia 1910.
- "Lorak eta Ogia" (ipuia), 1910.
- "Pernando Amezketarra". Donostia 1927. Libururik ezagunena. Askotan argitaratua.

- "Los titanes de la Cultura Vasca". Donostia 1962.

Eta beste batzuk.

PROSA ERLIJIOZKOA

ERRAIMUN OLABIDE (1869-1942)

Bizitza. Gasteiztarra. Jesuita. Irakasketan ibili zen urte askotan. Salamanca-n irakasle zela hasi zen euskara benetan ikasten, Campion euskaltzalearen honoko hitzok irakurri zituenean: "Entonces me avergoncé de llevar sangre euskara en las venas y de ignorar la lengua nativa de los eúskaros". Olabidek beretzat hartu zituen hitz hauek. Gerora, euskara non ikasi zuen galdetzen ziotenean, barrez, Salamanca-n ikasi zuela erantzuten zuen. Gogor ekin zion benetan: Azkueren Hiztegi handia Azkuek berak baino hobeto omen zekien... Baina euskaraz hitzegiteko erraztasunik ez omen zuen sekula lortu.

Idazlana. Benetan lan handia egin zuen. Dena itzulpena.

1) "Loyola-tar Eneko Deunaren Gogo-Iñarkunak". Bilbo 1914.

2) "Giza-soña". Tolosa 1917. Gizonaren gorputzari buruzko hiztegi zientifikoa da. Ia 7.000 hitz dakartza. Olabidek euskara zientzi eta kulturgintzarako gai egin nahi du. Azkueren hiztegia hartzen du oinharritzat. Hitz berriak ere asmatzen ditu.

3) "Josu-Kristoren Antzbidea". Donostia 1920. Kempis-en Kristoren Imitazionea euskaratua.

4) "Itun Berria". Bilbo 1931.

5) "Itun Zar eta Berria". Bilbo 1958. Biblia osoa euskaraz. Lehenengo aldiz Hego Euskal Herrian argitaratzen da Biblia osoa. Ipar Euskal Herrian bazuten Duvoisinena.

Eritzi kritikoa

Olabide literatur aldetik begiraturik ez dugu kreatzailea, ez du berak sortutako lan orijinalik egin; itzultzailea dugu, baina egin duen lanagatik ezin ahantzizkoa.

Olabide bere itzulpenetan oso zehatza da, ardura handiz egin du bere lana. Bere asmoa, euskara zientifikoa mailara igotzea izan zen: zientzi gai guztiak erabiltzeko hizkuntza landu eta trebe bat egitea, kulturaren goiko mailetara jasotzea.

Asmo eder hau betetzeari gogor ekin zion, eta gauza askotan txalogarri da, lan handia egin du. Baina baditu bere akatsak ere. Olabide erabat garbizalea da, eta garaiko garbizaleen artean bera da garbizaleen eredu eta gidari. Halere ez du neologismo edo hitz berri asko erabiltzen; gehiago sartzen ditu orain erabiltzen

ez diren hitz zaharrak, edo bazter batekoak edo euskalki guztietatik hartuak. Aditz sintetikoa ere gehiegi darabil: forma asko orain erabiltzen ez direnak eta agian inoiz ere erabili izan ez direnak. Hortik bere euskara gogorra, hotza, zientifikoa, experimentalala: herriaren euskara bizitik urrunegi dabilena gertatzen da. "En suma, para el que esté familiarizado con el euskera escrito de la tradición literaria, el del P. Olabide presenta un aspecto extraño, pero que no carece de fuerza y de belleza". (Luis Villasante, "Historia de la Literatura Vasca", 361 or.).

~~~~~

JON EGUZKITZA ETA MEABE (1875-1939)

Apaiza. Bizkaitarra: Lemoan jaioa. Euskaltzaindikoa.

Liburuak: "Garbitokiko Arimaen Illa"(1915). "Andra Mariaren Loretako Illa"(1919). "Gizarte-Auzia. Ugazaba ta langille arteko gora-berak"(1935).

Idaztankera: argi, hotz, zuzen, kontuz idazten du. Beharbada astunegitxoa egiten zaigu hitzen garbitasunari eta gramatikako legeei lotuegia edo delako. Garbizalea.

~~~~~

IMANOL ARRIANDIAGA (1876-1947)

Bizkaitarra. Elantxoben jaioa. Erlijiosoa Klaretarra. Beire-n (Nafarroan) hil zen.

Liburua: "Goizparraik eta Beldubaik egiña", Zarautz 1959. (Ebanjelioak eta Apostoluen eginak esateko titulu hori darabil).

Eritzi kritikoa

Garbizaleen artean garbizaleena. Gure euskararen logikak lilurata erreforma sakonak egin nahi izan zituen euskal gramatika osoan..., herriaren eta ordurarteko idazleen hizkeratik erabat aldenduz.

Honen euskaraz konturatzeko, ikus dezagun "Gure Aita" otoitza ren itzulpena nola egiten duen: "Atta: eure ixena donetsi bixa: eure ala bel. Egunian-eguniango ogixa emoskuk egunoro; eta gure obenaik azketsi egiskuzak, geuk, be, geure zorrdunai bai tazketsegu; eta ziltzaldiratu ezkagigezak". (Lk. 11,2-4).

Aditza, esaterako, guztiz logiko bihurtu nahi izan zuen. Eta "zuek" forma ere kendu, "hi" singularrerako eta "zu" pluralerako utziz.

~~~~~

P O E S I A

Hogeigarren mendearen haserako poesia, lora-jokoetan, euskal-jaietan ematen ziren estilo erromantiko berandukorraren jarraipena da. Bertsolarien moldearekin nahastzen da, eta ez da goi mailakoa. Gerra aurreko urteetan lortuko da maila on bat; batez ere, Xabier Lizardirekin.

EMETERIO ARRESE (1869-1954)

Bizitza. Tolosarra. Benturazalea. Hamaika ibili egindako gizona. Atlantiar Ozeanoa 48 aldiz zeharkatu omen zuen. Amerikan frontoiak eraiki eta pelotazaletasuna sortzen ahalegindu zen. Tolosan hil zen.

Idazlana: hiru liburu

- 1) "Nere bidean" (Tolosa 1913).
- 2) "Txindor" (Donostia 1928).
- 3) "Olerki berrizte" (Zarautz 1952). Lehen argitaraturiko poesietarik aukera bat, lehengoak berrituz eta ikutuz.

Eritzi kritikoa

Joera liriko herrikoia du. Bertsolari antza eta erromantizismo kutsua nabari zaio. Azken aldera Lizardi, Orixe eta Lauaxetaren bide berriak hartzen hasi zen.

JAUREGITAR KOLDOBIKA ("JAUTARKOL") (1896-1971)

Apaiza. Bere libururik ezagunenak:

- "Biozkadak", Iruine 1929. Poesi liburua.
- "Egizko edertasuna", Bermeo 1923. Ipuin luzea.
- "Ipuiak", Donostia 1924.
- "Ipuiak": Kuliska Sorta, 4. Zarautz 1953.
- "Xenpelar bertsolaria", Bilbao 1960.
- "Paskual Duarte-ren sendia", Kuliska Sorta, 62. Zarautz 1967. (Camilo José Cela-ren nobelaren itzulpena).

ENBEITA-TAR KEPA (1878-1942)

Olerkari baino areago bertsolari. Poesia abertzalea egiten du gehien. Aldizkarietan sakabanaturik daude haren lanak. Azkenean S. Onaindiak "Enbeita Oleskaria" liburuan (Kuliska Sorta, 59. Zarautz 1966) bildu ditu.

PAULO ZAMARRIPA (1877-1950)

Apaiza. Bizkaitarra.

"Gora begira"(1927), poema liburua. Honetaz bestalde, ipuin herrikoi eta barrerazleak, eta euskal gramatika on bat.

SAGARZAZU-TAR KAULDI ("SATARKA") (1895-1971)

Hondarrabiarra.

Idazlana: "Txinpartak", Donostia 1922.

"Intza begietan", Donostia 1957.

POESI BERBIZKUNDEA

1930 aldera poesian eraberritze bat hasten da. "Euskalzaleak" taldea izango da espiritu berri honen eragile. Urtero, "Olerki-gudu" bat antolatzen da. Horietan aurkezten diren lanekin liburu bat osatzen da (urtero), liburu bakoitza "Aitzol"en(Joxe Ariztimuño) hitzaurre kritikoarekin datorrelarik. Olerkarien belaunaldia sortzen da. Olerkari hauen bidez euskal poesiak berbizkunde bat ezagutzen du. Orain hasten da euskal poesia benetako indarra hartzen. Euskal poesia goi mailara igoko da. Olerkari ezagunenak: Lauaxeta, Lizardi eta Orixe. Gogoan har errepublika garaiko euskaldungoaren berbizte haroan gaudela.

JOAKIN BEDOÑA ("LORAMENDI") (1907-1933)

Bizitza. Bedoñan jaioa(Lenin bailaran). Kaputxinoa.

Idazlana. Loramendi batez ere, olerkaria dugu. Honen lan guztiak liburu hontan bilduak daude: Loramendi: Olerki ta idatzi guziak, Edit. Itxaropena. Zarautz 1960.

Eritzi kritikoa

"Tru doai bear ditu olerkariak ona izatekotan: Adimena, idurimena, biotza. Badu Loramendik adimena, badu idurimena, badu biotzean sua"(Orixe). Loramendi gai zen lirika mailan goi-goienetara igotzeko; baina, zoritxarrez oso gazterik hil zen eta egin zezakeena ez zuen egin. Halaz eta guztiz ere, utzi dizkigun olerkiek bere garaiko olerkaririk onenen artean ipini dute.

Azken aldera eginiko olerkiak ditu landuenak. Benetan irudimen aberatsa agertzen du eta sentipen bizia. Lizardirenak bezain

landuak ez dira, ez hain ongi pentsatuak, ez hain zaintsuak. Lorramendik libreago darabil bere irudimena.

Maite zituen poetak eta beren kutsua utzi ziotenek, hauek ditugu: Emeterio Arrese, Luis Jauregi, Lizardi, Orixe, Verdaguier, Francis Jammes, Gabril y Galán.

Bere poesiarik hoberenak, "Arrantzalien Arrats-otoitza" eta "Barruntza-leyoan" ditu.

Literatur textua

BARRUNTZA-LEYOAN(1)

"Dilectus meus mihi, et ego illi, qui pas-
citur inter lilia"(Abestirik Ederrena II,16)

Ene maitea neretzako, ta ni arentzako.
Onek jana lili tartean du.

- 1) Loak ar bitza gudozte-kantak.
Dunbots zakarrak beude gaurdanik ixilllean...
Zarata orde, otsera bitez biotz ormetan
Lelo xamurrak, argiz ez ezik, gau beltzean.
- 2) Erna bekio, zugaitz il oni, kima berria;
Loretu bedi maite oparen gar zurira.
Ta itzal goxoan aterpeturik, josiko ditut
adi sutsuak, orri ta loren intzirira.
- 3) Nora noake, maitasun eske, neregan baitet
ederrik oro berezko ditun Maitalea?
Nola nabilke, argi-zaletsu, barnen baitigart(2)
sukar-miazka(3), kiskaltzen nauen su-labea?...
- 4) Oraindainoko ene begien lauso gorria!
Barren etxeko axolage ta lo-zorroa!
Irten-sartuka, joran-izerdi, jarduki-eta
nabari ez nik, ate zai zegon usotxoa!...
- 5) Izpi-zorrozki, geziko al nau maitale orrek!
Lertuko al dit griña makurren gaitz-burua!
Maite-gelako ardandegian estu loturik
moxkor nazala, natzaion gaurtik zoratua!
- 6) Uxa ditzala, oroitza zear digarozkidan(4)
ekaitz-laño ta elur aurreko bekaizketak.
Ta ipar mearen ega zurira joko dizkiot,
amets gorritan, ernemin dauden maitaketak.
- 7) Badantzuizkiot, ixil bederen, barrun-barrunki...
bere mintzaren zur-murru leun ta eresiak...
Ta aspaldi ontan laño-narakar nola ixuriko,
zer dizkiodan asperen-ttantta bioztiak...

(1) Barruntza: kontzientzia. (2)igartzen bait dut. (3)lamiendo
mi fiebre. (4)igarotzen zaizkidan.

- 8) Bil nadin noizpait, ero galanta au, barren ontara.
Nagon geldixe biotz leyoan tinkatuki,
maite pil-pilak daragitara jo ditzaiodan
espa biguin ta leya zorrotzak txinpartari...
- 9) Maite-aroan... lur maite-miñak garratx ninduten;
ez jan ez edan, arat-oanata narabilten.
Biotz-kondoan kabituz ziran zale mirriñak
garai obeko azi gazteak il zituzten.
- 10) Larutu zidan barren zugaitza eguzki-ezak;
pipi-gorriñak jan zizkioten kimatxoak...
Ta azala zear bidezu ziran txingurri beltzak,
bana-banaka, moztu zituzten goiko ostiak.
- 11) Migura baizik etzan ageri adar ertzetan;
beso zaintsuak, ezur iduri, sutarako.
Ta ilundu-loan lasaiki zetzan muxar gaixtoak,
begiz jo zitun bere sustraiak kabitako.
- 12) Beingo batean, ate-danbada entzun deritzat,
ta atera nintzan, giltza eskuan, an nor ote...
Ta idekitzean... ura bai zala maixtar bakoitza!...
Ondasun oro eskeiñi zidan biotz-orde...
- 13) "Sar zaitez, bada, erantzun nion, gela ontara...
Ortxen zaudeke zure gogora nai adiña".
Ta au entzutean zuzendu zidan argi-zirrara,
ene! neregan ikusi nuen loi-osiña!
- 14) Arrezkeroztik, ene aularen sendotasuna!
Arrezkeroztik, barren etxeko poz ta atsegin!...
Naiz laño egon zeru ta lurak, enegan beti
enegan beti euzki-urra dirdai oztin!
- 15) Zabaldut zaizkit, noizbaitekoan, biotz-begiak;
noizbaitekoan upatu bai det maitalea.
Ta ikuste uts-utsez, bereixko balitz etxe ontatik;
bertantxe nuke zorigaitzaren zaitadea.
- 16) Beranduegi ai! zoritxarrez, ezagutu det;
beranduegi ate-jokara naiz oartu...
Egunik-egun biotz-atean noiz idekiko,
ta itxu beltz onek, muzin gaiztoan, ai! giltzatu!
- 17) Oraingo nere zentzu galduen itzarri ona!
Oraingo nere begi lausoen ikusia!
Lengo ederra, narda dakuste; narda, ordea,
emen litezken eder oroen iturria...
- 18) Emen dagotik, emen dagotik ene Maitea;
biotzak baitu sumatzen bere agerpena.
Zai dagokio, pozaren mende, noiz elduko-ote
zentzu guzien zorabio(5) ta zoramena.
- 19) Auxe biotzen egon luze ta pilpil berdiña!
Auxe ixilaren adigarritzko jardun gozo!
Arantzak sartzen balizkit ere, nere biotzak
ezten zulotik, zorun berria gaur artuko.

- 20) Igortzi-leunka, euslari dauzkat bere besoak;
bere niniak, ene begien ur-ixpillu.
Ta argi-jarioz dagizkidaken mintzo eztiak,
esker berri ta biotz-jantzien edergallu.
- 21) Arnasa batek darabil gure bular-auspoa;
taupari berak biotz-unea pilpiratzen.
Ta udalen-lorak eguratsera liraken eran,
maite-larrosa muxuan zaigu gorriztatzen.
- 22) Maitasun-izpiz urtuki dago nere gogoa;
zenbat jaramon, ainbat biotza goriago.
Ta argi-dirdaiak lillura duan txoriñoa lez,
galda zuritan, eguzki orri begi nago.
- 23) Mintzari baitet... mintza ni ere; ta ixil banendi,
laister lekarkit biotz-taupadak erantzuna.
Ta izpi-malutak joa bai nintzan, ernarazten dit
barrun-mamiko xamur-jarien leuntasuna...
- 24) Ta arreta luzez belarri nago bere mintzora,
ziñez dalako eztia bere jardunean.
Ta aize biguñak daragioten arrosa bik lez,
amets dagigu buruak gurka laztanean.
- 25) Ta ipar beltzera lore-pitxia barruntzen dan lez,
gure gogoa ekin gaiztora ximurtzen da.
Ta alkarri eutsiz, barruti ontan indartsu gera,
orro ta txistu, gain dan tartean gaitz-egada.
- 26) Nere bizia ez da nerea, berea baño;
Bera ordea nigan bizi zait bat egiñik.
Ta intxaur-adarrak, ez oi duten lez esnerik gabe,
nerez ez dakart jan-gai liraken zitu onik.
- 27) Bañan nerenaz ezin detana. Maite onekin
naya dan beste, une batean egiña da.
Oro dezaket beronekin bat; bañan au ezik,
bertatik nuke gaitzik latzenen zaparrada.
- 28) Maite dut maite...; maite, egaztiak egadak aiña;
maite..., illargiak kuku-igaria gauan beste...
Maite nau, maite...; maite, dirdaiak ispillua lez;
maite..., edertiak ume xaloak bezelaxe.
- 29) Ta argi-txintara elur-ttamttoak lerorzken eran, (6)
arraka darorz eguzkitara biotz-miñak.
Ta izpi-urreak damaien bidez, loretzen dira
aspaldi zurbil zirauten adar-kukuliñan(7).
- 30) Itxu-birari, aterea da xaguxar beltza,
euzki zerrendak txoko illuna tink orduko.
Ta armiarmaren dantza-sareak dilindan dagerz(8),
itur-ariak euzki-ixlan baño diztiago.

(6)eroriko liraken. (7) adar puntak. (8) agertzen dira.
(9)revivir, brotar(las flores). (10)arri-kozkorpora. (11)kris
tal urdin. (12)(Ta arri-kozkorpora labain egiten zion goi-es-
kerraren ura, orain leiar-oztin zugaitza muxuka ari da.)

- 31) Urre ta lore dirdari dago barren-etxea;
izar-jantzirik, zutirik daude onbideak.
Ta agur-ereska makurtzen dira maite aurrean,
gaurdaño ezin legozken zentzun gaizkileak.
- 32) Bizi berria txerta dit nere odol-zañetan;
ote ta arantzak larrosa zuriz pinpirinpin(9).
Ta arkoskopera(10) labain zegion goi-esker-ura,
orain zugaitza muxuka ari da, leyar-oztin(11)(12).
- 33) Ixil nadin da...bertan dantzuzkit, arrosa tarte,
urretxindorren xinta kixkur ta oroimenak.
Ta berartantxen, izpi-bustika, egati dauden
goi-uxotxoan papar-aleko asperenak.
- 34) Oro det izpi, oro det lore, oro det kanta;
ene gogoak ikusi baitu aldaketa!...
Gela ontara ene Maitea sar ezkeroztik,
biotz-ezurrak bai dute naiko loraketa.
- 35) Etorria zait, beronekintxe, ondasun oro;
berezko ditu asma litezken on-iturri...
Ta udaberriak azi gazteai demaizkien lez,
ene gogora esker-euriak dixurizki...
- 36) Ez al dit inoiz iges egingo Maitale onek!
Ez al dut ai! nik, etxe ontatik, baztertuko!
Maite-aduak egingo al du, gu izan gaitezen,
bera neretzat ta ni osoro, beretzako!
- 37) Urtu dezala geroz geiago biotz-lausoa;
zabaldu bekit ezagueraren nini-izarra...
Ta alkar-izpien beroaz laister urre-kuskuak
auts-antz nituzke, urrin-malutan, parra-parra.
- 38) Inoiz ez al dit nagiak joko barren karnaba;
ez al du utziko, asita dagon, xinta mea.
Egunik-egun aittuko al zait maite-leloan,
gozatu dedin irakas dion Maitalea.
- 39) Ta abesti orren oyarzunera, pizkor genuzke
maite-eguerdien egon luze ta bazkal-mintzo.
Ta arratsaldeak, izpi-euritan, lekarzkiguke
maite-kolixken izar zuri ta zorun-ardo...

Olerki mistikoa. Maitea bere barne-muinean ikusirik, Harekin dituen maitezko harremanak biziki adierazten ditu. Horretarako, mota askotako irudietara jotzen du.

Gaia hauxe du: olerkaria zalekeria ahulez josia bizi da, eguzki bero-ezaz makaltzen. Baina, behingo batean, ate joka senti du norbait bere barruan, eta ateak irekiz, barnean sartu zuenez geroz, argia eta osasuna eta zoriona etorri zitzaizkion. Gero Maitaleak ekarri dizkion ondasunak kantatuko ditu.

Bibliografia

- Yurre'tar Julen: Loramendi. Olerki eta idatzak, 1960.
rautz 1960.

- Yurre'tar Julen. Loramendi olerkari: Olerti, 1962, III-IV, 124-162.
- Luis Jauregi: Loramendi olerkari: Euskera, 5(1960)236-157.
- Jose Ariztimuño: Eusko Olerkiak, 1932, III, Euskalzaleak, Donostia 1932.
- Auñamendi, Literatura II, 488-502.
- Santiago Onaindia, Euskal Literatura IV, 303-311.

ESTEBAN URKIAGA "LAUAXETA" (1905-1937)

Bizitza. Laukinizen (Bizkaian) jaioa. Durangoko jesuitetan egin zituen estudioak. Gero jesuita izateko asmotan Loiolara etorri zen. Hemen hasi zen euskal lanak egiten. Baina jesuita izateko asmoak utzi eta, Bilbora joan zen. Ordutik aurrera "Euzkadi" egunkarian aspergabe idatzi zuen.

Idazlana

Hitz-lauz ere asko idatzitakoa da Lauaxeta, eta idazle ona zen, bai euskaraz, bai gaztelaniaz. Baina ezagunena bere olerkiengatik dugu, eta horretara mugatuko gara. Honoko liburu haue-
tan aurki daitezke haren poesia gehienak:

- 1) Bide Barriak, Bilbao 1931. Euskaraz eta erdaraz. 142 poesia.
- 2) Arrats-beran, Bilbao 1935. 40 olerki.
- 3) Olerkiak, Bilbao 1974. Etor 21. Bi aurrekoetan daudenak eta beste batzu.

Eritzi kritikoa

Bizkaieraz idazten du. "Ele lander baten seme jaio nintzan", esaten du berak. Aintzinako euskara literarioa eta herri hizkuntza "mordoiloa" gutxi estimatzen ziren garaitan bizi izan zen. Aranatarra genuen: garbizale amorratua eta hitz berri (neskuts, oben) eta aditz sintetiko asmatuak gehiegi darabiltza. Hori hizkuntzari buruz.

Olerkari bezala, berriz, euskal poetarik onenetakoa; bizkaieraz ordura arteko onena.

Euskal poesia tradizionalaren bideak utzi eta European zehar zebiltzen haize berritara jo zuen; batez ere, frantses olerkariak maite zituen. Berak dio: "Pioner gazte gara". Eta horixe izan zen: pioner gazte bat, aurrelari bat.

Lauaxetak "Bide barriak" liburuan frantses sinbolisten joera

du. Bere deskripzio eta irudiez zuzenean emana ez beste zerbait adierazi nahi du. Parnasianismoaren kutsua ere badu: parnasotarrek bertsoaren formari eta txukuntasunari asko begiratzen diete, eta Lauaxetaren bertsoak ere leunak eta apainak dira.

Izan ere, Lauaxetak, edozein idazle handik bezala besteren influentzia ukan zuen; baina besterena izandakoa "berea" egiten du. Berak dio: "Or-an entzun eta ikasi dodazan gogai batzuk, neure biotzaren barnetik euzkeralduta, agertu dodaz" (Lauaxeta, Olerkiak, Bilbao 1974, 95 or.). (Ikus honetaz "Euskal Literaturara", Mikel Zarate, 50 or.).

Bigarren liburuan, "Arrats-beran", gai herrikoietan oinharritzen da. Gai arinak eta alaiak askotan, eta neurtitz laburrekoak.

Literatur textua.

Maitale kutuna

- 1) Iñoiz ikusi bako maitale kutuna
neure opa(1) samurrok laztanduten dabe.
Begi gelgarritz(2) dargist(3) bijotzeko iluna,
eta bere larrosak usainduten nabe.
- 2) Zerutar egak ditu maitasun zaleak
lurrera baxen sarri so-dagi ortzira(4).
Bere leuntasun zear mosu sutsubenak
espan ganean, otoi biurtuten dira.
- 3) Garbitasun usaiña txakian dixuri(5),
eta lo-dagonean ametsezko irriak
aboko larrosetan dagerkoz(6) urduri.
Aiztatzak dartu zelaiko liliak.
- 4) Neskatil ori nor dan ez dazau(7) biotzak;
baña bera dan ona, bera dan liraiña!
Begi onetik ez arren, bai-dakus ametsak.
Eroan dazaukiot(8) bekoki bikaiña.
- 5) Sarri bilauko neban bizitza bidean
ta edertzat autortu beraren gorputza,
nok baña desayoke begien aurrean.
-Maite audana, ete az neure neskutza(9).
- 6) Maitasun onek Goiko Jaunagan ditxaro
Berak aizean bidez lilitxu guztiak
udabarri aldian dalkartuz emaro(10).
Berak lotuko ditu maitasun lokiak(11).

(1)ansia. (2)zoragarri. (3)argitzen dit. (4)lurrera bezain sarri begiratzen du zerura. (5)txakia=gela, cuarto. Dixuri=i-surtzen du. (6)dagerkoz=agertzen zaizkio. (7)ez dazau= ez du ezagutzen. (8)dazaukiot=ezagutzen diot. (9)birjina. (10)pis-kaka. (11)harria, zharri lotzen duen zerbait.

model(11) .111111(11) .111111(11) .111111(11) .111111(11)

.111111(11) .111111(11) .111111(11)

- 7) Indar ixilkor batek batzen dauz gogoak;
itzak loitzen dituez maitasun guenak(1).
Barre alaiak ezik, barruko malkoak
zale onentzat dira antzikur gardenak(2).
- 8) Maitaleak izanik, alkartuko gara,
jolas aldian ezik, otoien orduan.
Eguzkira ezpada, gabeko ilazkira(3).
Noiz'ak utzi Jainkoan izpizko eskuan(4).
- 9) Aldi alaitsu ori jadetsi(5) artean
neure ezkongai bailiran neskatil danari
begiratzen diet dagidan bidean.
Neska polit bakoitzan zakust ameslari.
- 10) Besteak zeure ederra goratuten dabe,
eurentzat gelgarriak soin orren pitxiak.
Baña zeure zalean indartuten nabe
begi polit samurren leuntasun izpiak.
- 11) Zerutarrak, baitira geure maitasunak,
eta leikide(6) batek eztauz lausotuko.
Oraindik eztauz loitu gurari lizunak
eta gorputz irritsak eztauz banatuko.
- 12) Ikus eziña zara ezkongai neskutza!
baña, arren, entzun neure maitasunan naya:
Edurra baxen zuri irauki gorputza,
izan zaite zitoriz(7) gotzon baten gaya.
- 13) Izan zaite, oi nere neskatil argia!
maitatzen dodan, amatxu baxen leguna,
leituten dodan(8) alaba baxen garbia.
Ori litzake neure gogoko zoruna(9).
- 14) Samurtasuna landu gogo orren altzoan,
urrunarako(10) zara ba usoen antzera.
Ondo zaindu zadazan oñaze orduan
alderik(11) naiko dauko biotzak oster.
- 15) Espan erreintzat dakoz mosu samurrenak,
samin erreintzat barriz, maitasun eztia.
Eta txori politen abesti leunenak
zeugana eldu daiten loaro(12) guria.
- 16) Zeu maitatzeko nazan biotz samurduna!
seaska ertzan datzan amatxu lakua.
Gorde zaidazan, barriz, jaionintzan luna!(13)
Eusko seme lerdana, bildur gabekoa...
- 17) Zeugan pentsatzen nabil Jaunaren bidean,
eta lokatz artean egaz dagit azkar.
Andra baten oroia naiko da lurrean
garbi iraun dagiguntzat(14) etsai orok-zear.

(1)hondoak, goienak, mugak. (2)antzikur=ispilu; gardenak=garbiak, límpido, transparente. (3)ilazki=ilargi. (4)Ordua (noizak) utz dezagun Jainkoaren esku diztiratsuan. (5)jadetsi=ardietsi, lortu. (6)celoso, rival. (7)azucena. (9)ansio, añor-ro. (10)zoriona. (11)ímpetu. (12)loaldi. (13)lehoina. (14)garbi iraun dezagun.

resgarriekin zerikusi handia du:

Arto musker,
mendi, baserri zaararak;
ale gorriz
abaildutako sagarrak

Nekazari,
gizandi bat iduri
soroan zut:
beyondeizula zuri!...

Lizardiren poesiaren gai nagusiak, beste askoren artean, bi-zitza eta heriotza dira. Heriotza Lizardiren poesian askotan agertzen da: Xabiartxoren heriotza, egunaren hiltzea eta ilunpetan desegitea, e.a. Lizardik behin eta berriz bere poemagintzaren atze-oihal eta izkutuko doinu bezala ~~gaitzen~~ jartzen du, beti hitz-erdika besterik ez bada ere. Bere poemagintzaren mailarik gorengoenak, bizitzarekiko maitasuna eta heriotzaren hurbiltasuna kontrastatuz lortu zituen Lizardik. Alde batetik bizi nahia, izaera guztiaz bizi nahia; eta bestetik, heriotzaren itzala sentitzen ditu. Hori dena kristau fedearen argitan hartzen duelarik:

Oi, zein dan ituna
beera bear au!
Nik ez nai eguna
biurtzerik gau!

Yainko-muño-gañetara baño leen,
(ederra baita bizia!)
urrezko itsaso bebilt urduria,
Itzal dudala laguntzalle lerdan.

Lizardiren prosa

Lizardi, poeta bezala ezagunagoa bada ere, prosista bezala ere bikaina da. Hona zer aitortzen diguten L. Mitxelena eta L. Villasantek:

"Su prosa es también original, casi tan original como sus versos. Agil, descriptor tan certero como rápido del mundo exterior y del mundo interior, de humor intencionado y amable, está siempre lleno de sorpresas, tanto de fondo como de forma. Sólo la brevedad de su obra... le impide alcanzar el puesto eminente que consiguió en la poesía". (L. Michelena, Historia de La Literatura Vasca, 147. or.).

"Si Lizardi ha alcanzado merecida fama de poeta, como prosista no está a menor altura. En ambos géneros aparece como verdadero artista de la palabra, que domina la lengua y sabe crear expresiones felices, densas de contenido, airosas y originales". (L. Villasante, Historia de la Literatura Vasca, 338. or.).

Literatur textuak

Ondar gorri

Kritikoen eritziz, Lizardiren zatirik hoberena agian, "Urte giroak" poemaren zatia da: Udazkena.

Uda-suzko itsaso - baitut ibilli. Habiendo recorrido el verano-gerizpe atsegin bat nuela untzi, -mar de fuego- en nave de rega-ondoaz legorra yo dit emeki: lada sombra, ella me ha zozobrado ondarreta bat du, soil eta gorri. lentamente, arribando a un desierto y rojo arenal.

(Itsasoak bai-baitu, urrun-ertzean, (El mar tiene en su orilla leurre gorizko bide-goenean, jana, en su límite dorado del legor bat - odol-uts iñularrean -horizonte, (al cabo de una hir- Eguzki nondik sar atsedenean...) viente via de oro) una playa roja-pura sangre al anochece- por donde suele el sol ocultarse lentamente.

Aingura bota dut Arratsaldean: He echado mi ancla al atardecer(en la tarde): he posado mi oña dut ezarri Udazkenean... planta en el Otoño...

Berriro igo nauzu ene mendira, De nuevo he subido a mi monte, oroigarri zaarrei maitez begira..refrescando en mi memoria amados Andre Lurrak yaulki ditu igaliak; y antiguos recuerdos. La madre zurbil dauka arpegia, itzal begiak. tierra ha desprendido sus frutos; tiene pálido el rostro, anublados los ojos.

Gurdibide bakan-ibil ertzetan A la vera del camino rara vez untza dago oraindik, nagi, loretan. hollado, aún está, perezosa, la Or-emenka, lore zimel gañetan, hiedra en flor. Dispersadas en ingumak ari, gozo miazketan... las flores lacias, las mariposas Mitxeleta gorri, zarpil egoak: saborean el néctar: rojas mariposas de ajadas alas, que han envejecido sin amar.

Kemenak uts-eta nekez bainoa, Me falta el brio y subo penosamente; comienzo a sospechar zalantza dut zaartu naizelakoa... samente; comienzo a sospechar Udazkenak aulagotzen dit atsa, que mi vejez llega. El otoño me orbelak ozenagotzen oin-otsa, debilita el aliento; la hojarasca delata con más fuerza el rumor de mis pasos; la cuesta me aldapak larriagotzen biotza... oprime más el corazón... Me recuesto más quebrantado que en Leenetan ez bezin autsia natza. otros tiempos.

Arru-beera itzuli nago. Ixurkia Me situo frente a un hondo babasoz ta garoz yantzia: rranco. La vertiente está poblada noizbait orlegi, gaur nabar basoa; de frondas y helecho. El bosque, tarteka gorri garoa. en otro tiempo verde, hoy amarillea. Beste gain erpin bat bazan agiriSe ven ya calvicies de bosque con leen eze: gaur burni-meatz iduri. rojo helecho por fondo. Allí campea Lurraren azala erdoitua da, ba otra cumbre verde, que hoy semeja mina de hierro. Se ha cubierto ala dut odola begietara...? de roña la corteza terrestre, o es que se agolpa la sangre a mis ojos?

Aizea dabil, busti setatia:
lurrari daragio ots negartia.
Larreko xamorro ozenen zantzurik
ez da iñon. Aspaldidanik
ixil zen olerkari yaun Kilkerra:
aixtian, alper eder den Txitxarra.

Ta zuek gnora, txoriok, saldoka
zoazte, iraduz urrundu-bearka?
Adiskide Urretxindor il zaizute,
ta aren ilkizunetara
- egoak ikara -
berandu-beldurak al zaramate?

.....

Oi, zen dan ituna
beera-bear au!
Nik ez nai eguna
biurtzerik gau!

Giroen argia galtzerakoan
leen oiartzuna dut ozen gogoan.
Iru giro izanok, nik dei ta atozte:
nork-zeren saria ekardazute:
batak itxaro, besteak berbizte;
irugarrenak bizitza-indar-bete
Oro bear zaitute ene biotzak,
Leen-min baidamada neurtitz zaarren otsak!

(Negu)

Ikus bezat, Yauna, bein ta berriro,
otalore eziñegona...

(Udaberri).

Bekusat sagasti gazte elurgiro,
udalen sortoge dana.
Ikus bitzat arako irusta-sallak
eskuan ditutela ardo-txanbillak.
Entzun bezat iñoizko olerkaria,
zelaiean baitzun lur-yauregia...

(Uda).

Yainko-muño-gañetara baño leen,
(ederra baita bizia)
urrezko itsaso bebilt urduria,
Itzal dudala laguntzalle lerdén.

Corre el viento húmedo, importu-
no, haciendo producir a la tierra
lamentoso sonido. Por ninguna par-
te se percibe el sutil chillido
de los insectos. Tiempo ha que
calló el señor grillo poeta, y
poco ha la cigarra, bella holga-
zana.

¿A dónde vais, pájaros míos, en
bandadas, compresurosos impulsos
por llegar a vuestro destino?
Ha muerto vuestro amigo el rui-
señor y vais a su funeral, agitan-
do las alas? Os acosa el temor
de llegar a deshora?

.....

Cuán triste es la inexorable
necesidad de caducar. No desea-
ra yo que el día se trocase en
noche.

Mientras se extingue en mí la
luz de las estaciones, suena vi-
brante en mi alma el eco de lo
pasado. Vosotras mis tres esta-
ciones que fenecisteis, volved por
mí llamadas, trayendo cada una
vuestro don: la una, la esperanza;
la otra, la resurrección; la tercera, la plenitud de vi-
da. De todas vosotras necesita mi
corazón, pues la música de mis an-
tiguos versos me causa nostalgia
de los pasado.

(INVIERNO)... Vea yo, Señor, una
y otra vez, la inquieta flor
de árgoma.

(PRIMAVERA)... Véate, joven man-
zanal de flor de nieve (como ne-
vado), cuña de la primavera. Vea
aquellas parcelas de trébol,
que sostienen en sus manos án-
foras de vino. Escuche yo al
poeta de otros tiempos que te-
nía en la vega su terrenal pa-
lacio.

(VERANO)... Antes de ganar las
cumbres divinas (es tan hermosa
la vida) gire aún en mi derre-
dor el dorado mar inquieto, y
sea la sombra mi esbelta com-
pañera.

(Udazken).

Ta udazken-atsarreko(1) goiz batean de principios de otoño, des-
esnatu nadi Yainkozko Betean!

(OTOÑO)... Y en una mañana

pierte yo en la plenitud di-
vina.

(1) haserako

Azken zati honi buruz honela dio Orixek: "Arrigarria da zati
au. Nik ezagutzen dudan lirikurik aundienaren zatirik ederrenari
batere ez dio zorrik".

Biotzean min dut (Illeta-eresia)

(Amona zanaren eortze egunean)

Biotzean min dut,min etsia, Duéleme el corazón;duéleme con dolor
negar ixilla darion miña. resignado;dolor de llanto silencioso.
Amonatxo bat nun:gaur,enarak Quedábame una abuelita...Hoy,a tiem-
etorri-garaiez, aldegiña. po que las golondrinas llegan, ella
se ha ido.

Eguzkirik ez dute
leiotan zapiak;
aur-yolasik ez dago
gaur zure kalean.
Odeiek lits urratu;
itsasoak orro.
gizadi bat geldirik:
gero, bat-batean:

No tienen sol los lienzos tendidos
en las ventanas. No hay jugar de niños
en tu calle. Las nubes muestran des-
garrados flecos; ruge el mar. Un gru-
po de gentes está inmóvil. Luego, de
pronto:

Ots!

Ots!

bizion oñok...

Resuenan,resuenan los pasos de los
vivos...

Errezka bi gizonen
argizai oriak;
gorputza lau billobok;
atzetik andreak.
Ai, ene lor arin au
zein dudan larria!
Besoen ez lan arren,
biotzak nekeak...

Doble hilera de hombres, con velas
amarillas; el cadáver, que llevamos
cuatro nietos; detrás las mujeres.
Ah, cuánto me pesa tan liviana carga!
Poco se cansan los brazos, pero el
corazón!...

Ots!

Ots!

bizion oñok...

Y siguen resonando nuestros pasos...

Mendea ia betea,
ta ain illaun,gorputz xaar!
Bezaz gogoa goien
i bezin ariña,
ta bezat nik nerea,
dei nazatenean,
ezin-itza-Argiruntz
egatzeko diña!

Casi llevas un siglo encima,cuer-
ta pecillo viejo, y puedes ser tan le-
ve! Que tu espíritu more ya arriba,
como tu ingravido; y ojalá al mío,
al sonar su hora, lo sea bastante
para volar hacia la luz Inextingui-
ble!

Ots!

Ots!

bizion oñok...

Y nuestros pasos, los pasos de los vi-
vos resonaban siempre.

Orain larogei urte,
kale poz-gabeok
eguzkiak zitun ta
zure aur-yolasak
alaitzen. Gaur arriak
ere baitira itzal...,
nork lekuskez, ikusi,
urte urdin igesak!

Ots!

Ots!

bizion oñok...

Egun zaarrak yoan ta
berriak etorri,
gaur poz biar oñaze,
noiz burni noiz zillar,
zenbaitek ondamendi
baituten katea
lore-sorta bekizu
goi-muñoak zear!

Ots!

ots!

bizion oñok...

.....

.....

Bat-batean eten da
bizion ots ori.
Gorputza laga dugu
nunbait. Al-dakit nun!
Bultza naute barrura...,
ñir-ñir aunitz argi...;
ordia-antzo sar nazu,
begi-lauso ta urgun.

Ots!

Ots!

enegan, biotz

Amonatxo! Bakarrik
zagoku atean;
otz ta gogor, entzuten
zure azken-Meza!
zerraldo-olen artetik
(negu-gaua iduri)
ez al-datortzu, uluka,
aize erruki-eza?

Ots!

ots!

enegan, biotz!

Ochenta años atrás, el sol y tus
juegos de niña ponían regocijo en
estas calles. ¡Quién viera los tiem-
pos luminosos que fueron, hoy que
hasta en sus piedras muestran som-
bría tristeza!

Resonaban sin cesar los pasos de
los vivos.

Que esa cadena que formaron los
viejos días y los nuevos, unos con
dolor, otros con alegría, tan pron-
to férrea como áurea; que esa cade-
na de la vida, ruina de tantos, sea
para tí, a través de los celestia-
les collados, ramo de flores.

Y seguían resonando nuestros pa-
sos...

De pronto, interrumpióse nuestro
propio rumor. Dejamos en alguna par-
te el cadáver. ¡Qué sé yo dónde! Em-
pujéronme dentro. Temblaban muchas
luces. Como un ebrio entré, tamba-
leándome y nublados los ojos...

Resonábame, resonábame dentro el
corazón...

¡Abuelita!... Tenémoste en soledad,
ahí a la puerta, helada y rígida, a-
sistiendo a tu postrera misa... ¿Por
ventura, como en noche invernal, no
llega a tí el viento, aullando des-
piadadamente por entre las maderas
del féretro?...

Y seguía resonándome dentro el co-
razón...

Begiok ero ditut,
 noranai doazkit;
 dantza naasi bat dabilt
 irudimenean.
 Goruntz egik, biotza:
 otoika lasa adi!
 Ixilla sor badadi
 ire barrenean!

Ots!
 ots!
 enegan, biotz...

.....

Ordu bete luzea
 igaro zan. Noizbait,
 berriro lor illauna
 besoek... Urrena,
 muño baten gañean
 uri ixil bat arki...
 Poz-oñaze-kateak
 emen dik etena.

Ots!
 ots!
 bizion oñok...

.....

Ol bat yaso ta ikusi
 dut musu ximela:
 parre-antxa, bizirik
 ba'lrirau bezela:

(Ots!
 ots!
 ler adi, biotz!)

ordun, ixar bat biztu
 du nere gau beltzak.
 Begiei malko ixil bat
 dadarka darite.
 Noizbait itxaro-kabi
 biur dan biotzak:

(Ots!
 ots!
 yauzika, biotz!)

"Agur!, (oiuka dio),
 gorputz ximur maite!
 Agur, amonatxoa!
 Egun Aundirarte!..."

Locos tengo los ojos, que escá-
 panseme sin rumbo. Bailame la fan-
 tasía una danza de confusión. Al-
 zate a Dios, corazón; desahógate
 orando, si es que en tu interior
 puede renacer el silencio.

Resonábame siempre, resonábame
 el corazón...

Transcurrió una larga hora, has-
 ta que por fin nuestros brazos to-
 maron de nuevo la leve carga...
 Más tarde, sobre una loma, dimos
 en un silencioso pueblo. Es aquí
 donde se rompe aquella cadena de
 alegría y dolor.

Resonaban nuevamente los pasos
 de los vivos...

Levantaron una madera y ví tu
 rostro arrugado; sonreía como si
 aun conservase vida...

Resuéname, y quiere estallarme
 el corazón...)

Entonces mi noche oscura encen-
 dió una estrellita. Derramóseme
 temblando, de los ojos, una calla-
 da lágrima. Y el corazón, converti-
 do al fin en nido de esperanza:

(Resonando, resonando y saltando..)

"!Adios! (dijo a gritos) !Adios,
 pobre cuerpecillo querido! Adios,
 abuela!: hasta el Gran Día!..."

Biotzean min dut,min etsia,
zotiñik-gabeko negar-miña.
Alatsu txoriak, uda-ondoak,
negua du galazi-eziña.

Duéleme el corazón... Duéleme co
dolor resignado; con un dolor cuyo
llanto no tiene sollozos... Como
cuando el pájaro, tras del estío,
vio llegar el invierno que no po-
día evitar.

Orixek olerki honi buruz: "Bere aldikoa da. Emen agertzen
ditu doairik garaienak batean".

NIKOLAS ORMAETXEA, "ORIXE" (1888-1961)

Bizitza. Orejan jaio zen. Nikolas hiruxkia(trillizo) zen. Beste
biak amarekin geldiz ziren, eta gure Nikolas ttipia inudearengana
(nodriza) eramane zuten Uitzira(Nafarroa). Hemen igaro zituen
haurtzaroa eta gaztaroa hamazazpi urte arte. Urte hauetan je-
suitetan sartu zen.

Jesuita karrera guztia egingo du, baina apaiz egin aurretik
irtengo da Lagundia utziaz, 1923an.

1923tik 1931ra Bilbon bizi da, Euskaltzaindiaren buru den
Azkuek deituta, honi akademi lanetan laguntzen, eta Kirikiño hil
zenean Lauaxetarekin batera "Euzkadi" egunkariaren euskal orri-
aldearen zuzendaritzan.

1931tik 1936ra arte bere jaioterrian bizi da, bere poema
"Euskaldunak" ontzen eta borobiltzen.

1936an, gerratean, preso hartu eta Iruineko San Kristobal
gasteluan giltzapetua.

1938tik aurrera Frantzian egon zen urte batzutan. Gero Ameri-
ketan.Hemen Zaitegiri lagundu zion "Euzko Gogoa" aldizkarian.

1954ean Euskal Herrira dator berriz ere. Lazkaoko komentuan
gelditzen da. Gero, Tolosan, Orejan, Araman eta Añorgan bizi
izan zen. Hemen hil zen.

Idazlanak

Itzulpenak

- "Tormes'ko itsu-mutilla"(Bilbao 1928). El Lazarillo de Tor-
mes-en itzulpena bizkaieraz.

- "Mireio"(Bilbao 1930). Mistral probentzar idazlearen Mi-
rèio-ren itzulpena.

- "Urte guziko Meza-bezperak"(Tours 1949).

- "Agustin gurenaren aitorkizunak" (Zarautz 1957).

- "Salmutegia", "Benito Deunaren Bizi-araua edo erregela" e.a.

Berak sorturikoak

a) Prosan:

- "Santa Kruz Apaiza" (Donostia 1929). Berriro "Gero" k argitaratu du: Gero 32 (Zarautz 1974). Santa Kruz apaiz gerrilleroaren bizitza.

- "Quiton arrebarekin". Euzko Gogoa aldizkarian 12 artikulutan agertua. Gai mistikoak darabiltza.

- "Jainkoaren billa". Etor, 1 (Bilbo 1971). Aszetika-mistika gaiak. Aurrekoaren jarraipen eta zabalpena.

b) Poesian:

- "Barne-miñetan" (Zarautz 1934). Poesia mistikoak. Erlijioa dute gai.

- "Euskaldunak". Poema epikoa. Euskal Herria du bere gai. (Euskal Herriaren zati bat, egia esateko).

Eta beste lan asko aldizkarietan sakabanaturik.

ERITZI KRITIKOA

Ez da erraza Orixeri buruz eritzi zuzen bat ematea. Oso eztabaidatua bait da. Batzuk izarretaraino jaso nahi dute, bestek erabat baztertzen dute. Dena den, Orixe euskal literaturan inolaz ere ahaztu ezinekoa dugu.

Euskal literaturan autore handienetako bat dugula aitortze arren, kritiko batzuen eritziak jasoko ditugu. Mitxelenak: "La figura más representativa de un período de las letras vascas que dura todavía hoy -mucho más que Lizardi, prodigio solitario- es Nicolás de Ormaechea, "Orixe"..."(Historia de la Literatura Vasca, 148. or.). Mitxelenak berak: "...esan daiteke bere obra (Orixerena) dugula behar bada asmoz eta neurriz, erabat harturik eta inorena gutxietsi gabe, euskal idazle batek sortu duen larriena".

Bere garaiko inportanteena izan zen, baina agian ez hoberena. Euskal literaturan eragimen eta influentzia handia ukan zuen: jarraitzaile asko ukan du Orixe. Idazle belaunaldi bat beraren baitan egon da.

Hizkuntza. Euskararen jabe zen; oso ongi ezagutzen zuen, eta beti ikasten ihardun zuen. Euskaragatik bizitza eman zuen. Bere andregaiak euskara zela esan ohi zuen. Euskalki guztiak ondo

zekizkien, eta euskalki batetan baino gehiagotan idatzi zituen bere idazlanak. Eta batipat herriarengandik eta euskal literatura zaharrean ikasi zuen.

Orixeren garaian garbizalekeria zebilen nagusi. Orixek ez zuen giro horren zaletasun handirik. Bera ere garbizalea zen, baina odolik gabeko hitz berrietara baino areago hitz zaharretara jotzen zuen. Hala ere bazekien hitz egokiak sortzen ere, batipat hitz elkar-batuak: elkar-hizketa, paper-ontzi, sasi-idazle, e.a.

Orixerengan zer ikasi asko dago bai hiztegi aldetik (berak sorturiko hitz asko darabiltzagu egun ere), adjetiboen funtsean, joskeraren jatortasunean, esaldietan, e.a.

Gramatika zale ere bazen, eta alde horretatik agertzen da a-gian ahulena: lege logiko batzuen uztarpean euskara erabili araz teko joera ere bazuen, eta horrek bere aberastasunari zerbait galarazten dio.

Poesia. Orixek bi poesi liburu nagusi idatzi zituen: "Euskaldunak" poema eta "Barne-muinetan" poesi bilduma. Baditu beste batzu ere.

Orixeren "Euskaldunak" poemari buruz eztabaida handiak izan dira. Batzuk izarretaraino eraman dute, euskararen salbazioa ere bertan ikusten dutelarik. Beste batzuk, berriz, idazle berrik batipat, hainbesteko importantzirik ez diote ematen. Epopeia sailekoa da. (Epopeia: herri baten egintza handiak edo bizitza kontatzen dituen poema.) Zehatzago esateko, folklore poema bat da: "folklore edo erri-jakintzazko poema egitea gogoak eman dit, folklore au baitago gaur aiputan". Nahiz eta, "Euskalerri osoa dut kantagai" berak esan, orain izkutatzen ari den baserri eta artzantzako ohituren poema dugu: "Pestaburu", "Artazuriketa", "Gastainaro", "Iruleak", e.a. Euskal Herriko eguneko problema handiak ez dira ukitzen, ez eta baserri barruko arazo larriak ere. Hortik datozkio kritikak. Poema honen balio eta handitasuna bere mugetan hartu behar da: folklore poema handi eta eder bat osatu du, herriaren esaerak, kantak, ohiturak bildu eta erakutsiz; baina benetako Euskal Herriaren zati bat bakarrik da hori.

Molde herrikoietan egina dago, herriak erabiltzen dituen neurriez. Euskara, herriak konpreni lezakeena egiten saiatu da.

"Barne-muññetan": poesi liriko bilduma. Poesi mistikoak dira. Jainkoaren eta gizonaren arteko erlazioak dituzte gai. Teologi gai sakonak, errez eta biziki, olerki bihurtzen ditu, sinbolu zail eta landuren bitartez. Burutapen filosofi-teologikoak imajinen bitartez adierazteko ahalmen bortitza(indartsua) du Orixek. Behar bada ez da etorri handikoa, ez da sentimentala, baina sendo eta gihartsua du bere poesia. Ez da belaskeriatan erortzen. Askotan arrazionalergia delako edo, lehor antza nabari zaio. On-do pentsatuak eta landuak ditu gehienetan.

Orixek, ritmoari, bertsoak duen barruko mugimenduari, inportantzi handia ematen dio beti. Bere bertsoaren oinharria horretan datza, silabei baino areago begiratzten dio bertsoaren mugimendu, musika horri. Horregatik dira Orixeren poesiak hain musikalak.

Aipaturiko bi poesi bilduma horietaz gainera beste anitz ditu, han-hor-hemen, aldizkarietan sakabanatuak. Itzulpenak ere baditu, latinetik eginikoak batipat, eta horietarik asko latineko testuaren aurrean ezer galtzen ez dutenak.

Orixeren prosa. Askori Orixeren poesi hizkuntza baino prosa gehiago gustatzen zaio. Orixek motela, nagia aurkitzen zuen bere garai arterainoko prosa. Asko saiatu zen hizkera arinago, laburrago eta biziagoa egiten. "Orixek geroztik doinu berri batean ikasi du mintzatzen euskal prosak, atsegin bazaigu, ezpazaigu". (Mitzelena: Orixe-ren heriotzean: Egan 19(1961)158.

Orixeren muga eta akatsak

Orixe oso eztabaidatua izan dela esan dugu: batzuk izarretaraino eramane eta bestek baztertu. Hona egozten zaizkion akatsetarik batzuk:

- "Euskaldunak" poeman agertzen den Euskal Herria, egiazkoaren zati bat besterik ez da, eta ametsezkoa dirudi Orixek azaltzen duena.

- Gaur-eguneko pentsabideak ez zituen ezagutzen. Eskolastika hezketa zuen, eta kultura klasikoaz ongi jantzia zegoen; baina egungo filosofi eta literatur mugimenduen etsai agertu zen.

- Hizkera aldetik: oso aldakorra agertzen da. Euskara lantzen, arinagotzen asko saiatu zen, eta esperientzia asko egin zuen, eta ondorioz, bere lanaren batasun edo koherentzi falta. Batzuetan logika gehiegi darabil.

Literatur textua

Oraiñaldia

Orain aldi? Ez aldi, ez une, ez tini. ¿Tiempo presente? Ni tiempo,
Orain, esan baiño lén, gero da oraindi ni instante, ni término. El
Esan eta berêla, lén: jun zan igesi; ahora, antes de decirlo, es
iñork ez duke neurtu, ez geldierazi. todavía luego. Apenas dicho
es antes: es huido; nadie pue-
de medirlo, ni detenerlo.

Orain onen ondotik urtika goazi. Vamos lanzados tras de este
Txori bat nai eskuan; bost iges doazi! ahora. Queremos un pájaro en
Esku soilez aingira uretan nork atzi? mano !Y son idos muchos!
Orain au atzi naiez iñork ezin etsi. ¿Quien puede apresar a mano
la anguila en el agua? Nadie
se resigna queriendo atrapar
este ahora.

Lêngoaren oroiak ba digu pozaldi; Nos causa un rato de ale-
geroaren usteak iñoiz gaitu argi. gría el recuerdo de lo pasa-
Oroi, uste... Gaberik nor liteke bizi? do; la esperanza del futuro
Oiek ditugu gure biziaren erdi. alguna vez nos alegra. Recuer-
do, esperanza... Quién puede
vivir sin ellos? Ellos son
la mitad de nuestra vida.

Lêngoaren oroiak ez nau asetzen ni; El recuerdo del pasado no
geroaren egonak ba dit bildur aski. me satisface; la espera del
Orain au da, nolabait, Jaunaren iduri. futuro me causa bastante mie-
Indar guziz Au muke bear nik iduki. do. Este presente es, de algún
modo, imagen del Señor. A Este
debiera retener yo con todo
empeño.

Onek burruka goxo ematen dit neri, Esto me proporciona grata
erori ta zutitu, zutitu, erori. lucha, cayéndome y levantándo-
Ari maiz etsi gabe, Israel iduri. me; levantándome y cayendo. Lu-
Azken indarraldian geldi nadin zuti! cho sin resignarme, semejante
a Israel. !Quede yo de pie en
el postrer esfuerzo!

Zuk iztazaiña joaz, erren geldi nadi! !Hiriéndome Tú en la corva,
Erren bederik, noan, baitut irabazi quede yo cojo! Vaya yo siquie-
Orain bizi ez dana, ez da beti bizi: ra cojo, pues he ganado. Quien
Nakizun orain Oni, naiten bizi beti! no vive ahora, no vive siem-
pre. !Adhiérame a Este presen-
te, para vivir eternamente!

Beti lagun

Non dago? non aut? ez ote da auxe Ire erraiñua ikusten diat
neretzat lêngo Tolosa? nere begi ôn txingarra;
Ez âl dezaket entzun berriro argi biurtu dela miokek
mintzo goxo aren otsa? ire ezpainen irri-parra.
Bego negarra, lurrindu bedi Danteren itzal isillak beude,
begian malko mingotsa, betorkit neri ire garra,
alâre ez uke nik iregatik bete dezadan azken-aginduz
negar egitea, lotsa. eman idaken bearra.

Biotz-bertsoak egin nai eta
Jainko billa nauk oldartu;
ik esan idan bein ta berriro
ontan nendilla leiatsu.
Lagun egidak argi orrekin,
nere bigarren aingeru,
igan ikusten diat garbien
Jaungoikoaren erraiñu.

Lên lagun zintzo gorputz-bizitan,
orain are, lagunago,
tokiz aldatzen nekerik ez duk
ez egal, eta ez zango.
Begi-orde ôk aurreko ormara
eguzkiak jota baiño,
zintzogo abil nere aurrean,
abil ni bizi naizaiño.

Jainkorik ezin, ez eta aingerurik/Oroitu ta âztu, burruka diat,
gorputz-antzean iduri; tartetz bakar eguzkia,
sinestez iñoiz konturatzen nauk/erraiñu onek irauten balu,
itzalpean nautela ni. auxa nere zoria.
Illun ortatik bizi ontara Goibeltzen bazait, gainbero bedi
I aut bitartean argi; bego barren au gorra,
erraiñu onen dirdaia lagun gorputz ustel au, gandu nâsi au
aurrean zeuzkeat beti. daiteken arte eroria.

Beretarbidem, iturri askan
agertu didak begia,
osto tartetik iragazirik
eguzkiaren izpia.
Nere aurretik, ibilli gabe,
igaro uan mendia,
ikusi genin basora antzean
loretan den sagastia.

Biga atera duk, begiak lauso,
ikullu-zoko beltzetik,
begiak urez igurtzi eta
lauso orrek aldegiten dik.
Egun ôtako negar-malkoak
txuka ditudanean nik,
ni il arte ez beza Jaungoikoak nai
ire erraiñua galtzerik.

Nere bigarren albo-aingeru,
nere Jainko-erakusle,
il arte lagun, ortik onera
etzegok lên ainbat bide.
Bakar-bakarrik nakustenean
jendeak esan bezate:
bekokian dik aren itzala,
lagun dik oraindik ere.

Lizardi eta Orixeri buruz liburu berriak:

- Lizardi

X. Lete, A. Zelaieta, A. Lertxundi: Xabier Lizardi, Olerkari
eta prosista: "Jakín" liburu sorta, Arantzazu 1974.

- Orixe

. Nikolas Ormaetxea "Orixe": Euskaldunak poema eta olerki
guziak. Edit. "Añamendi". Zarautz 1972.

. Nikolas Ormaetxea "Orixe": Euskaldunak: Añamendi sorta,
Zarautz 1976.

. Askoren artean: "Orixe" Omenaldi. Donostia 1965.

. Zer dugu Orixeren kontra? Joxe Azurmendi, Jakín Liburu
Sorta, 1976.

. Zer dugu Orixeren alde? Joxe Azurmendi, Jakín Liburu
Sorta, 1977.

T E A T R O A

1915ean Abelino Barriolak eraginik, "Euskal Iztundea" (Euskal Hizkuntza eta Deklamazio Eskola) sortzen da Donostian; Toribio Alzaga izango da haren zuzendari. Euskal teatroa sendotuz eta hobetuz doa teknika eta mami aldetik; baina ez da maila garai batetara heltzen. Komedia labur eta jolasen ondoan, komedia lan-
duak eta dramak hasten dira.

TORIBIO ALTZAGA (1861-1941)

Bizitza. Donostiarra. Donostiako aipaturiko "Euskal Hizkuntza eta Deklamazio Eskolako" lehen zuzendari, buru eta arima. Gaztetandik hasi zen teatro lanean: hamahiru urtetan antzestu zuen Soroaren "Iriyarena". Lehen esandako eskola horretan teatrorako hainbat gizon-emakume preparatu zuen.

Idazlana. Alzaga teatro gizona zen. Hogei ta hamar bat obra utzi zizkigun:

- "San Tomaseko feriya" (1894)
- "Andre Joxepa Tonpeta" (1921)
- "Bost urtian" (1922)

Itzulpenak edo moldaketak: "Iriritza", Shakespeare-ren "Macbeth" e.a.

Eritzi kritikoa

Alzagak euskal teatroaren kalitatea jaso zuen zerbait. Ori-
zek: "Euskal-teatroa Alzaga'k oial-zapietatik atera digula esan ditekete". Mitxelenak: "Toribio Alzaga ha conseguido elevar la calidad del teatro guipuzcoano sin quitarle su carácter popular... Tenía para escribir comedias agradables un gusto mucho más depurado que sus predecesores, sentido teatral, vis cómica (parre e-
ginerazteko indarra) y acierto en la caracterización de personajes" (Historia de la Literatura Vasca, 139.or.).

ABELINO BARRIOLA (1886-1944)

Donostiarra. Honen eraginez sortu zen Donostian 1915ean "Escuela de Lengua y Declamación Eúskaras" zelakoa, zuzendari Toribio Alzaga ipiniz. Atzerrian hil zen.

Idazlanak

- "Gai dagonaren indarra" (1915). Komedia.
- "Lagun txar bat" (1912). Drama.
- "Maitasunak". Komedia.
- "Goi argi" (1935). Drama.

Abelino Barriola, batez ere, dramalari da. (Drama: bizitzaren alde mingarri eta atseginak antzezten dituenak, bizitzaren errealitatean oinarritzen da. Komediak: alde barregarri eta atseginak azpimarratzen ditu. Trajeriak: alde urrikariak eta ikara ematen dutenak).

Ibon Sarasolak: "Abelino Barriola garaiko autore hoberena dake".

BESTE BATZU

Elizegi 'tar Kataliñ: "Garbiñe" (1916), "Loreti" (1918): obra historikoak.

Elizondo 'tar Joseba: "Dollorra"

Manuel eta Martin Lekuona-ren "Eun dukat" (1931) obra folklorikoa.

1931n "Antzerti" aldizkaria, hilerokoa, hasten da. Bertan argitaratuko dira garaiko teatro lanak. Antonio Labayen da zuzendari.

1945 - 1964

Gerraren ondoren euskal literatura egoera larri batetan erortzen da. Gerra aurreko gorabidea deuseztu egiten da, eta desmoralizazio handi baten ondoren, idazle talde batek lanari ekiten dio berriro. Tematikaz eta moldeaz, literatura hau gerra aurrekoaren jarraipena da.

P O E S I A

Garai honetan gehien lantzen den idaztaiua (género literario) poesia da. Lizardiren influentzia nabari da; baina ez da haren mailara inolaz ere heltzen. Ohizko gaietara mugatua da.

Arestiren eritziari jarraituz, hiru eskola berezi daitezke: Lizardirena, Orixerena, eta Lauaxetarena.

A) LIZARDIREN ESKOLA

SALBATORE MITXELENA (1919-1965)

Bizitza. Zarautzen jaioa. Frantziskotar. Apaiz egin ondoren Do-

nostian bizi zen, 1945etik 1954era. Euskaraz eta erdaraz sermoi-lari ona. 1954-1962 urte bitartean Hego Amerikan zehar ibiliko da sermoilari: Bolivia, Ekuador, Panama, El Salvador, Costa Rica, Kolombia eta Kuban.

1963an Suitzara doa, emigranteen kaperau. Hemen hil zen, oso gazterik, 1965ean.

Idazlana: Salvatore Mitxelena poeta bezala dugu ezagunena, baina beste literatur motetan ere ezaguna da.

-Poesia

- "Arantzazu, Euskal Sinismenaren Poema". Bere poesia lanik inportanteena hori du. Arantzazu, 1949. Kantatzeko egina: 15 herri doinu dakartza hor.

- "Ogei Kanta Arantzazuko" (1952).

- "Arraun ta Amets". Poesi liburua. Zarautz 1955: Kuliska Sorta, 7-8.

-Prosan:

- "Ama Semeak Arantzazuko Kondairan". Arantzazu, 1951. Arantzazuko historia. Nahiz eta gai historikoa izan, oso pertsonala.

- "Unamuno ta Abendatsa. Bilbotar filosofuaren eta Euskal-Aniaren jokerei antzemate batzuk". Baiona 1958. Saio edo entsegu lana. Euskal saiolaritzan lan inportantea.

- Argitara gabeko lanak ere baditu:

- "Aberriak min dit". Gehiena poesia. Gaztezaroko lanak.

- "Aboz-abo". Folklore lana: Arantzazuko kanta zaharren, koplak eta erromantze zaharren estudioa.

- "Bizi nai". Poesiak. "Arantzazu" poemaren hirugarren zatia da berez.

- "Erri bat Gurutzbidean" eta "Confixus". Teatro lanak: dramak.

- "Gurutz bidea"...

Eritzi kritikoa

"Garaiko poetarik inportanteena eta egoerari lotuena" (Ibon Sarasola: Euskal Literaturaren Historia, 127. or.).

Garaiko egoerarekin hain lotua dagoelako gertatzen da inportanteena. Herri baten egoerari begira egin zuen bere lana: Euskal Herriaren egoera latzari begira. Gerrandoko Euskal Herriaren egoera mingarri harek ematen dio bere poesiari sentimendu eta indarra. Gerrandoko euskal minaren adierazlerik nabarmenena eta fidagarriena gertatzen da. Hain biziki sentitu zuen, krisi honek

girotuko du autorearen lana. Euskal Herria mindua ikusten du, eroria, eta egoera horretan hil nahi eza sartu nahi dio. Salvatore Mitxelena errealdismo latz batek bihotz-mintzen du.

Egoera galgarri honen ihesleku Arantzazu izango da. Arantzazu bihurtzen da Euskal Herriko historiaren gorabehera horien estalpe, Euskal Herri mindu eta nekatuaren atsedeen eta babes.

Gaiak epikoak dira Mitxelenaren poemak: Euskal Herriaren bizia dute kantagai. Baina Mitxelenak lirika pixu handi batez idazten du. "Arantzazu" poemari buruz honela dio Luis Mitxelenak: "mucho más lírico que épico" dela (Hist. Liter. Vasca, 159. or.).

"Bizi nai" poemari buruz honela dio Joan San Martín-ek: "Bizi nai" poema dugu gure artean egin den epikarik gailenetako bat". "Berarekin poeta epikorik hoberenetakotzat geldituko da geroan" (J. San Martín: Salvatore Mitxelena, poeta epikoa: Jakin sorta I, 16. or.).

Salvatore Mitxelenaren poesia herrikoia da teknikaz eta formaz. Bertsolaria zen bera, eta bertsolaritzaren moldetan eratzen ditu bere poemak.

Prosa. "Itz-lauz be badaki euskera sakon, txairo ta bibi-bizia erabilten: urteotaz izan dogun prosistarik onena berau dogula be badiñoe batzuk... Idaztanka ere bere-berea dau beti..." (Karmelo Etxenagusia: Euskal Idazleen Lorategia, 285. or.).

Saiolari bezala ere ona zen. "Unamuno ta Abendats" bere saiakera famatuak puntu goren bat iritxi du euskal saiolaritzan". (Txillardegi: Saiakera eta Hizkuntzen pizkundea. Jakin sorta I, 55. or.).

Euskara herrikoia du, euskara bizitik hurbil dagoena, zorrotz eta sarkorra.

Literatur textua

Ardi txuriak larre goxora

Zeruan aingeruak:

Lurrean, Oñati'ko partean

Oi udaberriz Aloña-maldan
elorrriaren lorea!
Min du errekek utzi-bearra
alako txoko maitea.

Emen baño ah, gorago eta
mun goxoago larrea,
egunero ta gorago dabil
Errodrigon artaldea!

Zoriotsua, txoko artara
iristen dan artaldea!

Errodrigotxok, gaztea izanik,
gaztea eta trebea,
ardi galduak gauero biltzen

Errodrigo 'txok:

-Zertara, baña, ene ardiak,
zoazte gora ta gora,
Uribarri 'ko larreak baño
obe ustetan iñora?

Barne-abotsak:

-Utzi ardiak joaten
Aloñan-gora Aloñan bera
naitara bazka ditezen.
Ardi txuriak berak dakite
larre goxoa non duten.

Zeruan aingeruak:

-Uribarri 'ko ardi txuriak:
utzi beko lañoepa.
Aloñan-gora, Aloñan-bera
dago zerutar larrea.
Ez bildur izan arkaitz-arteko
basapiztien erpea.

Elduko da bai zuen atzetik
Errodrigo 'txo ernea...

Lurrean, Oñati 'ko partean

Errodrigo 'ri, doan bezela
mendiratzen artalde,
nai estu batek eskatzen dio
jarrai-miñez biozpea.

("Arantzazu" poematik, 25-30. or.).

Errodrigo 'txok:

-Ene ardiak, ardi txuriak,
zerk zaramazte or gora?
Neroni ere gogo ixil batek
deitzen dit zure ondora!

Barne-abotsak:

-Joan artzaiak lenbailen
Aloñan-gora Aloñan-bera
ardi txurien ondoren.
Ardi txurien ondoren junda,
larre goxoa arkituren...

Aloñan-gora Aloñan-bera
pozik euskal-artalde.
Arantzazuko mendian baño
nork arki bazka ohea?
Artzai ta artalde, Euskalerriak
asmatu digu bidea!

1469 'garren urtean agertzen eman
zan elorrigañeko Miraria. Arrezkero
ao-batez, biotz batez, kantatzen datoz

zeruan aingeruak eta lurrean
geroko gizonak:

Oi udaberriz Aloña-maldan
elorraren lorea!
Elorriaren loretan Lore,
Birjiña Errugabea.

NEMESIO ETXANIZ (1899)

Azkoitian jaioa. Apaiza.

Idazlanak: "Kristau ikasbidea" bertsotan (1950), "Kanta-kantari"
(1951), "Lur berri billa" (1967). Eta beste asko, aldizkarietan
banatuak.

Eritzi kritikoa

Luis Mitxelenak: "De la pluma de Nemesio Echaniz han salido
ensayos muy audaces por la forma y por el fondo, y probablemen-
te una cierta falta de ambición artística ha sido la única cau-
sa de que no ocupe en la lírica vasca el puesto que por inspira-
ción y recursos le correspondía". (Historia de la Literatura Vas-
ca, 160. or.).

Ibon Sarasolak: "Ipuinlari, gioi-egile, itzulari, abesti pres-
tatzaille, teatrolari, urte askoz euskal literaturaren eragile
eta aintzindari. Olerkari bezala, obra inportant bat utzi du
kantitatearen aldetik bederen. 1953-ko "Egan"-n publikatu zi-
tuenak dira etorkizunari buruz interesgarrienak". (I. Sarasola:
Euskal Literaturaren Historia, 127. or.).

Literatur textua

Ezten atzokoa

Ezten atzokoa
nere malkoa.

Bart nere gelan
sartu intzananean,
negarrez billa nindunan.
Ire arpegi maiteak,
izu-ikara,
ildakoen itxura
artu ziñan.

Baiña exeri adin.

Ezten atzokoa
nere malkoa.

Ik eztakin, maitea,
zein leize sakona dan
nere gogoa!

Ez zaidan galdetu.

Alperrik uka.

Eztin iñork galdetzen
zenbat ur-tanta
ditun itxasoak.

Alperrik den
izarrak zenbat diran
kontatzen astea.

Beti zagon zeru beltzean
arutzago,
beste bat gordea.

("Lur berri-billa"tik, 223. or.)

BESTE BATZU

- FERNANDO ARTOLA, "BORDARI". Idazlana: "Goraintzi", bere lanik
baliotsuena.

- JOAKIN ZAITEGI. Idazlana: "Goldaketan" (1946), "Berriz ere gol-
daketan" (1962). "Euzko Gogoa"ren fundatzaile eta zuzendari.

- SANTIAGO ONAINDIA. "Olerti" poesi aldizkariaren zuzendari.
Idazlana: "Iru poema". "Milla euskal Olerki eder" bildumaren
prestatzaile. Horazio-ren Odak itzultzen ditu. Virgilio-ren
Eneida-ren itzulpena. Eta beste lan ugari.

~~~~~

B) ORIXE-REN ESKOLA

JOAN INAZIO GOIKOETXEA, "GAZTELU" (1908)

Apaiza.

Idazlana: "Olerti eta "Yakintza" aldizkarietan poesi sail bat.
"Musika-ixilla" (1963): Fray Luis de Leon eta Donibane Gurutze-
ren poemen itzulpena.

C) LAUAXETA-REN ESKOLA

MUNIAITEGI-TAR SABIN (1912)

"Goiz aize"(1936) eta beste asko idatzi du. Batez ere "Oler-ti" aldizkarian.

SOLOZABAL-TAR PAULIN (1912)

Hiru poesi liburu: "Uskeriak"(1961). "Urre-bitza"(1962). "Gizonetan"(1969).

800.000

T E A T R O A

Hego Euskal Herrian, giro politikoak ez dio utzi euskal teatroari normalki zabaltzen. Behar bada giro politiko horregatik ez du gainditu gerra ondoko euskal teatro honek gerra aurrekoak iritxi zuen maila. "Gerra aurreko berbera da tematikaz eta are kalitatez". Orduko azken urteetan hasi zen ohitur teatroa nagusitzen da orain. Jende xeheari zuzendua dago. "Egoerari buruz eskapismoko joera makur bat ezartzen du" (Xabier Lete: Zeruko Argia 100. zenb., 12. or.).

Ipar Euskal Herrian Bigarren mundu gerrak euskal teatroari isilaldi bat ezarri zion. Baina, ondorengo urteetan gaiak zabaltzen hasten dira eta sakristia zulotik ateratzen hasten da. Ordurarte parroki inguruan egiten ziren gehienak; orain teatro parrokialaren nagusigoa bukatzen da. "Gure antzerkia da beste mintzairetakoa antzerkien maila berean ezarria"(Larzabal, Gure Antzertia: Gure Herria 38 (1966) 216.

ANTONIO MARIA LABAIEN (1898)

Tolosarra. Euskaltzaindikoa.

Idazlana. Lan ugaria utzi digu; ugari bai orijinalak, bai itzulpenak:

Orijinalak: "Jokua ez da errenta"(1960)

"Malentxo alargun"(1962)

"Domenjon de Andia"(1965), obra historikoa.

"Kalifornia...ku-ku"(1967)

Itzulpenak: "Bai esalea, ez esalea"(1963). Bertold Brecht-ena.

"Neskatiilla ezkongai"(1964). E. Ionescorena.

"Su emaileak"(1966). Max Frisch-ena.

1966. urtean euskal teatroari berriro zabaltzen hasi da.

1966. urtean euskal teatroari berriro zabaltzen hasi da.

AGUSTIN ZUBIKARAI (1914)

Ondarrutarra.

Idazlanak: "Itxasora" (1950)

"Kresaletan", "Kresala" nobelari buruz.

"Iru alaba" (1958)

"Bizi garratza" (1967)

"Mendu zaharrek" (1969)

Nobela, poesia eta ipuiak ere idatzi ditu.

Eritzi kritikoa

"Bere teatroa, ia beti, kezkadun eta problemadun teatroa da, drama edo komedia eran osatua eta erabilia, klasikoki soluzionatua bai ideietan eta bai eszenarako eraketan. Teatro burjes klasikoa beraz..."

Zubikaraik badu halako erreztasun berezi bat bere obren pertsonaiak eszenan ezartzeko, definitzeko eta mugitzeko. Era klasikoa planteatzen du bakoitzaren zer-esana eta zer-ikusia, baina errez erabiltzen du gaia eta pultsu sendoarekin, berak ezarri nahi dien papera ondo beteaz. Dialogoak, elkar-hizketak, guztiz trebeak dira; abilitade haundiarekin mintza erazten ditu bere pertsonaiak, era herrikoian gainera... nahiz eta batzuetan, noizik behin, dialogoaren bizkortasuna eta bizitasun horrek berak hizkuntzaren aldetiko "barrokotasun" pittin bat enbazogarria sortzen badu ere..." (Xabier Lete, "Bizi garratza" eta "Mendu zaharrek" liburuaren sarreran).

"Bizi garratza"ri buruz honela dio Lete berak: "...teatro egitura aldetik eta gaurko gizonaren prolemtika planteatze aldetik oso interesgarria.

Obra hontan dialogoak sakontasun haundi batera heltzen da. Beraren filosofia edo bizitz filosofia oso pesimista da, eta obrak edertasun haundia du zenbait momentutan.

Oso interesgarria iruditu zait (sorpresa handia hartu nuen irakurtzean) eta teatro euskaldunean egin izan den gauzarik onenetakoa" (Xabier Lete, Loc. c.).

PIARRES LARZABAL (1915)

Bizitza. Azkainen(Lapurdin) jaioa. Orain Sokoa herrian apaiz.

Abertzale errefujiatuen laguntzaile. Euskaltzaindikoa.

JOXE ANTONIO LOIDI (1916)

Errenterian jaioa. Farmazilaria.

Idazlana: "Amabost egun Urgain'en"(1955). Polizi nobela. "Ongi taxutua eta desenlaze orijinal batekin, euskera ulerker batez". "Arrakasta haundiko obra". Frantsesera eta katalanera itzulia da.

1964 - ....

UHING BERRIA

1964. urtea euskal literaturaren etapa berri baten hasera bezala ipini izan da. Ibon Sarasolak eta beste batzuk urte hau daukate aurreko etaparen etendura bezala. Arestiren "Harri eta Herri" poema liburua, urte horretan argitaratua, jarri ohi da bi epe bercizten dituen ardatz bezala. Baina, ez da bapatean sorturiko mugimendua: urte horren ondoren nabarmendu bazen ere, lehendik apurka-apurka lanean ari zen: Krudwig, Jon Mirande, Otsalar, Aresti, Lasa e.a. aire berriak ekartzen hasiak ziren euskal literaturara, lehengo eskolarekin hautsiaz; batez ere, orduko Lizardi eta Orixeren menpekotasunarekin etenaz.

Horrela, euskal literaturan uhin berri bat sortzen da: 1964ekoa dei genezakeena. Urtez eta ideiez berdintsu direnek osatua. Oinharrian abertzaletasun eta sozialismorako joera dute.

Garai hauetan, gainera, politik kezka handiagotze bat ikusten dugu: politik, sozial eta kultur kezka. Eta mugimendua sortu berria da. Kultur aldetik, estudio taldeak beren aldizkarietan sortzen ari dira: "Jakín" aldizkaria, esate baterako, mugimendu horretan garrantzi handia izango zuena eta lehengo pentsakera garbi kritikatu zuena. Ikastolak ere orduan hasten dira.

Politik eta kultur aldetik zegoen kezka eta ezinegon horrek euskal literatura beste bide berrietara eramango du, European edo munduan zehar orduan zebiltzan haize berrietara irekiz: narrati-ba, existentzialismo joera batetara eramanez(Txillardegi), eta poesiak sozial arazoa eta protesta giroa bereganatuz(Aresti). Euskara, lehengo erlijio eta nekazal pentsaera tradizionalaz gainera, beste pentsabide oso desberdinen expresabide gertatzen da.

Hizkuntz aldetik, garaiko garbizalekeria uzten da, eta, nahiz haseran nahastu samar ibili, euskara baturako joera dute. Euskarara nahiko herrikoia, ez baserrikoa, baizik hirigirokoa.

Gehien aurreratu den gaia poemagintza izan da. Baina saiakeran ere aurrerakada handia egin da. Nobelak indar gutxiago du, eta teatroa izango dugu literatur jeneroetan atzeratuena.

P O E S I A

Gerra ondorenean Lizardik itzal handia zuen euskal olerkarien artean. Eskola berriak lizarditasun horrekin hautsi egiten du. Gaiak aldatzen dira, hizkuntza poetikoa berritzen. Forma eta presentatzen duen giroa beste bat izango da.

Giro berritzaile hau gehien ekarri zuena, edo giro berri honetan arrakastarik handiena izan zuena, Aresti izan zen.

Denak ez dira joera berdinekoak: batzuk poesia soziala egingo dute; bestek existentzialismo aldetik ibiliko dira; bestek poesiaren alde formalean tinkatuko dira...

Herri poesiaren formari ematen zaion garrantzia handia da.

*****

JEAN MARIE (XABIER) DIHARCE: "IRATZEDER" (1920)

Bizitza. Donibane Lohitzunen jaioa. Orain Beloke monastegiko abate.

Idazlana: - "Pindar eta lanho" (1957). Poesi bilduma.
 - "Zeru menditik" (1959). Poesi bilduma.
 - "Argiz argi" (1969). Poesi bilduma.
 - "Salmoak". Salmoen itzulpen oso librea; itzulpena baino gehiago moldaketa.
 - "Uhaineri nausi". Poesi bilduma.

Eritzi kritikoa

Iratzederrek bi gai bereiziki erabiltzen ditu bere poesietan. Mistika gaia eta herri gaia. Zalantzarik gabe esan dezakegu euskal poeta mistikorik handienetako bat dugula, handiena ez bada. Eta bere poesiari ederretenetakoak gai honetan biltzen direnak dira: nortasun handikoak.

Euskal Herriari buruz egindakoetan konstante bat ageri zaigu, beste gure poetetan oso gutxi azaltzen dena: itsasoa. Bere inspirazio gai bezala askotan erabiltzen du.

Iratzederren poesietan nabarmentzen den beste bereizitasun bat, bakardade sentimendua da.

Bere poemagintza tradizionala da. Formari buruz aurrekoen antzekoa.

Darabilen hizkerari buruz, lapurtar herrikoia darabil, eta alde honetatik euskal poesia berrian bere influentzia izan du. Poesi hizkuntza herrikoi eta landu bat eman digu. "Gerra ondoko eraberritzean paper berezi bat jokatu zuen" (Ibon Sarasola: Aresti, Poemak I, 68. or.).

Literatur textua

Banaki

Banaki nolaz banaki
Zeru zola nolaz hunki.

Joan naiz bidez, joan naiz larrez
Nundik nola zeru zola
Eskuz hunki beharrez.

Banaki nolaz banaki
Zeru zola nolaz hunki.

Joan naiz mendiz, joan naiz harritz
Zeru zola hortxet zela
laster laster eta irriz.

Banaki nolaz banaki
Zeru zola nolaz hunki.

Zeruaren hunkitzeko
Beti joan naiz, beti goiti
Mendi-kaxkoz mendi-kaxko.

Banaki nolaz banaki
Zeru zola nolaz hunki.

Joan naiz bila eta bila
Hara hurrun ez dakit nun
Han zagola mendi zola.

Banaki nolaz banaki
Zeru zola nolaz hunki.

Gelditu naiz iluntzean
Izerditan, nigarretan.
Erori naiz iratzean:
Zeru zola histen(1) zela.

Erori naiz otoitzean
Nigarretan, lorietan:
Ene bihotz bihotzean
Pizten zela zeru zola.

(1) esfumarse.

(Gure Herria 39(1967) 239-40)

& 2. 1968.

JON MIRANDE (1925-1972)

Bizitza. Paris-en jaioa. Gurasoak zuberotar euskaldunak; baina seme-alabei ez zieten euskara irakatsi. Jonek 20 urterekin ikasi zuen. Lan orduetatik at zeukan denbora ikasteko aprobetxatzen zuen. Autodidakta; hizkuntza asko zekizkiena; batipat zeltikoak ikasten saiatu zen. Ideologiaz faszista eta abertzale. Anti-kristau zen: Jainko gabeko izpiritu zale deitzen du Peilen-ek(bere laguna). Azken aldera euskaltzaleen artean baztertua sentitzen zen, eta euskaraz idazteari utzi zion. Bere burua hil bide zuen.

Idazlana

Gai asko erabili zuen: ipuia, nobela, saiakera, e.a.

Haren lanak aldizkarietan sakabanatuak daude, baina azkenaldi honetan haren lanen bilduma bat egin da honoko liburu hauetan:

-Jon MIRANDE, Orhoituz. Kriselu, Donostia 1976. Poesi bilduma.

-Jon Miranderen Idazlan hautatuak, Gero 45-46. Bilbo 1976.

-Jon MIRANDE, Haur besoetakoa. Lur-Kriselu 14. Donostia 1970.

Eritzi kritikoa

Mirande-ri asko zor dio euskal literaturak. Gure literaturan hobenetariko bat dugu: bai poeta bezala, bai narratibagintzan. Agian prosagile bezala, batipat ipuinetan, hobe.

Garai hartan euskal literaturan zeuden konbentzionalismo askorekin hautsi zuen. Bai erlijio arazotan, sexu gaitan, politik, literatur eta kultur bizitzan, orduko ohiturek ez zuten asetzen: inadaptatu bat zen garaiko giro haretan. Euskaldunen azalckeriek, folkloreriek, kritikaren gogo faltek... odola berotzen zioten. horien kontra egiteko "Igela" aldizkaria sortu zuen, humore aldizkaria.

Idaztankerari buruz, esan dezakegu, estilista amorratua zela. Idazteko estiloari asko begiratzen dio. Formari ere bai. Dotoretasunak, gauzak ongi esateak, asko arduratzen du, idazmole eder eta delikatu bat emanez.

Irudimen librekoa da, baina errealtatetik kanpora ez dabil. Joko sujerente asko darabil, inoiz ordura arte erabili ez ziren irudiez. Beti alde paradogikoa nagusitzen zaio. Haren obran sensualismo nabarmen bat ageri da, aurreko euskal literatura idatzian ezaguna ez dena. Ironia eta humore beltza ere nabari zaizkio.

Euskal poemagintzara ekarri zigun gauzarik onena, hizkuntza poetikoaren indarra izan zen, adierazpenak agertzeko era berezia, esateko erari, neurriari eta puntuari baino garrantzi gehiago ematea, irudimenari bide irekiagoak ematea.

Kanpoko idazleak asko ezagutzen zituen, eta horietako batzuen lanak euskaratu zituen. Eta idazle horien influentzia nabari zaio. Batez ere Poe, Munro, Oscar Wilde, Baudelaire, e.a.

Eta euskal literaturan ere bere influentzia izan du. Oraingo euskal literatur mugimenduak asko zor dio. Arestiren lehen poe-

magintzan izan zuen, nahiz eta Aresti gero haren hildoari ez jarraitu. Lehengo molde zaharrak apurtu bazituen ere, ez zetorren ados gerora Arestik eta beste batzuk hartu zuten sozial poesi bidearekin, eta beste eskola baten sortzaile Bezala eman dezakegu; bide honen jarraitzaile: Lasa anai-arrebak, Peillen, e.a.

Literatur textua

Igelak

[illegible]

(Orhoituz, 15. or.)

Oharrak: (1) estanque; (2) fruitu heldua; (3) mal de luna.

Undina

Itsaso hurrunen harmoniotan
Uhinen(1) alhaba jaio zinaden.
Geroztik zabilta zure orhoitzan
uharte gardenak ezin eriden(2),

Hegoa handiko eguzki-sapak erre uharteak. Hegoalderantz itsasneskak dantzan - zure ahizpak - ari dira hantxe, bainan zuk ahantz...

Eta, dela hantxe zohardi thipil(3)
uhin geldituen gainen, gauetan,
itsasneskak(4) oro, elkar maitez, bil
daitez leihorrera, argizaritan(5).

Zuk ahizpen dantzak utzi dituzu,
irrikaz jin(6) zara izotz aldera:
elhur, iphar-haize, gaupe hodeizu
hor dituzu... gure ganantz jin zara.

Geroztik zabil-tza gure ipharta-
itsaso hotzetan. Noizetik behin
beha zagozkigu, bihotzean har;
eta guk so'zinik(7) bazo^a arhin.

Ontzitan jarraikiz gizon-ametsa...
Bainan alpherretan... Ihez joan zoaz
et'itsaslariak, beldur itsesa(8),
itzuli behar du arraun-indarrak.

Minetan daukazu giza-gogoa
aenigma zarade ulhermenentzat.
Nor zara? Ala bethi gezurrezkoa?
Gogorapen, ala irudi soil bat?

(1)olas; (2)aurkitu; (3)cielo estrellado; (4)sirenas; (5)ilargi-
tan; (6)etorri; (7)begiraturik; (8)desastre.

GABRIEL ARESTI (1933-1975)

Bizitza. Bilbotarra. Ogibidez merkatal irakasle. "Euskaldunberri". Bera izan da euskal poesia berriari bultzada handiena eman diona. Aresti oso eztabaidatua izan da. Bere euskaltzaletasuna zalantzan jarria izan da; baina euskara bere borondatez ikasteaz eta euskaraz egin zuen lanaz nahikoa frogatu zuen bere euskaltzaletasuna. Azken aldera baztertu samarra zegoen literatur laneetatik.

Idazlana

Poesia:- "Maldan Behera" poema (1959)
 - "Harri eta Herri" (1964)
 - "Euskal Harria" (1967)
 - "Harrizko Herri Hau" (1970)
 e.a.

Teatroa:- "Mugaldeko herrian eginikako tobera"(komedia)
 - "Justizia txistulari"
 - "Etxe aberatsko seme galdua eta Maria Madalenaren seme santua" (drama laburra).
 - "...Eta gure heriotzeko orduan"

Itzulpen lanak:- "Nekazariaren dotrina" (Lamas Carvajal-en "O catecismo de labriego").
 - "Meaberen alegiak"
 e.a.

Eritzi kritikoa

Aresti dugu bere garaian poesi berrirako urrats handiena eman zuena. Hanartean nagusi zen literaturarekin erabat hautsiko du: Lizardi, Orixe eta Lauaxetaren bideak utziko ditu. Lehengo etapa hori beterik dago beretzat, eta bide berriak urratuko ditu, berritzen hasiak ziren euskal poetek (Mirande, Mikel Lasa) eta beste herrietako mugimendu berriei jarraituz.

Darabilan euskara. 1900dik, Arana Goirengandik zetorren garbizalekeria baztertzen du, euskara herrikoia erabiliz. Herriaren hizkuntza arruntaz baliatzen da, hizkuntza akademiko eta artifiziala utziz(hizkera herrikoia da, baina ez konkretuki euskalibatetakoia).

Euskara batuak ere asko zor dio Arestiri. Euskaltzaindiak A-rantzazun proposatu zuena, Arestik gehienbat hamar urte lehenago bereganatua zeukan, nahiz eta gero gorabehera batzuk izan ("Euskal Harria"n erabiltzen duen ortografia, esate baterako).

Idazkera. Oso pertsonala du. Lehendabizikoetan Lizardiren eta Miranderen influentzia nabari zaio; batez ere, Miranderen forma landuaren influentzia: formari garrantzi handia ematen dio, eta honen hizketa librea ere ikusten zaio.

Gerora bertsolaritzaren eta koplazaharren elementu baliagarrienak ere asko erabiliko ditu, erabat inoiz ere uzten ez dituelarik.

"Maldan behera" poeman sinbolismo bereizia eta aberatsa darabil. Interpretazio zaileko sinbolismoa. Artifizio asko dituen poema.

"Harri eta Herri" poeman eta ondoren, aurreko idazkera hori aldatu egingo du. Bertso librea darabil gehienbat. Lehengo formaren aldetiko artifiziotasun hura, aberastasun hura, utzi egingo du, eta gauzak zuzenean esango ditu, bihurtzerik gabe.

Arestik ez du agian beste batzuk bezalako bertso fina. Batez ere bere mezuari begiratzen dio, eta mezu hori, egia esku betekabaltzea izango da. "Esanen dute hau poesia ez dela, baina nik esanen diet poesia mailu bat dela". Poesia Arestirentzat herriari laguntzeko erreminta bat izango da.

Askotan ez zaio falta ironia eta eszeptizismorik.

Gaia. Gaiaren aldetik bi momentu bereiz ditzakegu:

1) "Harri eta Herri"ren aurrekoa. Gizonaren bizitzaren sentidua, bere barruko problematika, erlijio arazoa, e.a., existentzialista joera gehiagokoa.

2) "Harri eta Herri" obraren ondoren sozial poesia egiten du. Lehen gizon bakoitzaren problematika agertzen bazuen, orain Aresti gizon publiko gertatzen da: herriaren eskubideak defendituko ditu. Bere garaian poema honek "Harri eta Herri" arrakasta handia ukan zuen, batipat zekarren berritasunagatik, gaiaren berritasunagatik; Euskal Herriko langileen arazoak, gizon zapalduen marjinazioa, beretartzen zituelako, eta baita ere hor zekarren hizkuntza funtzionalarengatik: bertso librea eta gauzak modu errezean esatea.

Lehengo literaturak baserria zuen batez ere gogoan. Arestik gizon hiritarra du bere gai. Gizarte industrializatu batetan dabilen gizon hori. Bilbo da bere poesiaren paraje naturala: Bilbo ko tranbia artean, labe garaietan, burni artean. Arestiren poe-

sia hor inguruan ikusten dituen gauzez arduratuko da.

"Harri eta Herri"ren ondorengo poemak, honen gaiaren eta idazkeraren jarraipen dira; baina ez dute poema horiek lehengoaren mailarik lortzen.

Aresti literatur mueta berrien eta euskal literatur zaharraren jarraitzaile.

Aresti, momentuko euskal literaturarekin hausten badu ere (Lizardi, Orixe, Lauaxeta), poesia berria egiteko forma eta mamiari berriz begiratu beharrean aurkitzen da. Horretarako, garaiko autore berrietara joko du; baina aintzinako euskal literatur tradizioari inportantzi handia emanaz.

-Garaiko Europako literatur mugimendu berriak ezagutzen zituen.

Galego literatur berria ondo ezagutzen du: Castelao, Celso Emilio Ferreiro, e.a. Baina, Euskal Herriko bi autore erdaldunek, Espainiako poesia sozialaren autore ezagunenak, itzal handia izan dute Arestirengan: Gabriel Zelaia eta Blas de Oterok; azkene-koak batipat (Arestiren lagun handia berau).

Bere poesian autore berri hauen sinbologia erabiliko du; batez ere, harriarena.

-Baina Arestik, bide berrietan hasten denean, ez du ahazten euskal literatur zaharra. Ondo ezagutzen du literatura hori: koplak zaharrak, lirika zaharra, teatro zaharra (XVIII mendekoa), bertsolaritza, eta horien influentzia nabari da (Egun da Santi Mamiña, Bizkaitarra, Astepeko sekretarioaren bertso berriak, e.a.).

Teatroa

Arestiren teatroak ez du berorren poesiaren garrantzirik, ez eta arrakastarik.

Hemezortzigarren mendeko teatroaren (Barrutiaren "Gabonetako ikuskizuna", Muniberen "El borracho burlado", "Gabon sariak") influentzia nabari zaio. Izan ere Aresti izan da teatro hori hobe-ki-estudiatu duena. Askotan bertsolari kutsua ere sartzen du: pertsonaiak bertsoka agertzen zaizkigu tarteka, elkar-hizketak ere puntuka batzuetan, ritmoa azkartuz.

Gainera, Arestiren teatroko pertsonaiak zerbait dakitenak dira, irakurtzen bederen. Pertsonaiak expikatzen du non irakurria duen, zergatik esaten duen, nondik hartu duen, e.a. Didaktismoa nabari da: herria eskolatu nahia. Dudarik gabe Brech-ten teatroaren influentzia: teatroa herria lantzeko eta herriari eragiteko eta kulturalizatzeko.

Explikazio gehiegiz edo, astun samar dirudite Arestiren antzerki lanek, eta gutxi errepresentatuak izan dira.

AURKIBIDEA

Euskal literaturgintzaren ikuspegi orokorra	I
Lehen zatia: Sarrera gisa	I
Idazleak - Urtemugak	III
XVI - XVII mendeak	III
XVIII mendea	III
XIX mendea	IV
XX mendea	IV
Euskal Nobelagintza	V
1. Autore eta idazlanez gainbegiratu bat . . .	V
2. Euskal nobelagintzan landu izan diren motak	VII

SARRERA	1 or.
Aintzin Haroa eta Erdi Haroa	1
Aitzinako kantuak	1
Bereterretxen kantoria	2
Berbizkunde edo Errenazimendu Garaia	3
Bernat Etxepare	4
Joannes Leizarraga	8
Hego Euskal Herria	10
Esteban Garibai (1533-1599)	10
1556ko errefracuak	11
XVII. Mendea	12
Kepa Axular (1556-1644)	13
Joannes Etxeberri Ziburukoa	17
Sarako Eskolakoak ez direnak	20
Arnaut Oihenarte (1592-1667)	20
Juan de Tartas	23
Silvain Pouvreau	24
Bernardo Gazteluzar (1619-1701)	25
XVIII. Mendea	26
1. Ifar Euskal Herria	26
2. Hego Euskal Herria	26
Ifar Aldeko Idazleak	27
Joannes Etxeberri Sarakoa (1668-1749)	27
Pierre D'Urte (1664-...)	30
Mixel Xurio (1718an hila)	30
Joannes Haraneder	30
Martin Harriet	30
B. Larregi	30
Hego Euskal Herriko Idazleak	31
Larramendiren aurrekoak	
Agustin Basterretxea (1700-1761)	31
Bartolome Olaetxea	32

Teatroa	32. or.
Pedro Inazio Barrutia Basagoitia (1682-1759).	32
Xabier Maria Munibe (1723-1785)	35
Larramendi eta jarraitzaileak	36
Larramendi (1690-1766)	36
Agustin Kardaberaz (1703-1770).	39
Sebastian Mendiburu (1708-1782)	41
Juan Antonio Ubillos (1707-1789).	43
Joakin Lizarraga (1748-1835)	43
XIX. Mendea	44
Juan Antonio Mogel eta Urkia (1745-1804). . .	45
Juan Joxe Mogel (1781-1849)	47
Bizenta Mogel (1782-1854).	47
Pedro Antonio Añibarro (1748-1830).	48
Fray Bartolome Santa Teresa (1768-1835) . . .	49
Euskal literatura Gipuzkoan	51
Erljio Prosalariak	
Juan Bautista Agirre(Asteasukoa) (1742-1823).	51
Joxe Inazio Gerriko (1740-1824)	52
Frantzisko Inazio Lardizabal (1806-1855) . .	52
Prosa ez-erlijiozkoa. Alegilariak	53
Joan Inazio Iztueta (1768-1840)	53
Agustin Pascual Iturriaga (1778-1851)	53
Beste ipuilariak	
Bizenta Mogel (lehen aipatua)	55
Frai Mateo Zabala (1777-1840)	55
J.B. Archu (1811-1881)	55
L. Goietxe(Goyhetche)	55
Gregorio Arrue (1811-1890)	55
1850-1880 bitarteko Idazleak	56
Luziano Bonaparte printzea eta bere lagun- tzaileak	56
Luziano Bonaparte (1813-1891)	56
Joxe Antonio Uriarte (1812-1869)	57
Emmanuel Intxauspe (1815-1902)	58
Jean P. Duvoisin (1810-1891)	59
Poesia	61
Pierre Topet "Etxahun" (1786-1862)	61
Joxe Mari Iparragirre (1820-1881)	64
Jean Martin Hiribarren (1810-1866)	65
Eusebio Maria Azkue (1813-1873)	66
Indalezio Bizkarrondo "Bilintx" (1831-1876) .	69
Joan Batista Elizanburu (1828-1891)	70
Grazian Adema "Zalduby" (1828-1907)	73
Bertso Txapelketak	77
1880-1900	78
Poesia	78
Joxe Manterola (1849-1884)	78
Felipe Arrese Beitia (1841-1906)	80

Teatroa	82. or.
Martzelino Soroa Lasa (1848-1902)	82
Prosa Erlijiozkoa	83
Mikel Elizanburu (Elissanburu) ("Frère Immo- centius") (1826-1895)	83
Frantzisko Lapitze (Laphitz) (1832-1905)	84
Joan Pedro Arbelbide (1841-1905)	84
Basilio Joannategi (1837-1921)	85
Esteban Lapeyre (1840-1930?)	85
Kazetaritza	86
Jean Hiriart-Urruty (1859-1915)	86
XX. Mendea	88
1901-1936	88
Resurreccion Maria de Azkue (1864-1951)	89
Nobela	92
Txomin Agirre (1864-1920)	92
Joxe Manuel Etxeita (1842-1915).	97
Agustin Anabitarte (1891-....)	99
Tomas Agirre "Barrenso" (1899-....)	99
Ipuina eta Prosa	99
Pedro Migel Urruzuno (1844-1923)	99
Ebaristo Bustintza (Kirikiño) (1866-1929).	101
Jules M. Moulrier "Oxobi" (1888-1958)	103
Jean Barbier (1875-1931)	104
Jean Etchepare (1877-1935)	105
Enrike Zubiri "Manezaundi" (1867-1943)	105
Fermin Irigarai "Larreko" (1869-1949)	106
Bernardo Maria Garro "Otxolua" (1891-1960)	106
Gregorio Mujika (J.M. de Ojarbide, "Jeme", "G. de Biona") (1882-1931).	107
Prosa Erlijiozkoa	108
Erraimun Olabide (1869-1942)	108
Jon Eguzkitza eta Meabe (1875-1939).	109
Imanol Arriandiaga (1876-1947)	109
Poesia	110
Emeterio Arrese (1869-1954)	110
Jauregitar Koldobika "Jautarkol"(1896-1971)	110
Enbeita-tar Kepa (1878-1942)	110
Paulo Zamarripa (1877-1950)	111
Sagarzazu-tar Kauldi "Satarka"(1895-1971).	111
Poesi Berbizkundera	111
Joakin Bedoña "Loramendi" (1907-1933).	111
Esteban Urkiaga "Lauaxeta"(1905-1937).	116
Joxe Maria Agirre "Xabier Lizardi"(1896-1933)	119
Nikolas Ormaetxea "Orixe" (1888-1961)	127
Teatroa	133
Toribio Alzaga (1861-1941)	133
Abelino Barriola (1886-1944)	133

Beste batzu:

Elizegi'tar Kataliñ	134. or.
Elizondo'tar Joseba	134
Manuel eta Martin Lekuona	134
Antonio Labayen	134
1945-1964	134
Poesia	134
A) Lizardiren Eskola	134
Salvatore Mitxelena (1919-1965)	134
Nemesio Etxaniz (1899)	137
Beste batzu:	
Fernando Artola (Bordari)	138
Joakin Zaitegi	138
Santiago Onaindia	138
B) Orixe-ren Eskola	138
Joan Inazio Goikoetxea "Gaztelu" (1908)	138
C) Lauaxeta-ren Eskola	139
Muniategi-tar Sabin (1912)	139
Solozabal-tar Paulin (1912)	139
Teatroa	139
Antonio Maria Labayen (1898)	139
Agustin Zubikarai (1914)	140
Marres Larzabal (1915)	140
Nobela eta Ipuina	141
Etxaide-tar Jon (1920)	141
Eusebio Erkiaga (1912)	141
Joxe Antonio Loidi (1916)	142
1964-	142
Uhin berria	142
Poesia	143
Jean Marie(Xabier) Diharce "Iratzeder"(1920).	143
Jon Mirande (1925-1972)	144
Gabriel Aresti (1933-1975)	147